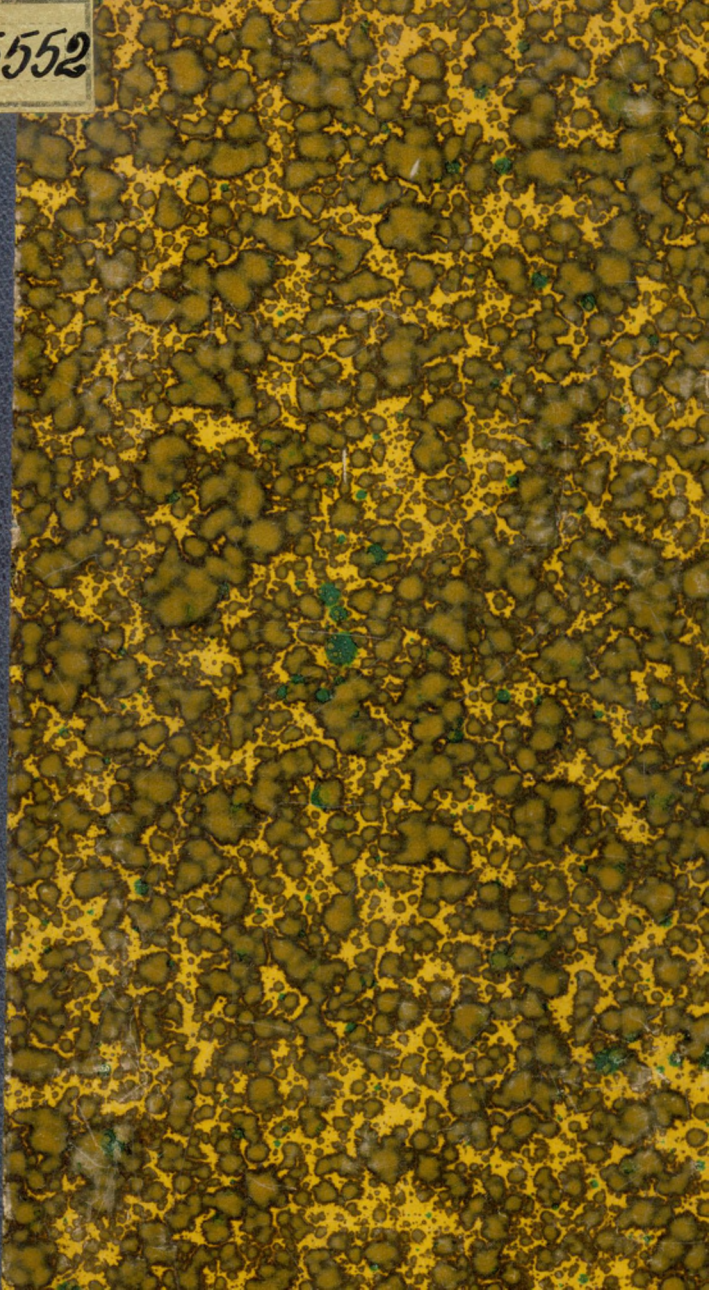

195552

ARANY JÁNOS

TANÁRSÁGA

NAGY-KÖRÖSÖN.

IRTA:

BENKÓ IMRE.

SZILÁGYI SÁNDOR ELŐSZAVÁVAL.

KAPHATÓ A SZERZŐNÉL.

NAGY-KÖRÖS. 1897.
NYOMATOTT OTTINGER EDÉNÉL.

Arny L. L. L.

ARANY JÁNOS

TANÁRSÁGA

NAGY-KÖRÖSÖN.

IRTA:

BENKÓ IMRE.

SZILÁGYI SÁNDOR ELŐSZAVÁVAL.

KAPHATÓ A SZERZŐNÉL.

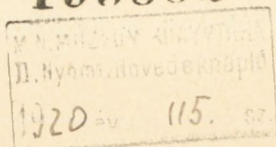
NAGY-KÖRÖS. 1897.
NYOMATOTT OTTINGER EDÉNÉL.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

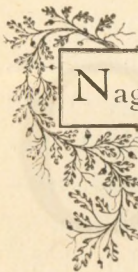

195552

ELŐSZÓ.

 Nagy-Körös városa néhány évig bizonyos tekintetben központja volt a magyar irodalomnak — abban az időben t. i. midőn Arany János falai között lakott. Az írók Pestről és a vidékről ellátogattak hozzá, sokszor csak barátságos találkozás kedvéért, máskor hogy valami készülő vállalathoz Arany irodalmi támogatását megnyerjék, vagy legalább hogy annak programját megbeszéljék vele.

Mikor őt N.-Körösre meghívták, már fenn ragyogott írói hirneve: meg volt írva Toldija, néhány balladája, forradalmi dala; a lapokra nézve ünnep számba ment, ha valamit közölhetek tőle. Természetesen olyan családi ünnep számba: mert hiszen az egész irodalmi világ

egy kis családot tett ki — nem számítva oda a Vojtina Mátyásokat, kik nagy hirtelen szaporodni kezdettek.

Már akkor túl volt pályája kezdetén, hírneve meg volt állapítva. Fejlődése és emelkedése nem ment ugyan meglepetés számba: de az a végtelen gyönyör mit azokban a szomorú időkben munkái élvezésével kortársainak okozott, még pedig mondhatni nap nap után — mert hiszen éppen akkor fejtett ki bámulatos tevékenységet — újabb remekkel, feléje fordítá a közfigyelmet.

S így történt meg az, hogy a jó Alföld egyik legprózaibb városa bizonyos tekintetben irodalmi központja volt a magyar műzsának.

Az »Arany-irodalom« — örömmel látom — örvendetes emelkedésnek indult. Iskolai kiadásokat rendeznek, magyarázzák, commentálják. Közölnek adatokat életrajzához, van Szalontán »Arany-szoba« is. Pályázatot hirdettek életrajzára, írói méltatására: de az adatok ehhez még nincsenek összegyűjtve s egyes monográphiák sem tisztázták a részleteket: még sok kell ahhoz is, hogy elmondhassuk, hogy a legszükségesebbek megtörténtek. Olyan kiemelkedő lángész mint Arany ritkán születik, de a szorgalmas munkások, a türelmes kutatók meg fogják találni a módját, hogy összegyűjtsék mindazt, mi írói

munkásságának háttérét képezi, s egyelőre ez a főkötelesség.

A külföld mutathat a követendő eljárásra nézve példát nekünk. Mellőzve mindazt, a mi Angliában s Franciaországban történt, csak egyetlen példára kívánok hivatkozni. Göthével mi, anélkül, hogy irodalmi chauvinismus bűnébe esnénk, párhuzamba tehetjük Aranyt. Nagy és hatalmas epikai tehetség mind akettő: hiszen egyiknek úgy mint a másiknak balladái perfect drámák. Nos hát Németországban évek óta áll fenn egy Göthe-társaság s ad ki évenként egy Göthe Jahrbuchot, mely a Göthe életére vonatkozó szétszórt apró adatoknak összegyűjtésével s kiadásával oly fényes eredményeket ért el, hogy pl. Rod kitűnő munkájához is a legfontosabb adatokat ő szolgáltatta.

Nem kívánom, hogy mi ezt utánozzuk, de ne elégedjünk meg egyszerűen azzal sem, hogy egy-egy főiskolai kör felveszi az «Arany» nevét. Ez a kis monographia, melylyel Benkó Imre nagykörösi tanár ajándékozta meg az Arany irodalmat, azt hiszem eltalálta a helyes utat, melyen haladnunk kell ha célzt akarunk érni. Arany János nagykörösi tanársága »csendes« éveiről melegen emlékszik meg a kisebb költemények 1894-iki kiadásának előszava. Iro-

dalmi és költői munkásságának ezek nevezetes évei voltak, sőt »physical változásának kezdete» is, melyről maga panaszosan emlékezett meg, ez időre esvén annál helyesebb vala összegyűjteni, rendezni a szétszórt adatokat addig, míg nem kallódnak el. Hisz az az Arany, kit mi betegeskedése előtt is ismertünk, nagy változáson ment át. Bár akkor is került a feltűnést, az ünnepeltetést, de jókedvű, jó humorú volt, szerette a tréfát, a társaságot; az érettségi lakomákon, a híres és kedélyes János napokon tánczra is kerekedett, szegény Losonczival egész kedélyesen ellejtette a medvetánczot, tréfás verseket irt egy-egy tanári lakomára, a napi tréfákról verseny-Charivarit szerkesztett a Mentoviché ellenében, ki egy-egy körösi napi eseményt le rajzolt. — Bár tiszta kedélye azután se szűnt meg, de mindinkább visszahúzódott s a később Arany megértéséhez csak a tanári évek adják meg a kulcsot.

Még egy másik fontos mozzanatot is ki kell emelnem.

Mi kevesen, kik még megértük amaz időket, mely meghatottság nélkül nem olvashatjuk az ekkor irt verseit. Mi még megértjük a burkolt vonatkozásokat a nyíltan, szabadon el nem mondható dolgokról, melyek az ifjabb nemze-

dék előtt fel sem tűnnek, kik e verseknek csak aesthetikai szépségét, műformáját s eszme gazdagságát fogják bámulni, de aligha értik meg hogy mekkora viszhangot keltett az akkori nemzedék szívében.

Hisz Arany körösi tanárkodása idejében 1852—1861 közt irott versei e nevezetes idő hangulatának hű képét tárják fel. Az «Oh ne nézz rám» még Szalontán kelt 1851-ben, de az ezt nyomban követő «Itthon» már körösi ott-honát festi s ettől kezdve a «kies őszig» mely 1860. oct. 20-án kelt, mintegy 75 költemény, ballada jelent meg szétszórta az akkori folyóiratokban. Ha az ember ezeket időrendben keletkezésök ideje szerint olvassa, egyiket a másik után, egész korképet nyer azoknak az időknek hangulatáról az első évek csüggedésétől, az első remény sugarak feltüntéig. Már leveleiben is van egy s más vonatkozás mi élete ez éveinek történetéhez adatokat nyújt: de még azokra is a teljes világosságot csak ez a könyv deríti fel. Hivatalos és magánosoktól nyert adatokból össze állítva, nem csak Arany körösi tanárkodásának történetét mondja el, hanem magát a kort is megrajzolja küzdelmeivel, csüggedésével s reményeivel, egy darab kortörténetet

ad az absolutizmus idejéből, s ezzel igen hasznos és jó munkát végzett, mert arról az időről szól, melyről maga Arany mondja:

Volt a hazának egy két énekem
Bágyadt igaz, s örömtől idegen,
De honfi keble érzé a panaszt
A csendben, éjben jól kivette azt.
S a fájdalomban, mely elrejtve sirt
Önfájdalmát lelé s hozzá az irt.

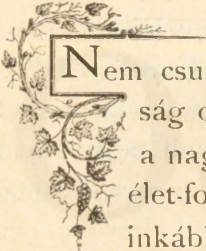
Budapest, 1897. oct. 25.

Dr. Szilágyi Sándor.

BEVEZETÉS.

Nem csupán az általános emberi kíváncsiság okozza, hogy annyira érdeklődünk a nagy emberek, az eredeti lángelmék élet-folyása iránt. A művész, annyival inkább a költő művét sok esetben meg sem érthetjük, s még kevésbbé élvezhetjük igazán életeseményeinek ismerete nélkül. S ha ez általában áll a költőre, mennyivel inkább igaz Arany Jánosra, a ki, mint epikus ugyan a legnagyobb, de epikai műveiben is sokszor egészen subjectiv.

Arany életében hiába keresnénk Göthei vagy épen Byroni változatosságot; de azért az ő egyszerű életfolyása nem kevésbbé köti le figyelmünket, mert ebből ösmerjük meg nemes, aranytiszta jellemét, páratlan kötelességszeretetét, s győződünk meg arról, hogy mennyire igaza

van Szász Károlynak midőn akadémiai emlékbeszédében azt mondta, hogy valóban Aranyban az *ember* semmivel sem volt kisebb, mint a *költő*.

Reménylem, hogy rövid idő alatt találkozik olyan irodalomtörténészünk, a ki Arany életét hozzá méltóan megírja. Az ő munkáját óhajtom megkönnyíteni az által, hogy a következő lapokon Arany életéből azon 9 évvel foglalkozom, melyet mint tanár Nagy-Körösön töltött.

Ez időszakra vonatkozólag számos becses adatot találunk Arany közétett leveleiben, s az egykori tanártársak közül Szász Károly és Szilágyi Sándor is igen érdekes visszaemlékezéseket közölt a napi lapokban. Arany volt tanítványai közül is Ágai Adolf, Bessenyei Ferencz, Komáromy Lajos, Háhn Adolf, Baráth Ferencz és többen közé tették egykori kedves tanárukra vonatkozó emlékeiket; de azt hiszem, hogy ma, midőn Arany itteni tanárkodása óta már több, mint egy emberöltő telt el, itt a legfőbb ideje ezen emlékek kipótlásának. A kortársak, sőt az egykori tanítványok sora is napról napra ritkul, s ezek közül sok egy-egy, többé nem pótolható adatot visz magával a sirba. Ezért vállalkoztam a ma még összegyűjthető emlékek összeállítására.

E törekvésemben a legszivesebb készséggel támogattak Arany ma még élő tanártársai:

Ádám Gerzson, Szász Károly és Szilágyi Sándor, s az egykori tanítványok közül is igen sokan, kiknek szívességért ez uton is hálás köszönetet mondok.

Ezen így összegyűjtött, továbbá az egyház tanács, az iskolai választmány és a tanárszék jegyzőkönyveiben található hivatalos adatok nyomán adom elő Arany itteni 9 évi életének külső eseményeit, s foglalkozom vele, különösen mint tanárral.

Az irodalomtörténeti méltatást avatottabb tollra kellett hagynom; de ezek megírásával — mint azon intézetnek, a melynek Arany egykor büszkesége volt, mai egyik igénytelen tanára — kötelességet véltem teljesíteni.

Arany meghívása.

 nagykörösi iskola működése még a nemzeti küzdelem nagy napjaiban sem szünetelt teljesen. Bár növendékeinek száma, mely az előző évben 222 volt, 1848/9-ben 102-re szállott alá s bár ezek közül is a fejlettebbek, midőn a hazának minden védő karra szüksége volt, fiatal tanárunkkal Galgóczy Károlylyal együtt annak védelmére siettek: de a honn maradtakat a két öregebb professor: Szigeti Warga János és Fitos Pál tovább oktatgatta.

A nemzeti küzdelem gyászos vége után még fontosabb feladat várt az iskolákra, «Hogy a jelenért semmit sem lehet tenni, az bizonyos volt, írja Szilágyi Sándor Ádám Gerzsonhoz intézett nyílt levelében — de legalább a jövőt kell megmenteni, azt a fiatal nemzedéket, mely

az iskolákat járta, úgy nevelni, hogy a jövő eseményei készen találják. Ennek meg volt a lehetősége».

Meg is kezdte működését a nagykörösi iskola is az 1849 év végén 140 növendékkel, a régi licealis rendszer szerint, úgy, hogy az alsó osztályokat «végzett deákok» tanították, a felső osztályokban pedig az előbb említett két öregebb tanár mellett előbb Fazekas Lajos, majd Ozsváth József — később kecskeméti gymn. tanár — vezették az ifjúságot. De már a tanév első felének bevégeztével ezen ideiglenesen alkalmazott fiatal ember helyét kipróbált tanerőkkel töltötte be. Az egyháztanács megválasztá 1850. ápr. 7-én a költészet és szónoklat tanszékére Mentovich Ferenczet, a természetrajz, chemia s az elméleti gazdaságtan tanszékére pedig Jánosi Ferenczet, kik mindketten tevékeny részt vettek a nemzeti küzdelemben, lőpor és gyutacs készítéssel mozdítván elő a haza védelmét. A két bujdosó a nagykörösi iskolánál menedéket és alkalmazást, az iskola pedig bennük kitűnő tanárokat talált.

Az 1850 év azonban nehéz helyzetbe hozta a hazai protestáns iskolákat. Az absolut kormány kiadta az «Organisations Entwurf»-ot s elrendelte, hogy minden középiskolának ennek kö-

vetelményei szerint kell szervezkednie, különben elveszti nyilvánossági jogát. Sulyos anyagi áldozatot kívánt e szervezés a fenntartó testületektől, midőn a 8 osztályú főgymnasium ellátására 12 rendes tanár alkalmazását követelte, de mint Szilágyi írja: «nagyobb baj volt az, hogy az ország közvéleménye foglalt el azzal szemben ellenséges álláspontot». S midőn Nagy-Kőrös elhatározta, hogy intézetét, mely a mohácsi vész óta a magyar kulturának századokon át annyi szolgálatot tett, nem adja föl s nem engedi kis «partikulá»-vá sülyedni: «Künn az országban volt nagy felzúdulás-e törekvés miatt: a protestáns egyház ellen elkövetett árulásnak vették azt, mert abban a solidaritásnak megtagadását látták». A közel jövő azonban csakhamar igazolta Nagy-Kőrös eljárását, mert példáját követte a régi «alma mater»: Debreczen, s alig egy két kivétellel a többi protestáns iskola is.

Szerencséje volt Nagy-Kőrösnek, hogy ügyei vezetése ez időben oly férfiak kezében volt, mint Báthory Gábor, Magyar Pál, Tanárky Gedeon, Nagy Gáspár stb., a kik belátták azt, hogy Kőrös két felől két nagy város Kecskemét és Cegléd közé ékelve úgy szólván minden vidék nélkül fejlődésében csak is önmagára van utalva s csak úgy haladhat előre, ha több szá-

zados iskolája továbbra is tudományos góczpont marad. De tevékenységre, még pedig sürgős tevékenységre ösztönözte e férfiakat azon majdnem 10 éven keresztül folyt versengés emléke is, a mit Nagy-Körös és Kecskemét a «Kerületi főiskola» elnyeréséért folytattak s mely éppen a miatt, hogy egyes lépéseknél magát megelőztetni engedte, Körös vereségével végződött, bár *lyceuma* ugyanazon jogokat élvezte, mint Kecskemété.

Az egyháztanács midjárt az «Entwurf» megjelenése után foglalkozott a gymnasium szervezésének kérdésével, s 1850. decz. 1-sején kimondta, hogy «iskoláját lejjebb nem szállítja, hanem minden lehető áldozatra kész». A kiküldött bizottság csakhamar megtalálja a szükséges anyagi alapot is az erdőgyűlés — *compossessoratus* — által még 1831-ben az iskola céljaira felajánlott ezer hold föld haszonbérében, — a melynek eddig csak egy része vétetett igénybe az iskola céljaira, — s a városi közgyűlés 1851. január 8-án készséggel járul hozzá e javaslat-hoz. Még ugyancsak 1851. évi aug. 25 én az egyházkerület is segélyére jön a nagykörösi egyháznak iskolája szervezésében s az iskolai bizotmány javaslata alapján elhatározza, hogy a nagykörösi teljes gymnasiumhoz az egyházkerület is-

kolai közpénztárából két tanár fizetésére 1200 frt segélyt ad.

Meglévén így már a kellő anyagi alap, az egyháztanács már az 1851/2 iskolai évre szervezni kívánja főgymnasiumát, egyelőre azonban csak 10 tanár beállítását határozta el, megakarván próbálni, hogy hátha ennyivel is sikerül megnyernie a nyilvánossági jogot. — Minthogy az »Entwurf« szerint a szakrendszert kellett alkalmazni, felszólítja régibb tanárait, hogy mely szakok ellátására vállalkoznak. Ezek közül Fitos Pál a latin nyelvet, Warga János a bölcsészettant, Jánosi Ferencz a természettajzot és Mentovich Ferencz a természettant választotta. A többi állásokra az egyháztanács pályázatot hirdetett, s a jelentkezők közül 1851. szeptember 18-án a magyar irodalomra ifj. Szász Károlyt, a történelemre Kiss Lajost, a görögnyelvre Ács Zsigmondot és a mathesisre Tóth Józsefet választotta meg. Ezekhez az egyházkerület által fenntartott két tanszékre a püspök a vallástanra Csikay Imrét és a német nyelvre Weisz Jánost nevezte ki.

A megválasztottak közül azonban Tóth József időközben a debreczeni főiskolánál nyervén alkalmazást, itteni állásáról még annak elfoglalása előtt leköszönt. Ekkor az egyháztanács

ez állásra Varga János mérnököt választotta meg, ki előbb szintén a pályázók között volt; minthogy azonban e közben ő is másnemű alkalmazást talált, — a megválasztást ő sem fogadta el.

Már már zavarban volt az egyháztanács, hogy a mathesis tanszékre hol vegyen alkalmas tanerőt, midőn egyik megválasztott fiatal tanár Szász Károly, a mostani nagyérdemű püspök, ki már akkor is, mint alig 22 éves ifjú, több sikerült költeményével keltett feltűnést, — olyan megoldást ajánlott, a mely köztetszésre talált, t. i. ajánlkozott, hogy ő átveszi a mathesis tanítását, a magyar irodalomra pedig hívják meg Arany Jánost.

Az intéző férfiak kapva kaptak az ajánlaton s az 1851 év október 8-án tartott egyháztanács gyűlés nagy lelkesedéssel választotta meg Aranyt a magyar irodalom tanárául.

Az erre vonatkozó jegyzőkönyvi pont így hangzik:

55. Indítványba tétetett, hogy miután Varga János mérnök úr a mathesis tanszékét el nem vállalta, köztudomás szerint pedig ifjú Szász Károly úr, — ki a magyar irodalomra választatott el, — a mathesisben is kitűnő képzettséggel bír, sőt barátai előtt tett nyilatkozata szerint inkább

szerette volna, hogy a mathesisre választatott volna el, a minthogy e tanszékre szintén folyamodott is; tanácsos volna azért ezen tisztelt professor urat a mathesis tanszékre alkalmazni, és az ez által megürülendő magyar Litteratura tanszékére pedig honunk egyik nevezetes költőjét Arany János urat, mint ki a nevelésben szintén jártas, s hajlamokkal bir, meghivni.

Végzés. Az indítvány az egyháztanács által köztetszéssel fogadtatván, Szász Károly professor úr, mint a ki a mathesis tanszékére szintén folyamodott, s többek előadása szerint e tudomány iránt különös hajlammal viseltetik, e tanszékre akként tétetik át, hogy az ekként megüresedett magyar irodalom tanszékére Arany János úr, mint a ki az irodalom mezején magának kitűnő helyet vivott ki, alkalmaztatik és meghívása elrendeltetvén, a meghívó-levél feltétele és elküldésére jegyző Nagy Gáspár megbizatik.»

Hogy Arany meghívására ily örömmel és készséggel vállalkozott az egyháztanács, könnyen érthető, mert a mellett, hogy már költői hirneve országszerte meg volt alapítva, köztudomású volt róla, hogy a tanítással is több ízben sikeresen foglalkozott.

Maga írja önéletrajzában, hogy a szalontai

tanpálya pár utolsó éve már nem a jó szülők közvetlen felügyelete alatt telt le, mert, hogy őket a további költségtől megkímélje s a collegiumi tartózkodás első pár évét is lehetővé tegye, mint alig 14—15 éves gyermek ifjú a tanulás mellett tanított is, s mint ilyen az iskolában lakott. De anyagi reménye, a miért a praeceptorságot felválalta, igen szerényen ütött ki. Rosz tartás mellett az egész évi jövedelem alig ment száz váltó forintra, s így Debreczenbe alig vitt magával annyit, hogy a beköltözés költségeit fedezhesse.

1833-ban subscribált ő Debreczenben, hol mint szegény diák a régi épületnek északnyugati sarkában földszint fekvő nagy, sötét s meglehetősen piszkos szobában nyert lakást, a melyben sokan lakván együtt, oly társai is voltak, a kiknek viselete s modora a szerény, de érzékeny lelkű ifjút bánthatta, s aligha csalódom, ha azt hiszem, hogy az anyagi gondokkal való küzdés mellett ez is hozzájárult azon határozata megérleléséhez, hogy alig félévi debreczeni tartózkodás után 1834 márcziusában egy évre Kis-Ujszállásra ment ideiglenes tanítónak.

Kis-Ujszállási tartózkodása igazi áldás volt Aranyra nézve; egyik papja u. i. a nagytudományú és széplelkű Dorka Illés felösmerte szép

tehetségét, tanácsai, tanításai és könyveinek följánlása által igyekezett segítségére lenni önképzésében. Még nagyobb szerencséje volt azonban Aranynek, hogy a kis-ujszállási iskola akkori rectora Török Pál a későbbi nagyhirű superintendens volt, ki vele csakhamar belső s egész a sirig tartó barátságot kötött s Dorkáénál jóval gazdagabb könyvtárát rendelkezésére bocsátotta. S Arany e segédforrást s a rendelkezésre álló időt jól fel is használta s későbbi széles ismeretköre és magas műveltsége alapjait igazi autodidaxis útján itt rakta le.

Midőn tanítóságának éve letelt, új erővel és buzgalommal tért vissza Debreczenbe, s a kis-ujszállási szives barátok — Dorka Illés és Török Pál — ajánlatai fölhívták a professorok figyelmét a szép tehetségű ifjúra, s anyagilag is jobb helyzetbe jutott az által, hogy egyik tanár — Erdélyi — kis leánya tanítását reá bizta.

De újabb debreczeni tanulósága sem tartott egy egész évig sem, mert már 1836 február havában, kalandos életpályára vágyakozva színésznek állott. Alig pár havi színészkedés után azonban, — a mi sanyarú vándorlás és hanyattatás között telt el —, búcsút mondott e pályának s haza tért szüleihez, kik közül édes anyját halálos betegen, s édes atyját teljesen megva-

külva találta. Midőn pár hét múlva szerető édes anyját elvesztette: elhatározta, hogy otthon marad s gyámoltalan édes atyját nem hagyja el többé.

A város és egyház előjárói részvétellel tekintették Arany sorsát, s még ugyan ez év őszén megválasztották *Correctornak* és így alkalma volt harmad izben is a tanítással foglalkozni. E hivatalában a magyar és latin grammatikai osztályokat tanította egész 1839 január haváig, midőn ez állásáról lemondott, de ekkor sem hagyott fel teljesen a tanítással, mert egy barátságos és jómódú kereskedő Rozvány József serdülő leánykáját, Erzsébetet oktattatta, s nálok is lakott egész jegyzővé megválasztatásáig.

Még negyedizben is foglalkozott Arany tanítással. Midőn a forradalom lezajlása után minden foglalkozás nélkül otthon tartózkodott Szalontán: Tisza Lajos meghívta Gesztre Domokos fia mellé a költészet, magyar irodalom és a görög nyelv tanítására. Tisza Domokos nevelője ugyanis Kovács János volt, Aranynak még Debreczenből ösmerőse a ki vele egyszerre subscribált 1833 ban. Midőn Kovács Gesztre került, Szalonta tözsomszédságába, fölújította Arany nyal a régi, 12 éves ösmeretséget, mikor pedig a forradalom után Arany hivatal nélkül maradt, kapott az

alkalmon, hogy Aranyon is segítsen s őt, mint leghivatottabbat nyerve meg Tisza Domokos irodalmi oktatására.

Arany elfogadta a meghívást, de csak maga költözött át Gesztre. Lakása itt egy kis kerti ház volt a kastély parkjában egyetlen szobával s zsúp fedéllel, a mit hatalmas bükk és szilfák árnyékoltak be. E házikót Tisza Kálmán kegyelete máig fenntartotta, s képe Arany hátrahagyott irataihoz mellékelve meg is jelent.

Arany családja Szalontán maradt; de Tisza Lajos akkor küldte haza Aranyt, a mikor csak kívánta, feleségét és gyerekeit is gyakran áthozatta, sőt a kis Laczi, — a kit napsütötte színe miatt a Tisza fiúk »*marokvas*«-nak hívtak, — egész heteket töltött Geszten, kivált mikor a gróf Bethlen fiúk is ott voltak Fekete Mihály nevelőjökkel. Ilyenkor azután volt játék; különösen kedvelték a *bigézést*, melyben legszenvedélyesebb és legügyesebb játészók voltak Tisza Kálmán és Fekete Mihály, mert a játékban nem csak a nagyobb Tisza fiúk, hanem a nevelők is részt vettek, csak Arany nem volt soha semmiféle játékra rá vehető. Neki ilyenkor legkedvesebb időtöltése volt, ha a nagy szilfák sűrű árnyékában hajdon fővel járkálva fenthangon olvasgathatta kedves Homerosát.

Aranyt a Tisza háznál nem csak megbecsülték, de valósággal kitüntették, s ha ő ennek daczára is csak ritkán derült föl, s többnyire komoly maradt: ezt a nemzeti gyász közelsége, — a mely őt feledhetetlen barátjától Petőfitől is megfosztotta és biztos kenyér és állás nélküli földönfutóvá tette, — valamint családja jövőjéért való aggodalom könnyen érthetővé teszi: de hogy mily meleg szeretettel gondolt később is tanítványára, — kinek szép költői tehetségét fölismerte és fejlesztgette, — az kitünik Tompához írt leveleiből s azon szép nekrológból a mit a szép reményű ifjú kora elhunytakor a »Pesti Napló« 1856 július 14-iki számában írt róla.

Ennyi tapasztalata lévén Aranynak a tanítás terén, az ő megválasztásával a körösi egyháztanács nem csak a haza kitünő költőjét kívánta megtisztelni, hanem benne tanintézete részére egy *kipróbált tanerőt* is kívánt megnyerni; s hogy e reményében nem csalódott, a következők fényesen igazolta.

Nagy Gáspár jegyző az egyháztanács határozata után azonnal elküldte Aranyak a meghívó levelet; de ugyanekkor Szász Károly is, ki őt még Budáról, belügyministeri fogalmazó korából ösmerte, írt neki egy szívélyes levelet, melyben elmondja, hogy a magyar irodalom

tanszékét önkényt és kész örömmel engedi át neki s szívesen veszi át a mathesis tanítását, s kifejezi, hogy legfőbb vágya, hogy Arannyal egy helyen, egy collegátusban együtt működhessék.

Aranyt váratlanul érte Körös meghívása s habozott, hogy elfogadja-e azt. Egyrésztől kecsegtette az állás biztossága, de másrésztől ellene szólt az elfogadásnak a csekély fizetés, — a mely az első 3 évre 500 frtban s a továbbiakra 600 frtban volt megállapítva, továbbá a szeretett szülő várostól való nagy távolság, s épen e miatt a költözködés nehézsége és költsége volt. Végre is a visszautasításra határozta el magát, s ezt az egyháztanáccsal a következő szép levélben tudatta, melyet a nagy-körösi főgymnasium Arany ereklyéi között őriznek:

Nagytiszteletű és Tekintetes Egyházi Tanács!

Nem kis meglepetéssel és örömmel vettem a tisztelt Egyháztanácsnak folyó hó 8-án tartott üléséből kelt s hozzám intézett becses meghívó levelét; meglepetéssel, mert egyszerű magányomban ilyesmire én nem is gondoltam, örömmel, mert alkalmam nyílt a tisztelt Egyházi Tanács irántami jó indulatáról meggyőződni.

Óhajtottam volna, hogy mielőtt e fontos

lépés meg, vagy meg nem tételére magamat elhatároznám, hosszabb időm jutott legyen a meggondolásra, hogy ekképen, erőm s körülményeim lelkiismeretes számbavételénél, se az elfogadás könnyelműség, se az el nem fogadás hálátlanság bélyegét ne viselje magán. De miután ez a tudvalevő akadály miatt meg nem történhetett, a tisztelt Egyház becses bizalmáérti szives köszönetem mellett, kénytelen vagyok fájdalmasan kijelenteni, mikép anyagi körülményeim miatt nem vagyok oly állapotban, hogy a meghívást elfogadhassam s az átköltözéssel és behelyezkedéssel járó — reám nézve tetemes — költséget fődözhessem.

Szives köszönetemet újból kijelentve, teljes tisztelettel vagyok

Szalonta, oct. 14. 1851.

A nagytiszteletű és Tekintetes Egyházi Tanácsnak
alázatos szolgája *Arany János.*

Az egyháztanács Arany visszautasító válasza daczára sem tett még le a reményről, hogy őt megnyerhesse, s e célból kész volt némi áldozatot is hozni s 1851. okt. 19-én így határozott:

»3. p. Arany János úr leveléből sajnálattal olvasván az Egyház tanács, hogy a tanárságot anyagi körülményei, különösen a messzeség mi-

att a költözködéssel járó költség tekintetéből el nem fogadhatja.

Végzés. Az egyháztanács átlátván Arany János úrnak a messzeség miatt származható nagy költségét, hogy e tekintetben is az okozandó költség visszapótoltassék, utazási és költözködési költségre 120 ezüst forint fizettetik neki az egyházi pénztárból, miről Arany János úr hivatalosan értesítettik.»

Midőn Arany megkapta az egyháztanács ezen újabb határozatát, ennyi jó indulat láttára s barátai, rokonai ösztönzésére is megváltoztatta előbbi elhatározását s elfogadta a tanári állást s az egyháztanácsnak így válaszolt:

Nagytiszteletű és Tekintetes Egyházi Tanács!

Folyó hó 19-éről kelt becses válaszát köszönettel véve sietek a tisztelt Egyházi Tanácsot értesíteni, hogy a Magyar Irodalom tanári székének elfoglalására magamat elhatároztam, fenntartván mindazon által az eszékhez kapcsolandó melléktudomány iránt belészólásomat, s azon kéremmel járulván a tisztelt Egyházi Tanácshoz, hogy mivel házi ügyeim rendbeszedésére, az el nem szállítható holmik eladására stb. néhány nap igényeltetik, egy kevés várakozással lenni méltóztassék, részemről igyekszem mind azért,

hogy tisztemet teljesítsem, mind azért, hogy átköltözésre még e szép őszi napokat használhasam, a kért várakozási napokat lehető legkevesebbre szorítani.

Teljes tisztelettel maradván

Szalontán, október 21. 1851.

A nagytiszteletű s Tekintetes Egyházi Tanácsnak
alázatos szolgálja *Arany János.*

Ugyanekkor válaszolt Szász Károly magánlevelére is, s ebben az ő meleg humorával tréfálva enyeleg az önkénytes és hirtelen tanszékcserével:

Ejnye Kari, hát hogyan illik a
Poésishez az arithmetika?

Arany elfogadó válasza nagy örömet okozott a tanári kar körében s Mentovich azonnal egy szívélyes s áradozó hangú levelet irt hozzá, a melyben addig is, míg lakást kaphatnak, Aranyt és családját magukhoz hívja vendégül. Arany azonnal válaszolt s Mentovich levelének magasztaló hangját szokott szerénységgel elhárította magától, de a szives meghívást elfogadta.

Megérkezés; első év.

Azon időben, midőn vasúti összeköttetés még nem volt, nagy feladat volt a Szalontáról oly messze fekvő Nagy-Körösre való átköltözködés. Épen azért Aranyék bútoraik s egyéb holmiaik nagy részét eladták s csak a legszükebbeket tartották meg s így keltek útra október végén egy szalontai ernyős szekéren Nagy-Körös felé.

Egész utazás volt ez még akkor s nem is valami kellemesen folyt le, mert az első nap el is tévedtek s meg is akadtk a dobozi erdőn, s mindkét első napon fútt a szél, a mint tudott. Első nap Békésen háltak meg, másnap estére pedig Vezsenynél átkeltek a Tiszán s Vezsenyen Ádám Mihály lelkész vendégszerető házában szálltak meg. Innen indultak harmadnap tovább, ez nap a szélhez még eső is járult, de mivel útfok ekkor már többnyire homokon vitt, ez még könnyebbé tette a haladást s harmadnap este megérkeztek Nagy-Körösre s egyenesen Mentovichékhoz szállottak.

Mentovichék ekkor a régi Fitos-féle házban laktak az oskolához közel, melynek telke két

utczára nyílt a mai Losonczy-utczától a városháza mögött elhúzódó kis közig, s ma X. ker. 64. számú ház fekszik rajta. A tanárok nagyrésze itt összegyűlve várta Aranyék megérkezését, hogy őket minél előbb üdvözölhesse. Magyaros szivességgel fogadták az érkezőket mindnyájan, de senkisémmel tett túl e tekintetben a vendégszerető házigazdán s házanépén, kik szűkecske lakásukat kész örömmel osztották meg az újonnan jöttekkel s a mi a kényelemből hiányzott, kipótolták páratlan szivességökkel. Az így együtt töltött néhány nap elég volt arra, hogy a két család jól összebarátkozzék s különösen az asszonyok között sirig tartó barátság jöjjön létre.

Az előzékeny tanártársak már előre több lakást néztek ki Aranyék részére, de természetesen ezeket magoknak kellett megtekinteni s közülük választani. Ez pár napot igénybe vett s addig Mentovichéknél maradtak, sőt tőlük mentek még föl Pestre is butorokat vásárolni, mert Szalontáról alig hoztak magukkal valamit.

A Pesten töltött pár nap kellemetlen esős időben a bevásárlandók utáni járkálással telt el, úgy, hogy ismerősei meglátogatására nem is jutott ideje Aranynak, azonban egyik este Szilágyi Sándor, — kinél ekkor éppen egy kis írói

társaság jött össze, — magához hívta, sőt — mint sógorának írja Arany — «erővel magához vonszolta». De az estét kedélyesen töltötte el, mert itt találkozott Egressi, Kemény, Lévai és Csengeri régibb ismerősein kívül Gyulay, Bartalussal, Ráth György, Sükei, Berecz, Eötvössel és Kazinczy Gáborral is.

Pestről haza térve végre november 10-ikén költöztek a maguk szállására, a mely a régi Gál házban volt, a mai Vörösmarty és Rózsa utcák sarkán, a IV. kerület 45. szám alatt, hol most Dr. Lisznai orvos lakása van. A régi ház helyébe már rég másik épült, de az udvar épen úgy van ma is »kövel erősen bekerítve, mint egy vár«, mint Aranyék idejében. Arany így írja le ezen lakásukat sógorához intézett levelében: »Szállásunk nem nagy, de nekünk elég. Van délrefekvő egy szobánk s mellette egy kisebb, de ezt fűteni nem lehetvén, jelenleg csak a lomot tartjuk benne; konyha, de ezt nem használjuk, konyhán túl nagy szoba, melyet a vas konyhával fűtünk, belső és külső kamra, nagy pincze, de üres, szín, istálló. Persze az a legnagyobb kényelem, hogy az udvar nem közös, magunk lakjuk az egész peripheriát. Azonban, valamint majd minden háznak Körösön, ennek is meg van az a hibája, hogy nedves, a lakószobákon kívül

mely elég száraznak mutatkozik. Fizetünk pedig érette 100 pengőt, a nedvességért nem kell fizetni külön.»

Pár nap alatt megtörtént az elhelyezkedés szállásukon, de a *megszokás* nem ment olyan könnyen, *sőt teljes mértékben* nem is történt meg sohasem. De ezt nem is lehet csodálni; mind ő, mind felesége Szalontán születtek, ott gyermekeskedtek, ott töltötték első ifjúságukat. Ezeknek emlékei, s a rokoni és baráti kötelékek annyi szállal fűzték őket Szalontához, hogy onnan végkép elszakadni s az első ifjúság korán már túlhaladva új otthont alapítani nagyon nehezőkre esett. — Ezért vágyakoztak mindig, nemcsak Körösről, de később is Budapestről, a szülő városba haza.

A tanártársakkal csakhamar összebarátkozott Arany; s többször említi barátaihoz írott levelében, hogy annak örül, hogy ilyen jó collégatusban él. A két öregebb tanárt Fitost és Warghát kivéve, szorosan összetartó kis társaság volt ez, s Arany mindenikkel jól volt közülök, de mint sógorához Körösről írt első levelében mondja, Mentovich, Szász Károly és Jánosi nyerték meg legjobban rokonszenvét.

Hivatalos működését ugyanazon napon kezdte meg Arany, a melyen saját lakásukra

költöztek: 1851 november 10-ikén egy hétfői napon. A magyar irodalom mellé a görög és latin nyelvek tanítását vállalta el egy-egy osztályban. A magyar nyelvet és irodalmat a négy felső osztályban tanította, ez évben még csak két-két heti órában, a görögöt a III-ik osztályban heti 4 órán, s a latint a VII-ikben heti 5 órán, úgy hogy összesen 17 órát tanított hetenkint, s a VII-ik osztályban volt osztálytanár.

Az egyháztanács mindjárt az iskolai év elején az által kívánt kifejezést adni a tanárok iránti jó indulatának, hogy bár a pályázatban a tanárok fizetése az első három évre 500 forintban volt megállapítva, azt már az első évre is önként 550 forintra emelte föl.

A tanárok választását az egyháztanács természetesen bejelentette a püspöknek is, a ki őket megerősítette, sőt október 25-iki levelében Arany megválasztása fölött a maga részéről is legnagyobb örömét fejezi ki.

De a *tanhatóság*, a mely a bécsi cs. kir. közoktatásügyi miniszteriumnak pesti közége volt, nem elégedett meg azzal, hogy Polgár Mihály dunamelléki helv. hitv. püspök bejelentette a körösi teljes-gymnasium ujonnan választott tanárainak neveit, s azt, hogy őket már egyháziilag megerősítette, hanem először is megbotránkozá-

sának adott kifejezést a fölött, hogy az újból szervezendő protestans intézetek, s ezek között a körösi gymnasium is, a tanári állásokra csődöt hirdetnek, sőt a választást is megejtik, a nélkül, hogy erre vonatkozólag a felsőség jóváhagyását előre kikérték volna, s felhivta a püspököt, hogy utasítsa a hatósága alatt levő intézeteket, hogy jövőben minden ilyen roslandó lépést óvatosan elkerüljenek. Fölhivja továbbá — a miniszter rendeletére hivatkozva — a püspököt, hogy a nagykörösi teljes gymnasiumnak egyházi megerősítéssel fölterjesztett 10 tanárára vonatkozólag :

»1. Készíttessen Főtisztelendő úr a nevezett tanárokkal magokkal fejenként és különbség nélkül egy-egy saját nevök aláírásával és pecsétjökkel megerősítendő életrajzot, melyben soroltassék elő: a) Hol születtek; b) Hány évesek; c) Micsoda vallásuak; d) Nősök-e vagy nőtelenek; e) Hol kezdték és folytatták s végezték be tanulásukat; f) Voltak-e külföldi egyetemeken tanulni vagy nem, s ha igen, hol s mennyi ideig tanultak? vannak-e graduálva és miből; g) Micsoda nyelveket értenek és beszélnek is, s melyek azon nyelvek, a melyeket csak értenek, de nem beszélnek; h) Készeknek nyilvánítják-e magokat azon szakból, melynek tanítását magokra

válalták, kiállani a vizsgálatot annak idejében, ha a M. Kormány a tanárok megvizsgálására az illető vizsgáló bizotmányt majd kinevezendi; i) Mindenek felett pedig hol és minemű foglalkozásban töltötték idejüket 1848-ik év mártius 15-ik napja óta addig, míg Nagy-Körösre megajánlkoztak? Mely utolsó pontnak részleteire vonatkozó minden bizonyítvány meghitelesített párban ezen magyar nyelven is szerkeszthető életrajz mellé csatolva egyszersmind fölterjesztendő.

2. Adasson Főtisztelenő úr a nagykőrösi ref. egyháztanáccsal, annak hivatalos pecsétjével ellátandó kötelezvényt az iránt, hogy a tisztelt egyháztanács a teljes gymnásiumában így működő és névszerint is megnevezett 10 rendes tanárnak politicalag feddhetlen élete felett örködni s minden ide vonatkozható kihágásért a M. Kormány irányában a kezességet magára vállalni, annak tiszta tudomásával kész, miszerint ezen ígérek beváltása tanodájának életfeltételét képezi. — Ezen kötelezvény is lehet magyarul.

3. A nagykőrösi 10 rendes tanárnak már egyszer felterjesztett egyházkerületi megerősítést pedig méltóztassék Főtisztelendő úr az egyházkerület hivatalos pecsétjével és azon hozzáadással terjeszteni fel ujjonnan — ugyancsak né-

met szerkezetben, mint az első felterjesztés történt, — miszerint ezen 10 rendes tanárnak erkölcsileg feddhetlen, tudományos tekintetben sikeres és politikai megrovást nem érdemlő működése felett szigorúan ellenörködni, és a kielégítő legfőbb felelősséget ezen tekintetben elvállalni részéről is ajánlkozik.«

A püspök a kapott rendeletet alkalmazkodás végett leküldte az egyháztanácsnak, s ez elkészíttette az egyes tanárokkal a kívánt életrajzokat. Sajnos, hogy ezen felterjesztett életrajzok másolata nincs meg az egyház vagy a főgymnásium levéltárában. Maga Arany Lévayhoz intézett s 1854. április 22-ikén kelt levelében annyit ír a saját magáéről: »Önéletrajzomban úgy tettem, mint Tinódi a poézissal: semmit hozzá nem tettem, belőle el nem vettem. Első ízben (mert az életrajzokat először visszaküldte a tanhatóság pótlás végett) elhallgattam azt, a mit nem kérdeztek, t. i. az irodalmi működést; másodízben megvallottam, oly nyíltan, hogy megdicsértek érte. Van egy leirat, mely nyíltságra kisebb hibák elnézése ígéretével szólit fel: én annak eleget tettem.«

Az egyháztanács készséggel vállalta el a tőle kívánt jótállást s erre vonatkozólag következő, az egyháztanács jegyzőkönyvébe, egész

terjedelmében beiktatott nyilatkozatot terjesztett föl:

»Mi nagykörösi ref. egyháztanács ezennel kötelezzük magunkat, hogy helybeli ref. teljes gimnáziumunkban a latin nyelvre Fitos Pál, a psychologia empiricára és logicára Warga János, a természetrajzra Jánosy Ferencz, a természettanra Mentovich Ferencz, a történelemre Kiss Lajos, a görög nyelvre Ács Zsigmond, a mértanra Szász Károly, a vallásra Csikai Imre, a németnyelvre Veisz János, a magyar irodalomra Arany János 10 elválasztott rendes tanárainknak politicalai feddhetlen élete felett örködni fogunk; s minden ide vonatkozó kihágásért a magas kormány irányában a kezességet magunkra vállalni készek vagyunk.«

A püspök is fölterjesztette újból az egyházkerület részéről a megerősítést a kívánt záradékkal ellátva, de ennek daczára nem egy hamar, csak évek mulva történt meg a tanároknak még csak ideiglenes megerősítése is a kormány részéről.

Alig kezdte meg Arany az irodalom tanítását, mindjárt tapasztalta, hogy a már akkor is jelentékeny iskolai könyvtár több tekintetben hiányos, s ezért mindjárt legelső beadványában, a mely 1851. november 26-án kelt s az iskolai

választmányhoz van intézve, sürgeti, hogy a könyvtár részére rendelje meg a választmány a »Nemzeti könyvtár«-t és a »Régi magyar nyelv-
emlékek« eddig megjelent köteteit és gondoskodják arról, hogy a könyvtár jövőben is a szépirodalom jelesebb termékeivel évenként gyarapíttassék.

A rendes iskolai napi teendőkön kívül mindjárt az első hónapokban a tanári kar megbízása folytán egy más fontos munkát is végzett Arany az iskola érdekében.

Az iskola törvényei ugyanis, a melyek legutóbb 1846-ban állapíttattak meg, még mindig a régi lycealis rendszerhez voltak alkalmazva, így természetesen a bekövetkezett gyökeres átalakítás után nem lehetett azokat változtatás nélkül használni. A tanári kar tehát Arany Jánost kérte föl, hogy készítse el az iskola új törvényeinek tervezetét. Arany eleget tett e megbízatásnak, s fölhasználva a régebbi törvényeknek azon részeit, a melyek a megváltozott viszonyok között is alkalmazhatók voltak, s tekintetbe véve különösen a *szervezési szabályzat* (Organisations Entwurf) követelményeit, el is készítette a törvények tervezetét. A tanárikar e tervezetet az 1852 évi február 4-én tartott gyűlésén tárgyalta, s igen csekély módosítások-

kal el is fogadta. E törvényeknek két eredeti példánya van meg a nagykörösi főgymnasiumnál, egyik Aranynek sajátkezüleg irt fogalmazványa, a melyre a tanárikar által tett egy pár módosítást Szász Károly akkori tanárszéki jegyző jegyezte föl; s második példány pedig az »Igazgató naplója» czimű jegyzőkönyvben van följegyezve Szász Károly írásával. Minthogy az egyház levéltárában levő példány Arany sajátkeze írása, és így a törvénytervezet bizonyára egészen az ő műve, érdekesnek tartom az egészet a következőkben közölni:

Iskolai törvény a nagykörösi föl- és algymnasium növendékei számára.

I. Törvényczikk. Iskolai év elejéni kötelességek.

1. §. Iskolai év elején, kivétel nélkül minden tanuló köteles magát az igazgató-tanárnál jelenteni.

2. §. Ki az iskola növendékei közé mint új tag bevétetni kíván: tartozik iskolai s egyéb bizonyítványait az igazgatónál bemutatni; s a tudtára adandó határidőn képességi vizsgálatot tévén le, ha beveendőnek ítéltetett, e törvényeknek aláírni.

3. §. Oly gyermek, ki életkora 9-ik évét még be nem töltötte, gymnasiumi tanulóul be nem vétetik.

4. §. Szállást a tanuló csak egészséges helyen s erkölcsileg kifogás alá nem eső családnál fogadhat.

5. §. Ha a tanuló szülei helyben nem laknak: köteles szüleitől, az igazgatónál oly iratot mutatni be, melyben azok, szülői felvigyázására, a helybeliek közül valakit megbiznak.

6. §. Tartozik a tanuló, mind a szülői felvigyázással megbizott egyénnek, mind szállásadó gazdjának nevét, házsámát, az utcát, melyben lakik, az igazgatónál feljegyeztetni.

7. §. Köteles a tanuló az illető tanár által kijelölt kézikönyvet s taneszközöket megszerezni.

8. §. Mielőtt a tanuló e törvényczikk 1, 2, 5, 6-ik §-aiban kiszabott kötelességeket teljesítette volna: az iskola rendes tagjául nem tekintetik.

II. Törvényczikk. Tanórák mulasztása.

1. §. Tanórákon, a szerint, a mint azok rende nyilvánossá tétetett, ki ki pontosan megjelenni tartozik.

2. §. Kétszeri késő megjelenés a leczkén egy leczkemulasztás gyanánt tudatik be.

3. §. Rendkívüli esetekben, milyen például

szülék vagy testvér halála, a tanuló az igazgatótól kér engedélyt leczkemulasztásra: s az írásban nyert engedélyt osztály-tanárának bemutatja.

4. §. Ha a tanuló abban, hogy előre engedélyt kérjen, helyes ok, például betegség által akadályoztatott, s engedély nélkül órát mulasztott volna: akkor magát szüleitől vagy ezek megbízottaitól nyert írásbeli bizonyítvánnyal az igazgató előtt igazolni köteles.

5. §. Nem igazolt óra mulasztásért a tanuló 1-ső izben az osztály tanár által megdorgáltatik. 2-ik izben a dorgálása az igazgató által ismételtetik. 3-ad izben hanyagsága szüleinek vagy ezek megbízottainak tudtul adatván, az igazgató által maga a négy felső osztályban 8 óráig terjedhető bezárással, az alsó négy osztályban hat vessző ütésig terjedő testbüntetéssel fenyítettik. 4-ed izben súlyosabb büntetés elvétele végett, a tanári értekezlet elébe állittatik, mely 24 óráig terjedhető börtönt vagy 12-ig terjedő vesszőbüntetést szab. 5-öd izben az igazgató választmány határozza el büntetését, mely ismételt mulasztás esetén iskolábóli kizárásig emelhető.

6. §. Nem igazolt leczkemulasztások az illető tanár által folytonosan felrovatván s az *osztálykönyvbe* bejegyeztetvén: annak idejében a tanuló iskolai bizonyítványába iratnak.

III. Törvényczikk. Hanyagosság a tanulásban.

1. §. A kiszabott leczkére elkészülni, a kihagyott munkát kidolgozni, s dolgozatát tisztán leírva a rendelt órán az illető tanárnak bemutatni minden tanuló köteles.

2. §. A kihagyott munka elhanyagolása, mint készületlenség rovatik fel.

3. §. Mindkét rendű vétség az illető tanár által feljegyeztetik, s az iskolai *osztályozásnál* (Classificatio) zsinór mértékül szolgál.

4. §. Folytonos készületlenség vagy hanyagosság esetében az algymnasium növendékei iskolában marasztás, — a felgymnasium tanulói a szülék értesítése —, s ha ez sem használna, a tanári értekezletben határozandó s 24 óráig terjedhető börtönbüntetés által fognak kötelességük teljesítésére serkentetni.

IV. Törvényczikk. Rendetlenség a tanórán.

1. §. Leczkén minden tanuló köteles magát illendően, csendesen viselni, s az előadásra figyelmezni.

2. §. Ki magát a tanítás alatt illetlenül viseli, nem figyel, csendet s a figyelmet zavarja: előbb a tanár által rendre utasittatik. Ismétlés esetén a tanár a rendetlenkedőt bejelenti az igazgatónak; ki a tanári testülettel együtt, azt meg-

dorgálja. Ha pedig ugyanazon tanuló a rendetlenséget harmadszor is ismétlené, miből daczolása tűnnék ki: a tanári értekezlet 12 óráig terjedhető börtön s hatig terjedhető vessző ütéssel fenytitendi.

V. Törvénczikk. Illendőség.

1. §. A tanuló magát mindenki iránt illően viselje. Különösen az egyházi s polgári előljáróknak, előkelő lakosoknak s minden korosabbaknak a kellő tiszteletet adja meg.

2. §. Iskolai előljárói iránt tiszteletteljes engedelmességgel viseltessék.

3. §. Illetlen magaviseletről bélyegzett tanulóknak e hibája az *erkölcsi osztályozásnál* tekintetbe fog vétetni.

VI. Törvénczikk. Rendetlenség s kártétel az iskola körül.

1. §. Az iskola körül rendetlenkedni, kiabálni, fütyülni; az iskola épületét, padjait, tábláit rongálni, befirkálni bekeverní szigorúan tiltatik.

2. §. Kire ily vétség bizonyul: a kár megtérítésén kívül, kisebb esetben a tanári kar, nagyobb esetben az igazgató-választmány által, körülményszerű büntetéssel fenytittetik.

3. §. Ha a vétség senkire nem bizonyulna: a kárt az egész osztály köteles megtéríteni.

VII. Törvénczikk. A dohányzás.

1. §. Pipázni, szivarozni az iskolában, köz-helyeken, utcán, temetések alkalmával vagy bár mely hivatalos eljárásnál egyáltalában tilos.

2. §. A kihágót első ízben az igazgató, másodikban a tanári kar megdorgálja; harmadizben 12 óráig terjedő börtönnel fenyíti.

VIII. Törvénczikk. Közrend megzavarása.

1. §. Tanulóknak sem egyenkint, sem csoportosan, sem nappal, sem éjjel a város polgárai nyugalmit és csendességét láрма, dallás, zene stb. által megháborítani nem szabad.

2. §. Büntetése, az ismétlések fokozatához képest 24 óráig terjedhető börtön vagy 12 ütésig terjedő vesszőfenyték, melyet a tanáritestület határoz el.

IX. Törvénczikk. Éjszakázás — dorbézolás.

1. §. Tanulónak esti harangszó után, szállásán kívül időzni tilos.

2. §. Sem szálláson, sem másut evés, ivás, korhelykedés végett összegyülni meg nem engedtetik.

3. §. Vetség esetén 24 óráig terjedhető börtönnel, többször ismételt kihágás után, körülményekhez képest elküldéssel bűnhődik.

*X. Törvénczikk. Gyanús helyek látogatása.
Mulatságok.*

1. §. Kávéházba, korcsmába vagy erkölcsrontásról gyanús bármi helyre tanulónak menni nem szabad.

2. §. Színházban, tisztességes tánczvigalomban is csupán az igazgató előleges engedélye mellett szabad megjelenie, de köteles magát illendően viselni s a felügyelő jeladására eltávozni.

3. §. Büntetés az áthágóra első ízben 12 óráig terjedhető börtön, vagy 6 vesszőütés, másodizben kétszerannyi s harmadizben kitiltás az iskolából.

XI. Törvénczikk. Szerencsejáték.

1. §. Kártya, vagy bármi más szerencsejáték szigorúan tilalmaztatik.

2. §. Büntetés első ízben 24 órai börtön, vagy 12 vesszőütés, másodizben kitiltás.

XII. Törvénczikk. Egyébb kihágások.

1. §. Akár tanuló, akár nem tanuló irányában garázdaságot, káromlást, erőszakot, tolvajlást, vagy bármi megsértést követni el, legszigorúbban tiltatik.

2. §. Büntetést az áthágóra az igazgató választmány a vétek fokozatához képest határoz.

3. §. Nagyobb kihágás esetén a tanuló iskolából kirekesztetik s a polgári hatóságnak adatik át.

XIII. Törvényczikk. Terhes kötések.

1. §. Senkinek a tanulók közül mással, akárkivel terhes szerződésre lépni, például adóságot venni fel, holmiját zálogba, vagy eladni nem szabad.

2. §. Büntetés esetszerűleg vagy a tanári értekezlet, vagy az igazgató választmány által szabatik.

XIV. Törvényczikk. Gyülekezés.

1. §. Leczke és isteni tiszteleten kívül az igazgató előleges engedélye nélkül soha, sehol, semmi szin alatt egybegyülni, annálinkább társaságot szervezni nem szabad.

2. §. Büntetést az igazgató választmány körülmények szerint határoz.

XV. Törvényczikk. Isteni tisztelet gyakorlása.

1. §. Ünnepek és vasárnapokon minden tanuló köteles a meghatározott rendszerint az isteni tiszteleten megjelenni, ott magát illően, keresztényi áhitattal viselni.

2. §. Ki meg nem jelen: *erkölcsi osztályozáskor* minden mulasztása neve után rovatik.

3. §. Ki az isteni tisztelet alatt botrányt okoz, vétsége fokozatához képest börtönnel, vagy iskolából kirekesztéssel lakol.

XVI. Törvénczikk. Kilépés a gymnasiumból.

1. §. Senki, mielőtt az iskolából kilépési szándékát az igazgatónál jelentette s elbocsátott volna, az iskolát oda nem hagyhatja.

2. §. Máskép később bármikor is semmi nemű iskolai bizonyítványra számot nem tarthat.

3. §. Ha valaki az iskolából kiutasított s a városban állandó lakhelye nincs, tartozik 3 nap alatt a várost elhagyni.

4. §. Különben mint csavargó a városi hatóságnál kikisértetés végett följelentetik.

XVII. Törvénczikk.

1. §. Jelen törvénynek minden tanuló magát alávetni, vétség esetén vizsgálat, elítéltetés s a ráért büntetés elszenvedése végett megjelenni köteles.

2. §. Különben úgy tekintik, mint a ki a tanulók sorából magát önként kirekesztette.

3. §. E törvény minden iskola év elején az iskolai választmány által kihirdettetik s ennek egy példányát minden tanuló megszerezni s birni köteles.

Érdekesnek tartottam közölni ezen Arany által készített törvényeket nem mint irodalmi dolgot, hanem azért, mert Arany azokban a «Szervezési szabályzat» kívánalmainak figyelembe vétele mellett, bizonyára a saját hosszabb tanítói pályáján szerzett paedagogiai elveinek is igyekezett lehetőleg érvényt szerezni, s azért is mert egy évtizeden át, egész 1861-ig, tehát Arany egész tanárkodásának ideje alatt, e törvények voltak az iskolánál érvényben.

Ugyancsak 1852. február havában a pesti »tanhatóság« nem elégedve meg a már előbb fölterjesztett tanári önéletrajzokkal, megkívánta az iskolára és tanárookra vonatkozó statistikai adatoknak fölterjesztését. A tanárok a magokra vonatkozó adatokat önmaguk jegyezték be a táblázatba, s ez ma is meg van az egyházi levéltárban. — Ezen eredeti bejegyzések magyar nyelven történtek, de a tanhatósághoz — a püspök útján — ennek német fordítását terjesztette föl az igazgató, a ki ez évre Fitos Pál volt.

Arany a magára vonatkozó adatokat így jegyezte föl ezen táblázatba: »Arany János, magyar, helvét hitvallású, 34 éves, nős, ép egészséges; végezte a philosophiai, jogi és természettudományokat. Magyar és német nyelven beszél, ért latin, görög, francia és angol nyelven. Ta-

nit: Magyar irodalmat. Hivatalát nyerte 1851. október 15-én a nagykörori közönség meghívásából. Viselt előbb városi jegyzői hivatalt Nagy-Szalontán. Fizetése 550 p. frt. »

A mint Aranyék lakásukon rendbe jöttek, s Aranynak is iskolai teendői mellett maradt egy kis szabad ideje, megkezdték az ismerkedést. egy kissé szélesebb körben is. Már 1852. év ujév napján írja Arany sógorához intézett levelében: »Hol egyhez, hol másikhöz megteszszük az illem visitet, különösen, ha valamelyiknek névnapja van, mert akkor egész nap (mágn a névnapon, nem előestéjén) egész processió szokott lenni, s ha ismerős ismerősét névnapján meg nem látogatja, akkor úgy veszik, hogy eo ipso fel van mondva a barátság«.

Oly névnapon, melynek sok volt viselője a városban a tanórák végeztével az egész tanárkar is útra kelt — írja Szász Károly — s minden Istvánnál, Sándornál, Ferencznél, Gábornál vagy Dánielnél, Juliánál, Máriánál vagy Zsuzsánnánál, a milyen sok volt, mindenütt nagy társaságot talált, és egyik ember a másiknak adta az ajtót, hogy azon név viselőinek mindenikéhez eljuthasson, legutolsónak hagyva azt, a melyiknél aztán vacsorára, s aztán éjfélíg vagy hajnalig akart maradni.

Mint országszerte, úgy Nagy-Körösön is igen élénk volt ez időben a társasélet. Találósan írja Szilágyi Sándor az elnyomatás e szomorú koráról, midőn a magyar ember előtt a közéleti tevékenységre minden tér el volt zárva, hogy : »Az az egyetlen, a mi abban az időben magyar embernek, kurucznak, labancznak, pecsovicsnak, liberalisnak megmaradt, az a társasélet volt. Ott kerestük, nem a vigasztalást, hanem az enyhülést, olyan reményekkel, amelyeknek megvalósulásában magunk sem bíztunk».

A tanári kar szorosan összetartott ; a két öregebben kívül rendszeren, majd minden héten összejöttek valamelyiköjüknél, s eleinte komolyabb eszme cserével majd vidámabb tréfálkozással kártyázással és kvaterkázással töltötték el az időt. Arany maga ugyan sohasem kártyázott, de a barátságos összejövedelemben rendszeren részt vett, s vidám elmésségével s lélektápláló humorával sokszor ő volt lelke és központja a társaságnak ; sőt néha-néha az is megesett, hogy kellemes hangjával eldanolta kedvencz nótáját : »A vasvári verebek«-et. Sőt egyszer-kétszer Szász Károlylyal s még egy-két tanártársával a kecskeméti collegák meglátogatására is átrándult, a hol Obernyik Károly, Ballagi Károly s később Szilágyi Sándor meg Losonczy László és

Bulcsu Károly voltak a körösi tanárok legjobb barátai. Az ilyen kirándulás is rendesen kedélyesen folyt le. Az úton egymást érik a többé-kevésbbé sikerült elmélkedések s a magukkal vitt jó kulacs bor is elfogy.

De a tanári kar körén kívül is többször részt vesz Arany egy egy névnapi mulatságon; mert ha bár nagyon tág körre soha sem terjeszkedtek az ismerkedéssel és barátkozással Aranyék: de például a Báthory Gábor első lelkész, később helyettes püspök házánál tartott Gábor és Juliánna napokról, vagy a Fodor Gerzsonénál tartott Gerzson és Borbála napokról, vagy a Sebestyén Ferencz főbíró nevenapjáról neki sem lehetett elmaradnia. Többször fölmelegült ilyen alkalmakkor is s nem csak vidám humorával szerzett élvezetet a társaságnak, hanem — a mi már csakugyan ritkán történt meg vele — egy párszor még felköszöntőt is mondott, így például egy alkalommal Sebestyén Ferencz volt főbíró névnapján Molnár Gedeont, Nagy-Körös város mai érdemes főjegyzőjét köszöntötte fel, ki akkor a forradalom után, a melyben ő is mint igen fiatal hadnagy vett részt, otthon gazdálkodott özvegy édes anyja mellett, s kit mint példás jó fiút s a városnak egykor a jövőendőben reménybeli oszlopát köszöntött fel.

Az említetteken kívül alig egy néhány család volt még, akikkel Aranyék összejártak s barátkoztak. Aranyt ugyanis, kinek ismert szerénysége mellett is nagyon érzékeny lelkülete volt, nagyon bántotta midőn azt kellett tapasztalnia, hogy a körösiek egy része bizonyos kicsinyléssel tekintette a tanárokat; ezért írta egy — jóval később kelt — levelében, sógorának Szalontára vonatkozólag, hogy: »ott mégis van egy kis közszellem, itt semmi sincs, pedig itt túlfinom arszlánok, hölgyek, haute-volée van, kik az oly polgároktól mint a szalontai értelmiség, chinai fallal különbözik el magukat.« A tanárokon és az eddig említetteken kívül többször összejöttek még Aranyék Gubody Sándorékkal, különösen később, midőn a gyerekek már nagyobbacskaak voltak, s ezek tartották fent főleg a barátságot, azután Bordács Dániel ügyvéd családjával, s dr. Károlyi Sámuelékkal, ki a családnak s Aranynak magának is házi orvosa s kedves barátja volt s kinek neje szintén Biharmegyei származású lévén Aranyénak már régebbi ismerőse volt; azután — különösen később a szomszédság révén — Kupai Kovács Mihályékkal — továbbá Beretvás Albertékkal, Magyar orvosékkal, s ritkábban özv. Molnár Pálnéval, Molnár Gedeon édes anyjával.

De mindezeknél kedvesebb vendége érkezett Aranynak 1852. febr. havában, midőn Tompa látogatta meg őt. Tompával Arany már 5 év óta levelezett. — Tompa 1847. jun. 14-ikén irt neki először, válaszolva Arany hozzá intézett levelére — s e levelezés révén barátság is szövődött közöttük, de eddig még soha nem találkoztak. Február 20-ikán délután érkezett Tompa Kőrösre s azonnal Aranyhoz ment »egy fehér-megyei poéta» néven mutatta be magát, de Arany azonnal gyanúba vette, s így kénytelen volt elnevetni és felfedezni magát. Három napot töltött Tompa ez alkalommal Kőrösön 23-ikán délben utazott el, — s e három nap elég volt arra, hogy a két nagy költő megszeresse egymást, s barátságuk oly belsővé váljék, melyet egész 1868-ig, Tompa haláláig nem zavart meg semmi. »Remek fiú — írja Arany sógorának, Tompáról — kit nemcsak becsülni, de szeretni is kell.» E három nap a legkedélyesebben telt el; Tompa még akkor teljes testi erejében volt, s erőmutatványjaival bámulatra ragadta a társaságot: a vaspatkót S-sé görbitette s a francia kártya 52 levelét összefogva ketté szakította. — De nem kevésbbé ragadta el a társaságot vidám élceivel s szellemes anecdotáival. Természetesen a többi tanárokat is meglátogatta, különösen

Szász Károlyt kit már Gömörből ismert. Akkor még csak Czeplédig volt vasut, s mikor Tompa negyednap elutazott, Arany és Szász Károly eddig elkisérték, magukkal vivén a kis Arany Juliskát, a ki nem győzött örvendezni az eddig sohasem látott vasuton.

Ugyancsak február havában még egy más régi ismerőse is meglátogatta Aranyt: Gondol Dani, ki ekkor Baracskán gazdálkodott s vásárra jött Kőrösre.

Husvét napjait, melyek ez évben ápril 11 és 12-re estek, Pesten töltötte Arany. Fölkereste barátait, többek között Jókait, kivel a fedhetetlen közös barátot, Petőfit emlegetve, Jókai — mint Arany írja sógorának — azt erősíté, s esküdni is kész volt rá, hogy Petőfi él s készült is őt meglátogatni a nyáron. Tudja Isten! tette hozzá a maga részéről Arany, mert a szeretett barát, a koszorús költő elvesztésébe az ő lelke sem tudott belenyugodni, s mint annyian úgy ő is szerette volna hinni, hogy egykor visszatér.

Ezen Pesten időzése alkalmával szerződött a «Nagyidai czigányok» kiadására Müller Gyula könyvárússal. Kőrösi tanárkodásának ideje alatt ez volt első nagyobb műve a mit közre bocsátott, kisebb költeményei azonban ez évben is

szép számmal jelentek meg az akkori szépirodalmi lapokban: a Hölgyfutár, Divatcsarnok, Szépirodalmi Lapok s az Új Magyar Muzeum, mind szerencsés volt, ha tőle közölhetett valamit. A «Nagyidai czigányok»-at 400 frtért adta el Arany, Müllernek s a munka még ez év június havában meg is jelent. De a kritikusok nagy része kedvezőtlenül fogadta a művet; Toldi népies naivságát s komolyságát kereste benne, s nem tudta megérteni azt az elkeseredett hangulatot, a melyben az keletkezett s a mit Arany oly szépen rajzol a Bolond Istók VI-ik énekében, hol a 8-ik versszak két utolsó sorában mondja:

S oly küzdelemre, mely világcsoda.

Kétségbesett kaczaj lőn Nagy Ida.

A Toldy által szerkesztett «Új Magyar Muzeum»-ban is egy rövid, teljesen lerántó bírálat jelent meg e műről. «Szomorú aberrációja egy szép léleknek, áldatlan üresség» mondja róla. Arany Toldyra nem neheztelt meg a bírálatért s továbbra is a legjobb viszonyban maradt vele, de az nagyon bántotta, hogy a «Hölgyfutár» úgy ezt, mint a Lévay költeményeiről és Tompáról ugyancsak az «Új Magyar Múzeum»-ban megjelent kicsinylő megjegyzéseket minden apropos nélkül átvette s egyszerre egy számban kiadta, bár mind a hárman rendes

munkatársai voltak a lapnak. Ezért írja Tompához intézett levelében, hogy ilyen eljárás után «alig lehet reménye (t. i. a Hölgyfutár szerkesztőjének) hogy mi többé valamit adjunk lapjába».

A mint a tavasz nyíltával az idő kellemesebb lett, Arany, ki nagyon szerette a sétát, a délutáni leckeórák végeztével az iskolából haza sem ment, hanem kampós nádbotját karjára akasztva rendesen sétára indult, vagy a kaszárnya előtti nagy fák által árnyékolt kis térre, vagy a híres szép temetőbe, a melyet ő is nagyon kedvelt s egy szép költeményében «Temetőben 1852», meg is örökitett. Nagyon erős dohányos lévén, mindig magával vitte pipáját, s aczért, kovát és taplót, de míg bent volt a városban, az utczán sohasem gyujtott rá, s csak mikor kiért a városból, akkor csiholt ki. Legjobban szeretett magányosan sétálni; ilyenkor elmélyedt gondolataiba s ha tanítványai vagy tisztelői közül valaki köszöntötte, elfogadta ugyan, de hanggal sohasem köszönt, hanem csak kalapját emelte meg.

De sokszor ment tanártársaival is sétálni, s bár maga nem volt erős sörivő, el el járt velők szép meleg délutánokon a czifra kertbe — ma Széchenyi fürdőkert — sörözni is. Olykor olykor egyik-másik ismerős szőlőjébe is kirán-

dultak. Egy ilyen alkalommal történt, hogy midőn már kiérték a szőlőbe s a társaság már éppen megállapodott, Arany elindult s nagyon óvatosan lépkedve tett egy pár lépést előre, mintha hegyoldalra akart volna fölmászni s midőn valaki kérdezte, hogy mit csinál «Keresem a *högyet*» felelte, «de nem találom». Kőrösön t. i. a szőlőskerteket «högy»-nek nevezi a köz-nép, mint pl. «Temetőhögy», «Bokroshögy» stb.

Az ilyen közös séták alkalmával napi rendben voltak a tréfálkozások, élcelődések s nem ritkán egymás ugratása. Ez különben többször megtörtént az iskolában is, hol a tanárok a rövid óráközöket együtt töltötték a közös tanári szobában. Kálvinista puritán egyszerűséggel volt ez bebutorozva s az összes kényelmet egy széles karos falócza képviselte benne. Ennek egyik sarkában szokott rendszeren üldögeálni Arany, de míg társai e rövid időt is felhasználták egy egy cigaretta elszívására s a kis szobát ugyancsak teli füstölték, ő maga itt sohasem gyújtott rá. Ezen rövid óráközök szülötte volt az a számos tréfás talány, a melyekkel Arany és Mentovich egymást felülmulni igyekeztek, de a melyekből — fájdalom sem Arany iratai között, sem Mentovich családjánál nem maradt fenn egy sem.

Azonban a hol a tíz tanár között három költő volt (Arany, Szász Károly és Mentovich) természetes, hogy nemcsak a tréfás talányok de az alkalmi tréfás versikék, rögtönzések, sőt hosszabb versezetek is gyakoriak voltak. Arany ily nemű rögtönzései közül — fájdalom — csak egy pár maradt fenn, így az a rövid 4 sor, mit Szász Károlynak írt, midőn lakásán kereste s nem találta otthon (megjelent a Hátrahagyott Iratai 1-ső kötetében «Látogató-jegy» czimmal) azután az a hosszabb névnapi köszöntő, a mit Mentovichnak írtak Arany és Szász Károly együtt úgy, hogy a két felső sort mindég Arany, a két alsót pedig Szász írta.

E köszöntőt mely eddig csakis a «Kolozsvári Közlöny»-ben jelent meg Szász Károly és a Mentovich család engedelmével egész terjedelmében közlöm:

Névnapi köszöntő.

Kedves jó barátunk, Francisce Mentovich!
 Búban, fájdalomban te sohase vonits,
 Sőt a gondok felé még csak ne is konyits,
 Minket bús pofával sohase szomorits.

Hanem legyen élted az üdvtől otromba,
 Nőjjön örömöd, mint esőtől a gomba,
 Gyönyöreid háza soh'se düljön romba,
 Az ég hozzád soha ne legyen goromba.

Miképen Aeneás bujdosott Trójából:
Bujdossék a balsors szived kunyhójától;
Legyen élted szép fa, mit nap s szellő ápol,
Sokakra árny készül lomb koronájától.

Fa, melynek gyökerén nem rágódik féreg,
Életnedvét meg nem keseríti méreg,
Mert a barátság és szerelem testvérek,
A csizma sarkába szükséges a kéreg.

Sohse törjön félre kedved csizmasarka,
Legyen örömdnek bugyogója tarka,
Ne legyen életed rövid, mint nyúl farka.
A sorsnak irántad ne legyen szűk marka.

Boldogságod fénye legyen szép szivárvány,
Rajta, mint egy hidon, szép tündérek járván,
Ne bátson a métely, sem másféle járvány,
Hanem oly erős légy, valamint a márvány.

Élj soká, barátom, becses kontemtumod
Szerinti napokat, mig e pályát futod,
S ha végtére elér emberi fátumod,
Milliókról szóljon a testamentumod.

Ezeket szerezték egy hideg szobában,
János mester egyik, Arany mostanában
Továbbá Szász Kari, gondolván magában,
Hogy jót kívánni is jobb kádentiában.

Az a hosszabb versezet azonban, melyben
Arany Szász Károlyt a legény élettől bucsúztatja
el s mely mint Szász Károly megjegyezte róla,

játszi humorra nézve méltó párja a Szilágyi Sándor malaczának, még nem került naptényre; talán meg van Szász Károly régibb írásai között. Elveszett az a hosszabb 4 strófás vers is, a melyet szintén Szász Károlynál hagyott Arany mikor egyszer, mint beteget megakarta látogatni s már nem találta otthon. Ennek csak a négy utolsó sorára emlékezik ma már az ősz püspök s így modta el előttem:

Egy fél czitrom, negyed csirke,
S egy kis leves maradék
Mutatja csak hogy nem régen
Itt egy beteg vala még.

Ez év júliusában ismét kedves vendége volt Aranynak: Lévay József. Lévay ugyanis ekkor adta ki költeményei első kötetét s azt Aranynak ajánlotta s egy jul. 10-én kelt tréfás verses levéllel meg is küldte. Arany még 13-án válaszol szintén tréfás verses levélben (mindkettő megjelent Arany levelezése II-ik kötetében) s ebben egyszersmind ígéretére emlékeztetve hívja, hogy még e hó folytán okvetlen eljöjjön hozzá, még pedig vagy 27-én, mikor már a vizsgálatoknak vége lesz s kezdődik a szünidő, vagy pedig 18—21-ke között, a mikor az alsóbb osztályok vizsgálatai lévén, ő nem lesz elfoglalva.

Lévay eleget is tett a szíves meghívásnak s július utolsó napjaiban eljött Kőrösre Aranyékhoz s két napot töltött a nyájas, szíves család körében. Arany őt is elvezette kedvenc sétahelyére, a temetőbe, s valóban Lévaynak is annyira megtetszett az, hogy mint hozzám intézett levelében írja, még ma is eszébe jut a szép hely, «mely oly sűrűn be volt növe ákáczfával, hogy alig hatott hozzá a napsugár s azt hitte volna az ember, hogy nem is temetőben, hanem erdőben jár.»

Julius utolsó napjaiban véget értek az iskolai teendők s már Aug. 5-én Arany egész családjával útra kél a szeretett szülő város Szalonta s benne a rokonok, barátok meglátogatására. Az egész szünidőt Aranyné öcscsénél Erősey Sándornál töltik, s maga Arany pár hétre Gesztre is elmegy Tiszáékhoz, kedves tanítványa a már akkor betegeskedni kezdő Domokos meglátogatására. Többször tesznek kirándulásokat a vidéki rokonokhoz. Egy ilyen kirándulás alkalmával mikor egy 3—4 mértföldre lakó ösmerőshöz akartak egész családotul menni, s egy alföldi nagy ernyős szekerre a nőkkel s gyerekekkel együtt 9-en is felpakoltak, estenden érkeztek egy erdőbe, s a beálló sötétséget a derekasan megindult őszi eső is növelvén, el-

tévedtek s az éjszakát az erdőben kellett tölteniök, de szerencsére a szabadban való éjjelezésnek semmi komolyabb következménye nem lett.

Szomorúbb, sőt Aranyra nézve valósággal végzetes volt azonban egy másik kirándulásuk végeredménye. Arany ugyanis sógorával mindjárt auguszt. elején egy pusztán lakó ösmerősük látogatására indult. Nagyon nagy forróság volt s egy elhagyott vizimalom csatornájában megfürödtek. A zsilipről mintegy két ölnyi magasságból omlott alá a víz zuhany gyanánt egy deszkapadlózatra s a fürdők felváltva a zuhany alá feküdtek s engedték a vizet fejükre omlani, még pedig Arany — társai figyelmeztetése dacára — legtöbbször s a leghuzamosabban. Midőn aztán este haza felé indultak, főfájásról panaszkodott s ez Szalontán időzésük alatt többször is elővette. Arany ugyan hallani sem akart róla, hogy a főfájás a zuhanyozás eredménye lenne, de sógora meg van róla győződve, hogy ez volt okozója azon kínzó idült bajnak, amely Aranyt fejfájás, fülzugás stb. alakjában egész élete végéig gyötörte.

A szünidő legvégéig Szalontán maradtak Aranyék, s csak szeptember 30-án érkeztek újra vissza Nagy-Kőrösre.

1852/3-ik év.

Az új iskolai év október 1-sején megkezdődött. Ez évre Jánosi Ferencz lett az igazgató s Arany a 4 felső osztályban a magyar irodalmat, az V-ik osztályban a görög és latin nyelvet tanította, s az V-ik osztály osztálytanára volt. Az iskola azonban a nyilvánossági jogot még mindig nem kapta meg, s a tanárok megerősítése is még mindég késett.

Alig egy néhány héttel az iskolai év megnyílt után, még novemberben, Aranyéknak eddigi lakásukról máshová kellett költözniök. Ugyanis azon kis udvari szobának tetőzete, a mely a gyermekek alvó szobája volt, egy reggel, csak kevéssel azután, hogy a gyerekek fölkeltek, beszakadt. A lakás többi részének tetőzete is leomlással fenyegetett, mert a régi rozzant gerendázat nem bírta meg a rá pár nap előtt rakott kukoricza terhét. Arany zavarban volt, hogy ilyen hirtelen és így időközben hol keressen lakást, s ekkor Beretvás Gusztáv, helybeli jómódú birtokos följánlotta tágas úri portájának nagy részben üresen álló szobáit addig mig lakást talál. Arany köszönettel elfogadta, s átköltözött családotul. E lakás a ma Arany

nevéről elnevezett utczában a IV. ker. 382 sz. a. fekvő házban volt, de ez a ház is ma már jelentékenyen át van alakítva. Tompához decz. 1-sején irt levelében így írja le Arany új lakásukat: »Áll ez három szép, urias, déli jó nagy szobából. A belső zöld szoba, tartalmazza tisztességesebb bútorinkat, ez az, melyben a fehérmegyei poetát elfogadom. A középső háló és étteremül szolgál, sárga színre van festve, ajtói kettős szárnyakkal, a más két szobába s a konyhába nyílnak, mely tornáczból van ugyan rögtönözve, de azért kényelmes, bezárható hosszú galériát képez, hol Raphael és Ticián festvényei helyett, casseroлок, lábasok, fedők és vágó deszkák ékes rendben függenek. A harmadik, szélről, lilaszínű, s az én dolgozó szobámul szolgál, benne mahagoni fából készült íróasztalom mit jól ismersz, és könyvpolczom, mit valamely éléskamrából vetettek ki. E szobának külön kijárása van, egy másik tornácra, mely a megkonyhásodottal egybefügg s tőle ajtó által választatik el.»

Az íróasztal, melyet Arany itt tréfásan mahagoni fából készültnek nevez, egyszerű feketére festett asztal, nagy fiókkal, s ma a nagyköroői főgymnasium könyvtára őrzi mint Arany ereklyét.

Aranyék e lakással megvoltak elégedve,

minthogy a házigazda utóbb elfogadta a tisztességes lakbért, e lakásban maradtak három évig; nem is volt ezen idő alatt a tulajdonossal semmi bajok, bár előre riasztgatták őket vele, hogy milyen különcz ember.

Ez év tele a költözködés kellemetlenségétől eltekintve is rosztat hozott Aranyéknak. Aranyné még november végén rheumát kapott, s bár még decz. 1-sején kelt levelében Arany örömmel írja Tompának, hogy Jánosi villanyozás által rögtön kigyógyította feleségét, de úgy látszik, hogy ez a segítség s javulás csak pillanatnyi volt, mert Aranyné az egész télen át betegeskedett; ha egy két napra enyhült is a fájdalom és fölkelhetett, azután ismét fokozottabb mértékben lépett föl, s újra fekiüdnie kellett, így a gazdasszonykodás többnyire a 11 éves kis Juliskára maradt.

Deczember végén a tanhatóság rendeletet küld az iskolához, a melyben a tanítóknak az egész szakállviselést eltiltja, minthogy ezek is az álladalmi tisztviselők testületének kiegészítő részeül tekintetnek. Arany e rendeletet, a melynek már megérkezte előtt hire járt, megelőzte, mert már decz. 1-seji levelében írja Tompának: »épen az imént vágtam le Don Caesar de Bazánféle spanyol szakállamat, és csippentettem rö-

videbbre bajuszomat, megelőzendő a parancsot, mely, a mint hallom, már Kecskeméten várakozik expedícióra.» A többiek is alkalmazkodtak a parancshoz; Szász Károly nemcsak szakállát, hanem mint pap, bajuszát is levétette, »a mi pedig» — írja Arany — »nehezen renditné meg Európa egyensúlyát, mert igen kicsiny.» Jánosi, Mentovich szintén lenyiratták szakállaikat, s ugyancsak szokatlanul néztek ki így; »képzeld Jánosit, Mentovichot — írja Arany ugyancsak Tompának — szakál nélkül; vagy minthogy képzelni nem tudod, hát jöjj ide nézd meg. Engem ne is nézz, csak őket.»

A tanárok ez évben is folytatták rendes heti összejöveleiket, s majd egyik, majd másiknál töltöttek egy kedélyes estét. A mennyire felesége betegsége engedte, Arany is rendszeres részt vett ezeken, sőt olykor-olykor a névnapi mulatságokon is, így például 1853. febr. 22-ikén Fodor Gerzsonén a hol egy kedélyes rögtönzéssel lepte meg a társaságot. (Megjelent »Névnapi» czimen a »Hátrahagyott Iratok» 1-ső kötetében.)

Mártius 30-ikán az egyháztanács a tanárok fizetését 600 frta emelte föl, még pedig visszamenőleg 1852 októbertől számítva; ez intézkedésre ugyancsak szükség is volt, mert Arany

többször panaszkodik leveleiben a drágaságról, a mi miatt a fizetésből nem hogy valamit félretenni, de tisztességesen megélni is alig lehet.

Minthogy a gymnasium nyilvánossági jogát a miniszter még mindig nem adta meg, az egyháztanács, mely már a mult évben küldöttségileg sürgette a helytartó tanácsnál az iskola ügyének elintézését, most Báthory Gábor helyettes püspök vezetése alatt újból küldöttséget küldött Bécsbe a miniszteriumhoz a nyilvánosság kieszközlése végett s e küldöttség julius havában küldetésében el is járt. Azonban már előbb márcz. 15-én a *tanhatóság* értesíti az egyháztanácsot, hogy a nyilvánossági jogot az iskola addig meg nem nyeri, míg a 10 tanárhoz a vallás-tanáron kívül még kettőt nem választ. Az egyháztanács, hogy e kíváncsolomnak eleget tehessen újból a városhoz fordult segélyért, s a városi közönség átlátta a kényszerítő helyzetet s hogy ha csak eddigi áldozatai eredményét is kockáztatni nem akarja, újabbat kell hoznia s oly módon segített a szükségleten, hogy felhatalmazta az egyháztanácsot, hogy az ügynevezett köles földeket, a melyeknek eddig csak évi haszonbérét fordította az egyház iskolai czélokra, adja el, mert remélhető, hogy az értök befolyó pénz több kamatot hoz, mint az évi haszonbér.

Meglévén így a kellő anyagi alap, az egyháztanács elhatározta a tanári kar kiegészítését. E közben újabb rendelet érkezett a tanhatóságtól, a mely részletesen elősorolta a nyilvánosság feltételeit, s ezek: 12 rendes tanár alkalmazása, szoros alkalmazkodás az «*Entwurf*»-hoz, csupán a kormány által ajánlott kézikönyvek használata, s több e féle; ezen kívül egypár tanár ellen személyes kifogást is említ e leirat, névszerint Jánosi, Mentovich és Szász Károly ellen.

A husvéti szünidőben Arany egy pár napig Pesten járt. Május végén a tanuló ifjuság a városi nagy erdőben majálist rendezett, a melyre a tanárok nagyrésze is kiment, de Aranyt és Szász Károlyt hiában várták, ezért délután egyik társukat Ádám Lászlót hazaküldték, hogy hozza ki őket kocsin. Szász Károly azonban, minthogy felesége már ekkor beteg volt, nem mehetett ki, de Arany engedett a szíves hívásnak s fiatal társával kikocsizott az erdőre. A mint kiértek a városból, rágyujtott Arany s jó kedélylyel elbeszélgetett; nem messze az erdőhöz egy rétre értek, a hol több ló legelt, s egyik épen egy az ez előtt való napi esőtől képződött pocsétában ropogtatta a füvet. «Nézze csak» — mondta Arany — «a ló levest eszik.»

A mint kiértek az erdőre, az ifjuság nagy

öröm riadallal fogadta szeretett tanárát s ő részt az ifjakkal elbeszélgetve, részt tanártársaival tréfálkozva kedélyesen töltötte el a délután hátralevő részét.

A tanári kar kiegészítése végett az egyháztanács két új tanári állásra jun. 1-seji határidővel csődöt hirdetett és a pályázók közül a két új tanszékre *Szilágyi Sándor* és *Losonczy László* kecskeméti tanárokat választotta meg.

A Szőnyi Pál helyére a protestáns iskolák új felügyelőjéül kinevezett iskola tanácsos Mikulás János junius 7-én személyesen Kőrösre jött megnézte az iskolát, gyűlésezett a tanárokkal s érintkezett a fenntartó testülettel s igyekezett mindent úgy rendbe hozatni, hogy a nyilvánossági jogot megnyerhesse az intézet. E végből állandó igazgató alkalmazását is kívánta s a fenntartótestület, egyelőre 3 évre Wargát Jánost választotta igazgatóul.

Mikulás sok jó indulattal volt az iskola és a tanárok iránt, úgy hogy 8 éven át a tanári karnak nem is volt vele soha kellemetlensége. Weisz Jánossal Eperjesen s később a külföldi egyetemeken együtt tanult. Szilágyinak is már régebben még Pestről ösmerőse volt. Wargával csak kamar megbarátkozott s a hivatalos érintkezésen kívül is állandóan levelezett, a felmerülő

nehézségek elhárítására sokszor adott tanácsot s a felsőbb rendeleteknek úgy igyekezett érvényt szerezni, hogy annak a tanárok és az iskola minél könnyebben eleget tehessenek.

Ez év junius hava gyászt is hozott a kőrösi tanári karra: Szász Károly fiatal kedves neje Szász Póli, költői nevén Iduna, junius 17-én hosszas szenvedés után meghalt. A tanártársak igaz érzéssel vettek részt az alig 24 éves fiatal férj gyászában, Csikay meleg baráti szívveltartotta felette a halotti imát, Arany pedig barátja kértére sirverset írt a fiatal halottra. Először Tompát is felakarta kérni Szász Károly, hogy szintén írjon pár sort a sirkőre, de azután maga egészítette ki az Arany által írt 4 sort, s azt vésette a sirkőre.

Arany 4 sora így hangzik:

Egész teste fájdalom volt,
Egész lelke szeretet:
A sulyával földbe hajolt,
Ez a mennybe sietett.

Iduna sirja a többi siroktól félre csaknem magányosan áll egy dombon sűrű fáktól beárnyékolva s ezek lombjai közül kicsillognak a sirkő aranyos betűi. A sirt ma is kegyelettel gondozza a nagykőrösi főgymnasium önképző köre.

Szász Károlyt ez a csapás nagyon leverte, elment a kedve a körösi tanárságtól, annnyival is inkább mert, midőn felesége halála után azt kérte, hogy mentse föl a még hátralevő pár heti tanítástól és a vizsgák adásától — bár tanártársai mindezt készséggel magokra vállalták — nem tették meg neki. Ezért az iskolai év bevégeztével aug. 11-én lemondott állásáról. Előmozdította ezen elhatározását az is, hogy tapasztalnia kellett, hogy midőn a nyilvánossági jog megnyeréséért folytatott tárgyalások közben az ő alkalmazása ellen is nehézségek merültek fel: a fenntartótestület részéről épen nem részesült oly pártolásban, a mit a közszeretet után, a miben állott, remélhetett volna. Az egyháztanács előtt az iskola nyilvánossági jogának megnyerése volt a főczél, s ezt természetesen egyes, bármily kedvelt egyénekhez való merev ragaszkodás által nem kockáztathatta, azonban, mint Arany Tompának írta, sajnos volt látni, hogy hagyta az egyháztanács magukra és sorsukra az oly embereket, kiket előbb bálványozott, a nélkül, hogy csupa félelemből csak *kérni* is merészelt volna mellettök. E megjegyzésben nem volt teljesen igaza Aranynek, mert a jun. 9-én tartott egyháztanács elhatározta egy kérvény fölterjesztését, a kifogásolt 3 tanár érdekében.

Julius utolsó napjaiban véget értek a vizsgálatok. Arany a szünidőt itthon töltötte családjával. Augusztus legelején fölment Pestre, de csak egy napot töltött ott s ez alatt szerződött Heckenasttal «Toldi» új kiadására. Heckenast 600 frtért vette meg a kiadás jogát 3 évre; midőn azonban már nyomtatta, Eggenberger, mint a Kisfaludy Társaság kiadásának bizománya tiltakozott, mert nála még az első kiadásból — a melyben Toldi, Garay Bosnyák Zsófiájával és Tompa Szuhay Mátyásával együtt jelent meg, még 1847-ben — sok példány nem kelt el. Minthogy Toldy Ferencz, a Kisfaludy Társaság igazgatója is azt mondta, hogy Eggenbergernek a tiltakozáshoz joga van, Arany nem tehetett egyebet, hogy a perlekedést elkerülje, mint hogy az első kiadásból még meglevő 111 példányt maga vette meg. Ez annyival inkább bosszantotta Aranyt, mert, mint írja, mióta Kőrösön volt is, nagyon sokan kérdezték Toldyt nála, azt állítva, hogy Pesten egy könyvárusnál sem kapható.

Augusztus végén rossz napjai voltak Arany-nak. Baja, mely már ez évben egyszer, bár kisebb mérvben, előjött most fejfájás, szédülés, fülzúgás alakjában oly mértékben lépett föl, hogy így ír róla Tompának: «Hej! nekem is a kö-

zelebbi hat nap rettentő volt, azt hittem, kedélyem, lelkem végfelbomlásnak indul; rémitő volt a küzdelem. Ma, hála az égnek jól vagyok. Ne hozzon Isten oly napokat rám többé! Mulatság, szórakozás kell nekem minden áron, különben tönkre jutok». Igyekezett is az itthon maradt egypár tanártárssal a szünidő unalmát lehetőleg elűzni s Mentovichcsal többször átrándult Kecskemétre az akkor épülő vasuton a kavics tetején utazva Szilágyi Sándorhoz, a kinél akkor épen Gyulai Pál is időzött, kikkel azután kedélyesen elbeszélgettek.

Ez év szeptember havában végre megérkezett az egyháztanácshoz gróf Thun közoktatásügyi minster leirata, mellyel a nagykörösi főgymnasiumnak, a hazai protestáns iskolák között legelőbb megadta a nyilvánossági jogot az 1853/4. iskolai évtől kezdődőleg. Aug. 8-ikán kelt ezen iskolánkra nézve oly fontos okmány s a helytartótanács alelnöke báró Augusz szept. 6-án értesítette erről az egyháztanácsot. Megnyerte az iskola a jogot arra is, hogy Mikulás cs. kir. protestáns iskola-felügyelő elnöklete alatt érettségi vizsgálatokat tarthasson. A minster hozzá járult ahhoz is, hogy állandó igazgató helyett egyelőre csak két évre ideiglenesen alkalmaztassék Warga János igazgatóul s

őt e minőségben meg is erősítette. A bemutatott adatok alapján a tanárok közül Fitos Pált, Ács Zsigmondot, Arany Jánost, Csikai Imrét, Kiss Lajost, Weisz Jánost, Szilágyi Sándort és Losonczy Lászlót állásukban a minister ideiglenesen megerősíti s kijelenti, hogy végleges megerősítésök a tanári képességi vizsgálat kiállításától, továbbá jövő tanítói működésük sikerétől valamint egyéb magok viseletétől fog függeni. Szilágyi Sándornak azonban különösen kötelességévé tétetik, hogy további rendelkezésig minden olyan publicistai működéstől tartózkodjék, mely tanszakának körébe nem tartozik. Az egyháztanács azon pártoló kérvényének, a melyet Mentovich Ferencz, Jánossy Ferencz és Szász Károly érdekében fölterjesztett, csak annyi eredménye lett, hogy a minister kijelentette, hogy «megengedi, hogy ezúttal ők is tanári alkalmazásba fölvétessenek, mindazáltal reájok vonatkozólag a további határozatot fönntartja».

Szász Károly azonban már nem vette igénybe ezen engedélyt, ő már — mint említettem — előbb lemondott állásáról, sőt az egyháztanács már be is töltötte helyét, megválasztván aug. 11-én a mathesis tanítására Theodorovits Anasztáz mérnököt, a későbbi Tomoryt.

Tomory megválasztása érdekes jelenség s mutatja az akkori körösi egyháztanács felvilágosultságát; ő ugyanis görögkeleti vallású volt s mégis a nagykörösi *felekezeti* református gymnasium tanárául alkalmazta őt, sőt mint tanár tagja lett a református egyháztanácsnak s annak gyűléseiben többször részt is vett, e mellett azonban egyszersmind a helybeli görög-keleti egyház főgondnoka is volt.

Ekkor ugyanis, és egész 1860-ig, a míg csak a consistoriális rendszer érvényben volt, minden tanár, és így köztük Arany is, *hivatalánál* fogva tagja volt az egyháztanácsnak. És Arany — kinek mély vallásos lelkületét annyi szép költeménye mutatja — használta is ezen hivatalával járó jogot, s a mikor csak másnemű elfoglaltatása, vagy egészségi állapota engedte, az egyháztanács jegyzőkönyveinek tanúsága szerint rendesen eljárta a gyűlésekre.

A szünidő hátralevő részét arra használta fel Arany, hogy szeptember második felében egész családjával felrándult Pestre, «leginkább a gyerekek végett» — írja Tompának — «kik a fővárost még nem látták, és szórakozás okáért». A körösi egyhangú élet után jól esett neki egy pár napot pesti író barátjaival együtt tölteni, s egyik napon Jókai-val és még egy

pár írótarssal Lisznyay Kálmánnál ebédeltek együtt.

Szeptember utolsó napjaiban azonban már itthon van újra családotul Kőrösön.

1853/4-ik év.

Az 1853/4. iskolai évvel új korszaka nyílt meg a nagykőrösi főgymnasium életének. Mint a kormány által elismert *nyilvános* intézet most kezdte meg a működését, s épen azért a tanév megnyitása október 3-án, egy hétfői napon az eddig szokottnál nagyobb ünnepélyességgel történt. Báthory Gábor helyettes püspök, Warga János igazgató, beszédekent intéztek az ifjusághoz és az egybegyűlt közönséghez, délben pedig ünnepies közebed volt.

De a nyilvánosság jogának megadásával a kormány újabb követeléseket is támasztott; megkivánta a többek között, hogy a tanári kar minden hónap végén rendesen értekezletet tartson, a melyen az igazgató terjessze elő az időközben érkezett felsőbbbségi rendeleteket s azután tárgyalja a tanári kar osztályonként az ifjuság viseletét s az egyes tantárgyakban tanúsított előmenetelét. Ezen értekezletek jegyzőkönyveit vagy német, vagy latin nyelven kellett vezetni

s rendesen felterjeszteni. A körösi tanári kar a latin nyelvet választotta s ezen vezette a jegyzőkönyveket egész 1860-ig s rendesen felterjesztette a tanhatósághoz, a mely viszont Bécsbe a cs. kir. kultus ministeriumhoz küldte fel. És hogy ez a fölterjesztés nemcsak pusztá formaság volt, kitűnik abból, hogy a *tanhatóság* sőt a cultus ministerium is, leiratában sokszor tesz megjegyzést a jegyzőkönyvek egyik, vagy másik pontjára, sőt még az is feltűnik, ha valamelyik tanár sajátkezű aláírása valami okból elmarad a jegyzőkönyv alól.

Arany ez évben is a magyar irodalmat tanította a 4 felső osztályban s ezen kívül a latin nyelvet az ötödik és hatodik osztályban, és a hatodik osztály osztálytanára volt.

Az új tanárok közül különösen Szilágyi és Tomory nagyon beleillettek az összetartó barátságos collegátusba. Szilágyi Sándor Aranynak már Pestről, a többi tanároknak pedig Kecskeméti tanár korából ösmerőse és barátja volt, s folyton élénk, vidám kedélyével valóságos áldás volt Aranyra, kinek hyponkondriáját nem egyszer üzte el tréfáival; talán összes tisztársai közül ő volt a legbizalmasabban Aranynyal és az egész családdal is; alig volt olyan nap, hogy sokszor kétszer is, legalább egy pár perczre be ne tekin-

tett volna hozzájuk. Tomory komolyabb természetű volt, de a vidám tréfákat ő is szerette; ő maga csak a maga szakjában, a mennyiségtanban irt ugyan, de a szépirodalom becsét teljes mértékben méltányolta, s azt hiszem, különösen Aranyval való tartós barátsága is hozzá járult ahhoz, hogy később, midőn nagybátyja halála után gazdag örökséghez jutott, az irodalomnak oly bőkezű pártfogója lett. Hogy mennyire becsülte ő a körösi tanártársak barátságát, mutatja az is, hogy midőn egy év múlva itteni állásáról lemondott, azt kérte lemondó iratában, hogy hadd maradjon meg ő továbbra is a nagy-körösi főgymnásium *tiszteletbeli tanárának*. A tanártársak is szerették őt, s tréfásan *«unser Muszka»*-nak nevezték. A harmadik új tanár, Losonczy szintén még kecskeméti tanár korából ösmerőse volt a körösieknek; ő is foglalkozott versírással s az volt a gyenge oldala, hogy sokat tartott költeményeire s épen e miatt volt társai részéről sok megréfálásnak kitéve.

Egy ízben maga Arany is, — ki különben Losonczyval, ismert érzékenykedése miatt ritkán kötődött — megréfálta őt. A tanári szobában ült Arany Mentovichcsal és több tanártársával, midőn az ablakból meglátták, hogy jön Losonczy. Mikor már Losonczy léptei az ajtóhoz közel hangzottak: Arany ezt mondta:

«Bizony hiában is beszéltek, fűzfa-poéta Losonczy!»

A többiek ellenkeztek, Losonczy pedig az ajtó előtt megállva hallgatta a vitatkozást, s végre indulatba jöve, hevesen benyitott. Arany e perczen felállott s így szólt:

«De ugyan az Isten áldjon meg benneteket, hol ebben a poesis»:

«Bátorkeszi, Marót számát szaporítja?»

A kollegák hangos kaczajra fakadtak s Losonczy is kénytelen volt elnevetni magát, mert az idézett sor nem az ő verseiből való volt hanem Losonczy István mult századbéli híres körösi tanár országszerte ösmert «Hármas kis tüköré»-ből.

Alig pár héttel az iskola megnyitása után a szüreti szünidőben az egész tanári kar részt vett Wargának, az igazgatónak szüretjén s oly jó kedvük volt, hogy Mentovich és Losonczy még birkózást is rendeztek, melyben kétszer is Mentovich maradt a győztes.

Nemsokára az iskolai év kezdete után a tanári karban ismét változás állott be: Jánossy Ferencz, kit a kormány még ideiglenesen sem erősített meg állásában, lemondott; helyét csak febr. 8-án töltötte be az egyháztanács Lengyel Dániel orvostudor megválasztása által. Fitos Pál

is betegeskedett, úgy hogy már az iskolai év kezdetétől fogva helyettesíteni kellett. Deák József volt a helyettese, a ki előbb mint az Inárcsi Farkas fiúk nevelője foglalkozott a tanítással, s kit a fenntartótestület Fitos Pál 1854. januárban történt halála után utódjává választott.

Aranyra nézve nem jól kezdődött az új iskolai év. Fejfájása, fülzúgása és vértolulásai gyakrabban és nagyobb mértékben jelentkeztek s ilyen állapotban mindinkább elment kedve a tanárságtól, s sokszor panaszkodott leveleiben, hogy baját fokozza állásának órákhoz kötött s fárasztó egyhangúsága. Ilyen állapotában a kedélyes tanári összejevetelekben is ritkábban vesz részt mert — mint tapasztalja — az ilyenkor alig elkerülhető excedálás fokozza baját. Mikor azonban baja szünetel, most is meg van jó kedélye.

November havában régi barátja Vadnay Rudolf járt nála, kivel különösen Tompáról jól esett elbeszélgetnie. Deczember első napjaiban pedig az Erdélyből visszatérő Szász Károly — már akkor kecskeméti tanár — töltött pár napot nálok, s részt vett Mentovichéknál, Ferencz estéjén, hol különösen Losonczyt ugratta azon hiuságáért, hogy arczképét a «Hölgyfűtár»-ral saját költségen kiadatta, mely lap maga is gúnyt űzött a dologból.

Ugyancsak deczember havában Juliska több vele egykorú leánykával Gubody Sándoréknál eljátszotta Jókai «Örmény és családja»-t, a mit Gubody Rozinával — később Beretvás Ábrisé — maguk alakítottak át vigjátékká. Gubody Rozina volt az örmény, Juliska a felesége, Gubody Nelli és Iza a leányai; Beretvás Biri és Tini adták a többi férfi szerepet, s Szilágyi Sándor volt a rendező. A néző köznönség Aranyékon s Gubody Sándorékon kívül még egy pár rokon család tagjaiból állott.

A telet ilyen változó egészséggel húzta ki Arany; tavasszal azonban ritkábbak lettek vértolulásai, s maga sem aggódott már annyira miattok, mint eleinte. A husvéti szünidőben fölment Pestre, de csak egy napot husvét keddjét ápr. 18-át töltötte ott. Ez alkalommal szerződött Heckenasttal *Toldy Estéjének* kiadására. Arany e műve már régebben készen hevert asztal fiókjában, de előbb Toldi második részét is elakarta készíteni s úgy együtt adni ki a kettőt; minthogy azonban mindinkább fogyott a reménysége, hogy e második részzel egyhamar elkészüljön, végre is rászánta magát, hogy e nélkül bocsássa közre a már kész harmadik részt. Heckenast 800 frtéért vette meg e mű kiadási jogát.

A husvéti szünidőben Juliska is fölment Pestre Lengyelével és egy pár hetet töltött ott.

A tavasz nyitásával újra kezdte Arany rendes nagyobb sétáit is, ebben hűséges társai voltak: Mentovich, Szilágyi és Tomory, s e séták is jó hatással voltak egészségére; sokszor pedig a szép tavasz délutánokat Aranyéknál töltötték a fiatal tanárok, a nagy udvaron az Arany gyerekekkel s ezek társaival kótyázva. Az új lakáson kezdődött Aranyéknak szorosabb barátsága a Gubody Sándor családjával; a két udvar ugyanis véggel összeért, s a gyerekek a közös kerítéshez létrát támasztva ezen jártak át egymáshoz.

Junius havában kedves vendégei voltak Aranynek. Tisza Domokos, kit ekkor már erősen hanyatló egészsége miatt az orvosok Egyiptom meleg égája alá küldtek, jött el nevelőjével Kovács Jánossal hozzá. Aranynek, ki kedves tanítványa irodalmi fejlődését a távolból is élénk érdeklődéssel kísérte, s vele állandóan levelezett, nagyon jól esett részéről a ragaszkodásnak e jele.

Az iskolai év az első nyilvános érettségi vizsgálattal aug. 2-án ért véget. Arany a szünidőben Tompát akarta meglátogatni, de e tervezett látogatás nem valósult meg. Augusztus első napjaiban meghívást kapott Szalontára, az ottani

algymnasium igazgatói állására. Sokáig habozott hogy elfogadja-e a meghívást. Egyfelől csábította a jobb fizetés, állandó lakhely, a rokonok, barátok közel volta, s főleg feleségének vágyakozása a szülő városba. De másfelől meggondolta az állás sokkal terhesebb voltát; ott ugyanis az egész algymnasiumot magának kellett volna vezetni, altanítókkal s így ha csak némileg megakart volna felelni hivatalának, a körösi 17 óra helyett, legalább is 36 órát kellett volna neki adni hetenként; meggondolta továbbá az állás bizonytalanságát, mert tisztában volt vele, hogy az ilyen rendezetlen állapotban levő kisebb iskolákat nem fogja sokáig tűrni a kormány; s végül meggondolta, hogy Laczi fiára is sokkal előnyösebb, ha itt nyilvános intézetbe jár, a hol mind a 8 osztályt elvégezheti s érettségi vizsgálatot is tehet, s mindezekért végre is visszatartotta a meghívást. E habozásban eltelt a szünidő egy része s végre is nemcsak Tompához tervezett útja maradt el, de még csak Pestre, vagy Kecskemétre sem rándult át, hanem otthon töltötte az egész szünidőt egész családjával, csak Laczi fia töltött egy pár hetet Vezsenyen Ádám Mihály lelkész házánál, kinek egyik fia András ekkor végezte vele együtt az első osztályt.

1854/5-ik év.

Az új iskolai év 1854. október 2-ikán nyílt meg Báthory Gábor h.-püspök imájával s az igazgató beszédjével. A tanári karban ez évre újabb változás történt. Tomory Anasztáz Baranovszky Miklós nagybátyja után tetemes vagyont örökölt s október havában állásáról lemondott. Tanárságtól való búcsúzójára nagyobb estélyt rendezett, melyre a helybeli tanártársak mellett Pestről is lerándultak: Jókai, Gyulai, Ballagi s többen, sőt eljött Tompa is. E búcsúlakomát gyönyörűen írta meg a »Koszorú«-ban Jókai, ki még egy napot töltött ez alkalommal Aranyánál, kinél Ballagival együtt szállva voltak. Tomory felkérésére Baranovszky sírkövére Arany írt sírverset (megjelent a »Hátrahagyott Iratok« I-ső kötetében) még ez év folytán, Tomory pedig úgy viszonzta szívességét, hogy Juliskának egy szép melltűt, — mely emaillozott aranyból készült s egy rózsabimbót ábrázolt 5 levéllel, — Laczinak pedig egy szép művű ezüst tentatartót küldött ajándékba.

Tomory helyére az egyháztanács okt. 28-án Salamon Ferenczet választotta meg, ki Aranyának már Pestről ismerőse és barátja volt.

Arany ez évben is a magyar irodalmat tanította a 4 felső osztályban és a latin nyelvet

az V-ikben, összesen heti 16 órán és az V-ik osztály osztály-tanára volt.

Ez év telét jobb egészségben töltötte Arany, fejfájása, fülzúgása ritkábban jelentkezett, s így jobb kedélylyel vett részt a tanári összejevetelekben; több ízben, így különösen János és Juliánna napján nálok is volt szűkebb körű társaság, s ilyenkor rendkívül szives házigazda volt, s különösen a saját maga főzte puncs-csal, a melyre büszke volt, nem győzött kínálkozni. — Deczember 5-én a tanárok fizetését az egyház-tanács 650 frtra emelte fel, s minthogy a nyilvánossági jog megnyerése óta a vidéki növendékek tandíjat s a magán érettségi vizsgálatokért külön díjat fizettek: e díjak is a tanárok jövedelmét képezték, kik azon egyenlő arányban osztoztak.

Deczember havában sógora Ercsey Sándor töltött Aranyéknál egy néhány napot.

E télen Szilágyival egy közös munkába fogott Arany: egy magyar olvasókönyv szerkesztésébe, a felső osztályok számára. Az első kötet, a melynek külön czime volt: »Elbeszélés kötött és kötetlen formában« már egészen elkészült. Hat részre volt beosztva a következő alcímekkel: 1. A nép-mese. 2. Mese, parabola, paramythia, allegoria. 3. Monda, mythos legenda.

4. Elbeszélés (szűkebb értelemben). 5. Hőskölte-mény. 6. Történet, emlékra-jz, életrajz. Heckenasttal már meg is volt a szerződés a mű kiadására s január hóban beadták a kérvényt a műnek tankönyvvül leendő engedélyezése iránt, azonban fáradságuk kárba veszett, mert az engedélyt nem kapták meg. — A mű kéziratban maradt, s ma is megvan Szilágyi Sándornál, ki az előszót, mely teljesen Arany műve, s érdekesen fejtegeti a könyv célját s a szerzők intentióját, közölte is a »Fővárosi Lapok« 1882. évi folyamában.

Hogy mi vezérelte a kormányt az engedély megtagadásában alig lehet érteni, mert, mint Arany sógorának írta, a könyvből teljesen ki volt zárva a politika és a szerelem, s éppen azért járt sok nehézséggel a gyűjtemény összeállítása. Csak azt lehet indokul gondolnunk, hogy a kormány éppen ez időben fejezte ki azon szándékát, hogy hazai iskoláinkban a német nyelvet minél szélesebb terjedelemben kívánja alkalmaztatni, s így a magyar nyelvet megfelelően szűkebb körre szorítani. A *tanhatóság* ugyanis a körösi főgymnasium tanári karához is kérdést intézett 1855. febr. 12-én, hogy adjon véleményt: mely tantárgyakat lehetne a felsőbb osztályokban már a jövő tanévben németül tanítani. A tanári kar

erre kifejtette, hogy bármennyire elősmeri is a német nyelv fontosságát, s elkövet is mindent, hogy a növendékek azt lehetőleg elsajátítsák: de mivel a növendékek tisztán magyar ajkúak, s a tősgyökeres magyar városban nincs is alkalmuk az iskolán kívül német szót hallani oly mérvben nem sajátíthatják el a nyelvet, hogy azon bármely tantárgyat — habár csak a legfelsőbb osztályokban is — sikerrel tanulhatnak.

Márczius elején Tompa, ki akkor épen Pesten járt Gyulaival s még egy pár barátjával lejött Aranyhoz s így töltöttek egy kedélyes estét. Azonban úgy látszik, hogy Arany ez alkalommal meghűlt, mert még azon éjjel kilelte a hideg, s pár napig feküdt. Alig hogy ő jobban lett, Juliska kapott orbánczot, s szenvedett tovább egy hónapnál, e közben maga Arany is recidivázott, még pedig súlyosabb mértékben, mert majd két hétig feküdt és őrizte a szobát. E közben Aranyné is kimerült a betegápolásban, s midőn leánya már üdülőben volt, ő maga lett beteg, szerencsére csak rövid időre. Még Laczit is kilelte egypárszor a hideg, úgy hogy márczius és április keserves két hónap volt az egész családra. Szerencsére április végére, mikor költözködni kellett, mindnyájan felüdültek. Ez évi Szent-György napkor ugyanis megváltak

Aranyék eddigi kényelmes lakásuktól, s az iskola tövében fekvő professori lakba hurczolkodtak, a melyben előbb Fitoss Pál, azután pedig egy évig Csikay lakott. Itt ugyan nem voltak akkora szobáik, mint a Beretvás házában, de volt elég kényelmes kis 3 szoba, mellékhelyiségekkel, s a mi Aranyéknak legjobban tetszett: külön udvar, egy kis konyhakerttel. E ház az egyház tulajdona volt, s Arany attól birta bérben 100 p. frtért, s ebben lakott egész addig, míg csak Köröstől meg nem vált. E ház sincs ma már meg; midőn az iskola épületét 1861-ben megnagyobbitották, áldozatul esett. De legalább rajza megmaradt: Aranynak egyik lelkes tanítványa Széll Farkas — ma debreczeni kir. táblai tanácselnök — lerajzolta azt, s felküldte a Vársánap Ujsághoz Dallos László név alatt 1860-ban, s az megjelent a lapban, majd a Vahót Imre által szerkesztett 1861 évi Nagy képes naptárban is. Megjelent újabban mint Arany Hátrahagyott Iratai IV-ik kötetének melléklete, s az 1897 évi Protestáns naptárban is.

Május utolsó napjaiban, Pünkösdkor egy pár napig Pesten volt Arany, s ekkor vetette le magát a Berecz Károly által szerkesztett Magyar Írók Arczkép Albuma számára.

Ugyan ez év májusában Arany tanártársai-

val együtt kirándult a szomszéd Tetétlen pusztára, a hol Tanárky Gedeonnak Báthory vejének voltak szívesen látott vendégei. Tanárky birtokán, közel a tanyai lakáshoz fekszik a *tetétleni halom*, melyet Arany ily czimű költeményében oly szépen megénekelt. Nem sokkal ezután történt azon második tetétleni kirándulás, midőn Arany, Szilágyi és Deák József az inárcsi Farkas Elek vendégei voltak. Ez alkalommal ösmerte meg Arany az öreg Csonka Márton gulyást, ki több volt 100 évesnél, s ki már Farkas Elek nagyapjánál is szolgált. Arany az öreget két költeményben is megénekelte, t. i. »A vén gulyás» és »A vén gulyás temetése» cziműekben. Érdekes, hogy az öreg temetése csakugyan úgy ment végbe, a mint Arany leírta: 36 ökör vont a szekér vitte koporsóját, kísérte a gulya és a ménes, s két pap, katolikus és református mondott imát fölötte.

Az iskolai év ez évben a szokottnál későbbben végződött, mert az érettségi vizsgálat augusztusban 1—10-ig tartott. Tomory, mint az intézet tiszteletbeli tanára 3 aranyat küldött azon VIII. osztálybeli tanuló részére, ki a legjobb magyar dolgozatokat készíté; Arany ítélete folytán Péter Dénes kapta meg e jutalmat, ki Kiséri néven egyik ma is élő legkedveltebb humoros

irónk; ő ezen összeget az akkor tervbe vett tanítóképző intézet alapjára adta.

A beállott szünidőben végre megvalósította Arany régi tervét, s egész családotúl meglátogatta Tompáékat. Augusztus 20-dikán indultak Körösről, Szolnokig vaspályán, s innen Tiszakeszig gőzhajón mentek. Itt várt már reájok Tompa, ki két kocsival jött elébük. Egy napot Miskolczon töltöttek Lévaynál, azután megnézték a diósgyőri várromot, papírmalmot, vashámort, s a magas hegyek között regényesen fekvő tavat, s harmad napon értek Hanvára hol Tompáné is páratlan szivességgel fogadta őket. Több hétig időztek itt s ez alatt kirándultak az aggteleki barlangba, a Bükk hegységbe stb., de Murányt s Gömör felvidékét az ott is fellépett cholera miatt nem látogathatták meg. Arany maga azonban, családját Hanván hagyva, Tompával együtt Zemplénbe is el ment Szemere Miklóshoz. Első nap Sajó-Szent-Péteren, másnap pedig Sárospatakon háltak, hol a tanuló ifjúság ének-kara tisztelkedett a két költőnél s harmad nap értek Lasztóczra, megnézvén még útközben a Szalanczi várromot, melynek egy tornya egész épen és bebutorozva állt fent a hegy kúpján. Szemere rendkívül szívesen fogadta őket, s kellemes egy pár napot töltöttek nálla.

Visszajövet útba ejtették Széphalmot, a mely akkor nagyon elhagyott állapotban volt; mint Arany írja Kazinczy sirján a zsidó bérlő pulykái legeltek. Borsiban megnézték az ó kastélyt, II. Rákóczy Ferencz születése helyét, Szerencsen pedig Rákóczy Zsigmond siremlékét. Sárospatakon Erdélyi János vendégei voltak.

Hanvára visszatérve nem sokára hazafelé indultak; 19-én délre Bánfalvára mentek Kazinczy Gáborhoz, estére pedig Kazára Vadnay Rudolphoz, s 21-ikén ültek ismét hajóra s 23-ikán érkeztek haza Körösre.

1855/6-ik év.

Az iskolai év megnyitása a szokott módon történt október 1-én. A tanári karban ez évvel újabb változások történtek. Ács Zsigmond, kit foktői lelkésznek hívtak meg, még július havában lemondott állásáról, s helyébe az egyháztanács Obernyik Károly kecskeméti tanárt választotta; ő azonban még mielőtt ezen állását elfoglalhatta volna, cholerában meghalt. Ekkor az egyháztanács Szabó Károlyt, gróf Teleky József volt titkárát s a későbbi kolozsvári egyetemi tanárt hívta meg. Az Ács eltávozásával megürült könyvtárnoki állásra az egyháztanács Aranyt

választotta, s őt bizta meg a könyvtár rendezésének befejezésével is; Arany azonban nem volt hajlandó e megbízatást elfogadni, s ekkor az egyháztanács, csak hogy Aranyt könyvtárnokul megnyerhesse, elhatározta, hogy a könyvtárt Csikay fölügyelete alatt Fazekas Lajos praep. tanár és az elemi iskolai tanítók rendezzék, hogy így rendezve legyen Aranynak átadható. Midőn azonban Arany így sem volt hajlandó elfogadni a könyvtárnoki állást, Ács utódjára Szabó Károlyra bizta e tisztet az egyháztanács. A második változás volt a tanári karban Salamon Ferencz eltávozása, kit hajlamra visszavonzott a publicistikához; ő szeptember havában mondott le, s helyét Szarka Mihály okleveles mérnökkel töltötte be az egyháztanács. Végre egy harmadik változás már a tanév közben, a második félvé elején történt. Csikay Imre dunavecsei lelkészé választatván meg, helyét a superintendens Ádám Gerzonnal, a nagykörösi főgymn. mai érdemes igazgatójával töltötte be.

A tanárok anyagi helyzetén is újból javított az egyháztanács, midőn a tanári fizetést október 3-án 700 frtra emelte föl.

Arany ez évben is ugyan azt tanította, mint az előzőben: a magyar irodalmat a 4 felső osztályban, s a latint az V-ikben, a melynek osz-

tály-tanára is volt. Ez év őszén végre megvalósította Arany azon régebbi tervét, hogy kisebb költeményeit összegyűjtve kiadja; e czélból egy napon Pesten járt, s Heckenasttal szerződött, ki kétféle kiadásra, összesen 2000 példányban, 800 frtért vette meg a kiadás jogát.

November havában a *tanhatóság* leküldte a cultus ministerium azon rendeletét, melyben kimondja, hogy a tanítás nyelvül a felső osztályokban fokozatosan a német nyelvet kell behozni, úgy, hogy hat év múlva a vallás és a magyar nyelv kivételével az összes tudományokat németül kell tanítani. Az egyháztanács a tanári kart bizta meg, hogy készítsen fölterjesztést e tárgyban a ministériumhoz. E fölterjesztést Arany készítette el; fájdalom, ennek fogalmazványa nincs meg az egyház levéltárában, s a jegyzőkönyvbe sincs az bevezetve. Az egyháztanács jegyzőkönyvében mindössze ennyit találunk erre vonatkozólag, hogy »A nagykörösi egyházi előjáróság elősmeri a német nyelv szükségességét, s minden eszközt elővesz, hogy az intézetében minél alaposabban és terjedelmesebben tanittassék; de minthogy a tanuló ifjak teljesen és tisztán magyar ajkúak, a város lakossága tiszta magyar, melyben a német nyelven társalgásra semmi alkalom: ennélfogva a fentisztelt magas rendele-

tet a német nyelv irányában teljesen nem fogantatosíthatja, egyébiránt mindent elővesz, hogy a magas rendeletnek megfelelhessen.» Arany fölterjesztése nem maradt egészen hatástalan: a ministerium többször nem erőltette a dolgot, s Mikulás a cs. kir. protestáns tanfelügyelő, ki jó indulattal volt Körös és a körösi tanárok iránt, elnézte azt, hogy egyedül az u. n. »Vaterlandskunde«-t tanította Szilágyi Sándor németül. Az az csak tanította volna, mert bizony abból megérték azzal, hogy a fiúk néhány sort bemagoltak belőle s az érettségi vizsgán elmondták. Sőt még ha ez nehezen ment is azt is többször elnézte a tanfelügyelő.

Különben arra a jó viszonyra, a mely a körösi tanárok és Mikulás között fennállt, jellemző az az eset, a mely egyik érettségi vizsgálat alkalmával történt. Egy különben gyenge tehetségű, de rendkívül szorgalmas jóra való fiúnak sehoggy sem sikerültek érettségi feleletei. Midőn az osztályzat megállapítására került a sor, a tanárok hiában szólaltak fel a fiú érdekében, Mikulás, mint elnök mindenáron megakartá bukztatni, s végre is boszúsan felfüggesztette az napra az ülést. Másnap a tanárok testületileg elmentek Mikuláshoz, s itt nevökben Arany tartott hozzá egy szép beszédet, a melyben, hivatkozva arra

a jó viszonyra, a mely közöttük évek óta zavartalanul fennállott, kérte, hogy a tanári kar egyhangú véleményével szemben álljon el a saját nézetétől. Mikulás meg volt hatva, s így szólt: »Ha az urak nekem jó lélekkel, szavukra állítják, hogy ez a fiú megérdemli, hogy érett legyen, hozzájárulok« s a szegény fiú csakugyan megért.

1856 január havában kapta meg az egyháztanács a cs. kir. cultusministerium azon rendeletét, a melylyel a gymnasium tanárai közül Arany János, Deák József, Csikai Imre, Kiss Lajos, Losonczy László, Mentovich Ferencz és Weisz János a képesítési vizsgálat alól fölmentettek s állásukban végleg megerősítették.

Ez év telét Arany jobb egészségben töltötte, mint az előzőket. Fejfájása nem jelentkezett olyan gyakran s talán a megszokás miatt is, nem hatott rá olyan leverően. Jó kedélye visszatért, s erre nagy hatással volt a nyáron Tompánál eltöltött néhány hét, a mely mindennapi egyhangú életét kellemesen szakította meg, s őt egészen föl villanyozta.

Ismét szívesen vett részt tanártársai tréfálkozásaiban, s olykor-olykor mulatságaikban. E télen volt a Szilágyi Sándor disznótora, a mi alkalmul szolgált Aranynak a »Disznótor« megírására. Ennek történetét maga Szilágyi Sándor

a »Magyar Hirlap« 1896 évi karácsonyi számában a következőleg mondja el: »Egyik télen vacsorára hívtam meg a kollegátust. A vacsorát az én kedves háziasszonyom, Fodor néni készítette. A süldő malaczt Fodor bácsi vásárolta meg, a kihez Arany János a Gerzson napi ösmert köszöntő versét írta. Arany pedig, a mint négy órakor a kollégiumból kijöttünk, hozzá fogott a versíráshoz. Nagy epopeát tervezett, a melyben minden professor le lett volna írva. De mire a 7 órát elütötte, csak a bevezetéssel készült el.

Felszedte hát magát a »bocskoros poéta« mentegette, ahogy tudta, a későre érkezését, pedig senki sem kérdezte. Hanem a mikor a végén a disznópecsenye az asztalra került, derült ki a késés oka. Arany ugyanis felállott, és így szólt:

»Ezt a verset az útszélen találtam jöttömben, engedtessek meg nekem, hogy felolvassam!«

Na iszen volt is egetverő nevetés!

Az a jó humor, az a tréfa, kedély, amely e versnek minden során előmlik, még jobban felvillanyozta a jókedvű társaságot.

A vacsoránál Tanárky prezideált, a későbbi államtitkár, a ki akkor főgondnok volt. Mellette ült az öreg Gubody Sándor, a későbbi képviselő és Fodor bácsi. A hosszantartó nevetés közben

Arany újra felállott és a verset nekem átadta. Ma is meg van, kedves ereklje tőle.«

Szilágyi Sándor engedelmeből Arany ezen páratlan humorú tréfás versét az ő birtokában levő eredeti kéziratról egész terjedelmében ide igtatom:

Alkalmatosságra íródott versek.

Midőn Szilágyi S. úr az ő első és utolsó malaczának végső tisztesség tételét nagy és fényes gyülekezet jelenlétében tartaná: ezen alkalomra készítődött és elmondódott egy *bocskoros poéta* által.

Múzsám, ki lebuktál Parnassus hegyéről,
És csak orrbezúzást nyertél pályabérül.
Szünj meg erőltetni szárnyadat magasra,
Hagyd az égi quártélyt a fellengő sasra;
Jobb tenéked immár, itt lenn tollászkodni,
Hősek és harczokról még nem is álmodni;
Lelsz a l a c s o n y tárgyat akármennyit; hisz na
Ehol van Szilágyi s az ő poltrás diszna.

Óh te disznótornak nyájas istensége,
Kitől ihletődve jobban vált a gége,
Bicskanyító új b o r e vászon kehelyben,
Ki előttem állasz' tamquam egy pendelyben!
Te hozzád kiáltok, te légy segítségem,
Adj néhány rossz rimet, máskülönben végem;
Csak a leghitványabb fűzfa verset addsa,
Milyet ő érdemel és az ő malacza.

De talán azt kérdik (magam is azt kérdem)
Mi közös tulajdon, vagy mi közös érdem
Fűzi őket össze, hogy így énekembe
Mindig egy pórázra kötve vezetem be? —
Épen ez a dolog fő-fő csinja-binja,
Ezért gyötör engem a versgyártás kinja,
Hogy megbizonyítsam ékes rithmusokkal,
Szépen földeritem „ad hominem” okkal,
Mi hasonlatosság vagyon ő közöttök: —
Elmondom, uraim! — ha ti nem köhögtök.

Legelőbb is tudjuk a tapasztalásból
Hogy a malacz élte nem áll semmí másból:
Csupán enni, inni, vaczkon elheverni,
Ily módon szalonnát, nagy hasat nevelni.
Sándor is a háját szépecskén eresztí,
Már is látszik rajta, még pedig csak kezdi,
Hátha még disznó lesz! a mit hogy elérjen,
Üssünk össze urak! kívánjuk, hogy éljen!

Második hasonlat, hogy a malacz korog,
Sándorunk is gyakran oly gyanúsan morog,
Hogy produkálhatná magát Athenében,
Bár malacz nem voln' is rejtve köpenyében,
Azt hiszem furorét csinálhatna véle,
Olyat még nem hallott az a görög-féle,
Nincs is egyéb olyas tulajdona néki,
Mellyel annyí bölcs közt magát tüntetné ki.

Harmadik hasonlat: hogy a malacz sokat
Lót-fut, csetlik, botlik, mindent fel borogat:
E malacz tulajdon úgy meg van Sándorban,
Mint a két messzely bor, az egy itcze borban.

Ő is mindig ott jár, a hol sohse kéne,
A hol orron üti egyik másik néne,
Minden lépten kárt tesz, nyal-fal a mit tanál
Kotnyeles, kótyonfitty, minden lébe kanál.

Negyedik hasonlat : hogy a malacz élve
Nem szokott fizetni, se nyárba, se télbe.
Még is akad bőven árpa, kukoricza,
Hogy kedvire élhet a jó mangalicza.
Sándort is tehetjük vele azon rangra :
Minden fizetését bizza nagyharangra,
Ő maga sohasem vet, mégis bőven arat :
Húzza be az ajtót, a ki hátra marad.

Ötödik hasonlat de ne menjünk messze
Im itt van előttünk hasonlitsuk össze :
Ez a poczkos termet, ez a karika láb,
Ez a kunczogó hang, — minek menjünk tovább ?
Csupán egy különbség van, fájdalom ! köztök,
Az, hogy e malaczból jóízűen ö s z t ö k,
De szegény Sándornak, ha majd így jár szinte,
Nem lesz neki bezzeg, ilyen tora, mint e.

Végezvén beszédem épületes részét,
Halljuk már a malacz utolsó nyögését,
Melylyel az élőkől örökre búcsúzik,
Mielőtt gyomrukba végképen becsúszik.
Előbb is gazdáján, megölőjén kezdi,
Szemét a tányérből ő reá mereszi,
Szájában az almát mérgesen harapja.
Szóljon hát, mielőtt Lengyel ur bekapja.

A malacz bucsúzása.

Gyilkósom, kegyetlen! mivel érdemlettem,
Hogy ez a sok éhes osztozzék felettem?
Hogy fiatalságom zsiros tavaszában
Igy körül fogjanak szél-tiben, hosszában?
Nem irtózál, ugyan, belém verni késed,
Melylyel eddig nem volt egy zicher döfésed,
Melytől ez ideig a patkány sem féle?
Hogy tudtál engemet átalszúrni véle?
Gyönyörű multság, gyönyörű theátrum!
Ezért mondák rólunk: „par nobile fratrum“?
Ilyen a barátság? a gyöngébb a vesztés,
Igy tett Pyladessel a derék Oresztes!
Várj rá! mert szellemem följár kísérteni,
Minden bátorságát az inadra keni,
Nem mersz többé este az utcán járkálni,
Nem fogsz gyertya nélkül egy magadban hálni,
Ha valami éjjel paplanodban korog,
Az én lelkem lesz az, a mely ott kuczorog,
Az lesz, mely a legszebb női társaságban,
Egyszer csak megröffen hátul a nadrágban.
De nem megbocsátok, jó keresztyén módra,
Hiszen hol találnék ily méltó utódra!
Baráti emlékül azt a gyűrűt hagyom,
Melybe, ha jól sejtem, farkam dugva vagyon. —

Egy másik tanári összejövetel alkalmával Arany az egész tanári kart versbe foglalta. Egy alkalommal Ádám kecségét kapott Vezsenyről. Nosza Szilágyi Sándor kibocsátja a tréfás meg-

hívót, hogy menjünk estére Ádámhoz s mentsük meg, mert ha mi meg nem eszszük a kecsegét, a kecsege eszi meg ötet! s a tanárok csakugyan összegyűlnek, s a legfiatalabb collega egyszerű vacsoráján, mely a kecsegén kívül csak pogácsából és vezsenyi karczosból állott, maga Arany is jókedvűen részt vesz.

Az iskolában, óráközökben is egymást érik a tréfák. Mentovich egy »Charivari« nevű élcslapot rajzol és ír. Ennek első száma Szilágyi Sándort ábrázolja, a mint egy fürdőkádban ül, s alá ez van írva: »Szeleky (mert így hívták Szilágyit magok közt) meg nem erősítettén a kormány által, vasas fürdőben erősíti magát.«

A második szám egy orgonát ábrázol, a hol a sipokat gyerek és macska fejek helyettesítik, középuitt pedig Nagy József orgonista-kántor s gymnasiumi ének-tanár feje van, s aláírva: »Inditvány, mikép lehetne a körösi orgonánál az ércsipokat ideiglenesen pótolni.« A körösi egyház orgonája ugyanis akkor épült, de ércsipjai nem érkeztek meg a kellő időre.

Egy későbbi szám egy terített asztalt ábrázol, rakva mindenféle peccsenyével, s mellette dr. Lengyelt a természetrajz tanárát, a mint eszik. Aláírva: »Lengyel profeszor, állattömési működésben.« Lengyel ugyanis meghozatta a termé-

szetrajzi szertár részére az állattömő eszközöket, de még addig semmit sem tömött ki.

Arany a Mentovich által szerkesztett »Charivari«-val szemben egy »*Contra Charivari*«-t szerkesztett, a mit meg ő maga írt és rajzolt, s melynek minden száma Mentovichot élczeli.

Az első szám aláírása: »Krakkó ostroma« s egy kis váracska áll a képen, s ettől nem messze Mentovich hason fekszik, háttal fordulva a váracska felé. Krakkó egy kis erdélyi falú volt, Alsó-Fehér megyében, Gyulafehérvárhoz nem nagyon messze, Mentovich többször elbeszélte tanártársainak, hogy mint vett ő részt a forradalomban a Krakkó körül folyt csatározásokban.

Ugyan erre vonatkozik a »Contra Charivari« 2-ik száma, melynek aláírása: »A krakkói diadal: Utánnam vitézek!« s Mentovichot ábrázolja a mint kardját s puskáját eldobva menekül, s e közben fejéről csákója és parókája is leesik.

A 3-ik szám aláírása: »Obstupati steterunt-que comae«, s Mentovichot úgy ábrázolja, a mint két társával ferblizik, s a nagy csodálkozástól *hajaszálai* égnek állanak, a miben az az élcz, hogy Mentovich egészen kopasz volt és parókát nem viselt.

A 4-ik szám aláírása: »Legjobb az egyenes

út s a képen Mentovich az iskola kerítésén mászik át. Ennek az volt a története, hogy egyszer Mentovich az iskolai órák bevégezte után még jó darabig időzött a fizikai szertárban. Mikor haza akart menni, akkor vette észre, hogy az iskola nagy vas ajtaja be van zárva. Az iskola szolga nem volt ott, s hasztalan zörgetett, végre is nem tehetett mást, minthogy átmászott a kerítésen az Aranyék udvarába, a kik meglepetve látták a szokatlan úton érkező vendéget.

A 7-ik szám aláírása «*A kék vadász* (Mentovich elnevezése magok között) fegyver engedélyért folyamodik», s azt ábrázolja a mint Mentovich egy divánon ül a zsandár neje mellett, s annak épen kezét csókol.

A 8-ik szám aláírása: «*A fegyverengedélyhez szükséges varjú fejek beszerzése*». A képen Mentovich egy fa alatt áll, s bár feje fölött sok varjú repked, puskája a fához van támasztva, s több gyerektől vásárolja a döglött varjúkat,

A Charivári két első számát s a Contra Charivári itt elsorolt számait Szilágyi Sándor ma is őrzi kézirat gyűjteményében.

Ez időtájból való Arany azon rögtönzése is, melylyel a gymnasium tanárainak neveit a következő distichonba foglalta:

Lengyel, Arany, Kiss, Nagy, Weiss, Pajzán,

Mentovich, Ádám, Warga, Szilágyi, Szabó, Szarka, Losoczy, Deák.

Ezek között Nagy, a fentebb említett kántor, az ének, Pajzán pedig a rajz és -szépirás tanára volt.

Február elején Tomory, ki ekkor már pesti lakos volt, *irodalmi estélyt* rendezett, melyre pesti író barátjain kívül a körösi tanárok közül is meghívta Aranyt, Mentovichot, Szilágyit és Losonczyt, de bár Aranyt még egy levélben ismételten hívta, ő nem ment föl. A tavasz közeledtével különben is baja újból jelentkezett, s ekkor orvosa, dr. Károlyi budai keserű vízzel próbálta gyógyítani, s ez csakugyan enyhítette is úgy a főfájást, mint a vértolulásokat.

A tavasszal ismét vidéki vendégei voltak: előbb Sárváry Jakab, majd ápril havában Szemere Miklós, ki pár napot itt töltött, s kihez ekkor írta humoros verses levelét, a mely a Hátrahagyott Iratok IV-ik kötetében jelent meg.

Arany kis leánya Juliska, ki e közben már 15-ik évét betöltötte. már nagyocska leány volt s a tavasszal egy a nagyvendéglőbe tartott jótékonycélú műkedvelő előadásban vett részt. Kisfaludy csalódásait játszották, s ő Luczát, a vén kisasszonyt személyesíté, meglepő ügyességgel. Ez évben Pünkösdkor confirmálták, s ez

alkalommal két barátnőjével a Gubody Sándor lányaival, egy diszes terítőt készített az úrasztalára.

Junius elején Arany Pesten járt, hogy kedves tanítványát, Tisza Domokost, ki nevelőjével Kovács Jánossal akkor tért vissza — már nagy betegen — Afrikából, a hol az egész telet töltötte, még egyszer láthassa. És ez valóban utolsó találkozásuk volt, mert alig ért haza Tisza Domokos Gesztre, alig egy pár hét múlva, junius 21-én 18 éves korában meghalt. Arany nagyon sajnálta a *»geszti kis poetát«*, a mint ő nevezte; a Pesti Naplóban szép nekrológot írt róla, s később kiadta költeményeit is. A szülők korán elhunyt kedves fiúk hagyatékából Aranynak néhány értékes könyvet, — a külföldi irodalom remekeit, — gyermekeinek pedig egy-egy 20 frankos Napoleon aranyat, — miket külföldi útjából hozott magával, — küldtek emlékül.

Junius havában Aranyt a kecskeméti egyháztanács meghívta gymnásiumához igazgatónak 900 frt fizetéssel. Minthogy azonban a kecskeméti gymnásium még nem kapta meg a nyilvánossági jogot, s anyagilag sem állott oly biztos alapon, mint a nagykőrösi, Arany nem akarta fölcserélni biztos állását a bizonytalannal, s így a meghívást nem fogadta el. Különben is nem

volt kedve az igazgatósághoz, s általában a helyváltoztatáshoz »Ha már e kenyeret kell ennem, — írja Tompának — Körösön ép oly jó, ha nem jobb, mint akárhol. Itt legalább egy stációval közelebb vagyunk egymáshoz.«

Arany nem fogadván el az igazgatóságot, a kecskeméti Kiss Lajossal tettek próbát, de ő is s még utánna egy páron visszautasították. Ekkor csinálta Mentovich reájok azt az élczet a »Charivari«ban, hogy lerajzolta a kecskeméti deputátusokat kezökben sintérdróttal a mint a körösi gymnasiumot kerülgetik, s aláírta: »a kecskemétiak professort fogdosnak.«

Az iskolai év július 30-dikán ért véget, a mikorra az érettségi vizsgálat is befejeződött. Tomory ez évben 5 aranyat küldött a magyar nyelvben kitünő VIII. oszt. tanuló jutalmazására. Aranynak ez osztályban két oly tanítványa volt, ki a többiek fölött kitünt. Szilády János, Áron testvéröccse, és Hagymási Lajos, a ma kitünő regényíró Tolnai. Mindketten már ekkor az iskolai feladatokon kívül külön szorgalomból mivelték az irodalmat; Szilády »Etelköi« czimen egy öt énekes épost, Hagymási pedig egy nagy füzet lyrai verset és balladát írt, melyek, mint Arany írta rólok, nem voltak rosszabbak, mint a legifjabb költői nemzedék nyomtatott művei. Arany,

nem akarván egyiket sem a másik fölött kitüntetni, megosztotta közöttük a jutalmat.

Az iskola értesítője ez évben Aranytól közölt értekezést: „A magyar nemzeti versidomról” czim alatt, a mely mint e téren úttörő és első rendszeres munka, méltán keltett nagy érdeklődést és figyelmet, úgy hogy Arany beleegyezésével Toldy még ugyanazon évben újra kiadta azt az Új Magyar Muzeumban.

A szünidőre Tompáék ismét a legszivesebben hívták Aranyékat magukhoz, Ercsey Sándor is sürgette, hogy hozzájuk menjenek Szalontára, de Arany csak Laczi fiát küldte le Szalontára. Ő maga aug. 8-án Pestre ment föl, s ott időzött 15 ikég. E néhány napot jól eltöltötte író barátjával; eljárt a színházba, Csengerynél, majd Jókaynál ebédelt a Svábhegyen. — Mikor hazajött, magával hozta Gyulayt, ki egy hetet töltött nála.

A szünidőben még egy ízben járt Arany Pesten. A szalontaiak elhatározták, hogy lefestetik Arany arczképét Barabással, s fölkérték, hogy üljön a képhez. E végett ment föl Arany szeptemberben, s ekkor Juliskát is magával vitte. Ez alkalommal 5 napot töltött fent, s ebből 4 az arczképhez való üléssel telt el.

A szünidő többi részét itthon töltötte Arany

s azzal foglalkozott, hogy magát az olasz nyelvben tökéletesítette, s mint sógorának írta, anyyira vitte, hogy a szünidő végén már eredetiben olvashatta és élvezhette Tassot.

1856/7-ik év.

Az új iskolai év, melynek megnyitása október 1-én a szokott módon történt, újabb tanár változást hozott; Mentovich Ferenczet a marosvásárhelyi kollégium hívta meg tanáruul, s ő itteni állásáról még július 8-ikán lemondott. Az egyháztanács a közszeretetlen álló tanártól páratlan melegségű határozattal vett búcsút. Benne Arany is olyan jó barátot és tisztársat veszített, a kinek örök vitor jó kedve és elmés humora számtalanszor földerítette őt. Mentovich állására az egyháztanács Kovács Jánost, a Tisza Domokos volt nevelőjét hívta meg; ő azonban nem fogadván el a meghívást, az egyháztanács úgy töltötte be a tanszéket, hogy Weiss Jánost, ki eddig mint a német nyelv tanára működött az intézetnél, de a kinek a fizika tanításához nagy kedve volt, megválasztotta Mentovich utódjául. Weiss helyébe pedig a német nyelv tanáruul az egyházkerület Ballagi Károlyt a kecskeméti gymnasium igazgatóját választotta.

Arany ez évben is ugyanazokat tanította, mint az előzőben s ismét az V-ik osztály osztálytanára volt.

Ez évben Aranyék családi köre megszaporodott, t. i. Hajnal Albertet, Hajnal Ábel békési pap és esperes fiát, — ki ekkor a gymn. VII-ik osztályába járt, — magukhoz vették *kosztos diáknak*. Hajnalhoz egy pár barátja el-el járt, s ekkor kezdték Aranyt tanítványai az iskolán kívül is, hazikörében inkább megösmerni, s a családdal is megösmerni, s az egykori tanítványok emlékében még ma is élénken élnek a benyomások, a miket a család körében szereztek. A mint az udvarra beléptek, mindjárt föltűnt annak tisztasága: minden nap fel volt az seperve. A konyha pedig valósággal ragyogott a tisztságtól. A konyhából jobbra nyílt Arany dolgozó szobája, mely egy ablakával az udvarra nézett. A dolgozó szobában, — a melybe Arany honn nem létekor áhitattal pillantottak be a deákok, — mindig nagy rend volt, s az íróasztalon sem volt semmi nyoma a *költői rendetlenségnek*. A dolgozó szoba ablaka alatt kellett elmenni a *diák-szobába*, melyben Hajnal Albert a nála mint egy három évvel fiatalabb Laczival lakott; de akár Hajnal barátai, akár — különösen később — Laczi bizalmas pajtásai: — Ádám Andris, Zombory

Laczi, Szilády Móricz, Széll Farkas, Igmándi Gyuri, Borosnyay Béla vagy Hetesy Viktor — jöttek hozzájuk: nem volt rá esett, hogy az öreg úr, — mert így hívták Aranyt tanítványai már férfikora delén, — ablakja alatt ne lábhegyen mentek volna el. Nem parancsolta ezt senki, hanem az Arany iránti kegyelet és gyöngédség, úgy szállott át az öregebb deákokról a fiatalabbakra, s azt is eredményezte, hogy még a legpajkosabb deák is, a ki az akkor a deákok között divatos karikás ostorral, még a piaczon is nagyban csörgetett, ha abba a kis közbe ért, a melyre Arany lakása háttal nyult, mindjárt abba hagyta a csörgetést s a legnagyobb csendben haladt el.

Ha az iskolából haza jött Arany, rendesen házikabátot öltött s fejére tette kék bojtos vörös törökös fezését, s ezt daczára dús hajzatának, még dolgozó szobájában sem tette le, hol a nagyszámú iskolai dolgozatokat javitgatta, vagy valamelyik művén dolgozott. E közben sokat és erősen dohányzott rendesen hosszú szárú selmeczi, vagy fehér köpipából. Ez utóbbiakat tucatszámra vette s mikor már 5—6 jó piszkos volt, Laczi kihozta azokat az öreg ur szobájából s a diák szobában levő kis vaskályhában kiégették. Egy kettő ugyan eltört e közben, —

de a többi újra szép fehér lett, s az öreg úrnak nagy öröme telt benne. Olykor-olykor megszólította a Hajnal Albert vagy Laczi fia pajtásait, de szivességöket, szolgálataikat nem igen vette igénybe, úgy, hogy Hetesy Victor egész büszke volt rá, mikor őt Laczi pajtásai közül a legkisebbet, a kit e miatt nem csak tanuló társai de még tanárai is csak «kis Hetesy»-nek hívtak, Arany egyszer fölkerlte, hogy hozzon neki a boltból dohányt.

Aranynéban a házi körben egy rendkívül tevékeny, rendszerető s szelid kedélyű házi asszonyt ösmertek meg, ki férje és gyermekei gondozásában a végletekig figyelmes, és odaadó volt, igazán a feleség és anya mintaképe.

De az egész családnak s magának Aranynak is szeme fénye volt az akkor 15 éves szépen fejlett, serdülő leányka Juliska. A mily szép volt külső alakja és megjelenése, annyi szellem és ész sugárzott ritka szép kék nagy szemeiből. Mennyire gyönyörködött benne a boldog apa! Mennyire érdekelte minden kis esemény, a mi a serdülő leányka társadalmi szereplésével összefüggött! De legnagyobb örömét az okozta, midőn tapasztalta, hogy leánya teljesen megérti őt, úgy hogy többször folytatott komoly eszme cserét irodalmi dolgokról serdülő leányával.

Deczember elején szép ajándékot kapott Arany Egressy Sámuel volt pestmegyei főjegyzőtől, ki nagy zenekedvelő volt s maga is több sikerült népdalt komponált. Arany egy párnépdalához is ő szerzett zenét s viszonzásul, hogy Arany ezeket megzenésítésre átengedte: Vörösmarty szép bronz szobrát küldte neki.

Karácsonykor János napja a szokottnál vigabban folyt le. Volt ugyanis ekkor a diákoknak egy *bandájuk* melyben két Stieglitz fiú, — egyikök ma a bécsi udvari opera első hegedűse, — volt a primás, Wiszkidenszky Gusztó a kontrás, Freyburgh Oszkár a flótás és Váradi Lajos a kis bőgős. Ezek, midőn már a köszöntő vendégek majd mind eltávoztak s csak Juliskának egy pár egykorú barátnéja volt még ott és csendesen beszélgettek, beállítottak Aranyhoz tisztelegni s elhúztak egy pár nótát. Arany behívta a fiúkat s megkínálta egy pohár borral, Aranyné jól tartotta ünnepi maradékokkal s a fiúk muzsikáltak, s ők maguk is fölváltva, s még egy-két pajtásuk, kik velök jöttek, megforgatták a leánykákat s éjfélig elmulattak. Arany, ki maga is gitározott, nagyon szerette a zenét s az ifjakat az év folytán többször is elhívta egy-egy vasárnapon vagy más szünnapon estefelé egy pár órai malatságra; ilyenkor rendszeren ott volt

Juliskának is egy néhány barátnője s a fiatalok nagyon jól mulattak, s ugyancsak nehezőkre esett a korai hazamenés, mert az ilyen mulatságnak este 8 órára rendesen vége volt.

Kovács Jánost, ki a Mentovich eltávozásával megürült fizikai tanszékre történt megválasztását nem fogadta el, még ugyanezen év folytán a debreczeni főiskola választotta meg tanárává, s ő ez év decemberében meg is nősült. Házasságáról régi barátját Aranyt is értesíté. Arany a következő levéllel válaszolt, a melynek eredetije ma Dr. Gulyás István debreczeni főgymn. tanár birtokában van, a ki szives volt azt közlés végett átengedni:

Nagy-Kőrös, decz. 21. 1856.

Édes barátom!

Leveledre, mely annyira megörvendeztetett bennünket, késő válaszom ne tulajdonítsd lanyhaságnak; iskolai bajok és gondok, lélekkötő correctura etc. foglaltak el. Most a karácsonyi szünnapok előreggelén, a helyett, hogy mint más jó keresztyén, templomba mennék, sietek helyrehozni az elmulasztottakat.

Tehát: borúra derű! Partra szállsz te is, levonod vitorlád. Ama családi szenvedések után, melyeknek nem csak tanuja, de részvevője is valál, családi örömek vannak közel kilátásban.

Élvezd azokat, édes barátom, teljesen háborítlanul. Nem ismert jegyesedet — mire levelem megkapod, talán már nődet — üdvözljük, mi ismeretlen körösi barátok; talán nem tartozik a lehetetlenségek közé, hogy valaha személyesen is megösmerkedjünk.

Családom egészséges. Magam csak so-so! Eleven seb, mely minden érintésre végigsajdul. Munka kedv és tett erő oda van. — Terhemre van minden. Fejem örökké zúg, — mi lesz a vége, nem tudom.

Az iskola megy — de mindnyájan érezzük, hogy jobban is mehetne. Fájdalom! nekünk nincs superintendentiánk, mely olyas dolgokat parancsoljon. Mi a helybeli consistorium alatt állunk, melynek fölve: nyilvánosság *minden* áron. Három-négy hivatalnok összeül, mint consistorium, s végzést dictál: »meghagyatik a tanári karnak, hogy ez s ez (a tudvalevő) rendeletet mielőbb foganatba vegye«. Mindez által eddig nincs még. Ha Kőrös és Kecskemét; a mily antipodesek az egymáshoz rokonszenvenben, földrajzilag is azok volnának: remélem itt is jobban menne a dolog: de e nevetségesen szomorú verseny megöli mindeniket.

Gyulai Pali pár nap múlva nálam lesz. Szegény, ő nagyon le van verve az esemény által.

Tudod, hogy növendéke meghalt Münchenben. A testet elkiséri a családi sirboltba, aztán hozám jó néhány napra, feledni és kipiheenni magát.

Köszöntsd nevemben a derék Kovács Pált és Lugossyt. Főtiszt. Balogh Péter urat, ha ott van. Szalontáról még nem kaptam ujságot — kivéve egy disznót a minap.

Fogadd legszivesb baráti jobbomat.

Arany János.

Gyulay Pál, mint Arany e levelében emlité, csakugyan még deczember végén lejött s egy pár hetet itt töltött. A télen ismét gyakrabban jelentkezett Arany fejfájása és fülzúgása is, s ekkor hideg viz kúrát próbált használni, naponkint mosdott egész derékig jéghideg vízben, s zuhanyt is készítettett egy helybeli bádogossal, s azt is naponkint használta, de szembetünő javulást még sem tapasztalt. Február végén Juliska is újra orbánczot kapott, de szerencsére nem oly mértékben, mint a mult évben s csakhamar fölüdült.

A tavasz folytán sok vendégek járt Aranyéknak.

Márcziusban b. Kemény Zsigmond jött le, ki ez alkalommal egy szépirodalmi zsebkönyv tervezetét beszélte meg Aranyval. Husvétkor,

ápril 12. és 13-án Salamon Ferencz, Gyulay Pál és Csengery Antal időztek nála. Csengeryvelez időben kezdődött barátságuk szorosabbra fűződni, mely később oly bensővé vált és egész sirig tartott. Csengery ez alkalommal fölvitte magával Juliskát s egy hónapig magoknál tartotta. Ez idő alatt járt épen ő felsége is Pesten s ezen legmagasabb látogatás alkalmából a hivatalos lap költeménynyel kívánván üdvözölni az uralkodót: Aranyt szólították föl annak megírására. Arany azonban betegségét hozván felokul, elhárítá magától a felszólítást, s így Lisznyai írta meg az üdvözlő verset.

Májusban Sárosy, Szelestey és Zalár jártak Arany nál s Csengery is maga hozta haza Juliskát.

Pünkösdkor — máj. 31-én Toldy Ferencz s Hunfalvy János és Pál voltak Arany vendégei. Tompát is várták családostul, leveleikben a tavaszon mindég azt tárgyalják, hogy mikor volna a legalkalmasabb idő a Tompáék eljövetelére, de ez végre is elmaradt, mert Tompa neje beteg lett, s fürdőben kellett tölteni a nyarat.

Juniusban Pestről kapott Arany meghívást: egy újon állítandó kereskedelmi iskolában a magyar nyelv és irodalom tanszékére 1400 p. frt fizetéssel. Ő azonban kitérőleg felelt «nem azért» — írja Tompának — «mintha Körös

oly rendkívül szeretném, de mert ily kedély állapot mellett nem érzek bátorságot, hogy magam egészen új viszonyok közé vessem».

Az iskolai év az érettségi vizsgálattal aug. 8-án ért véget. A nyári szünidőre nézve Arany először azt tervezte, hogy ez idő alatt baja ellen Pesten hideg víz gyógymódot használ, de orvosai nem biztatván a biztos sikerreményével, fölhagyott ezen szándékával, s egész családjával Szalontára ment.

Laczi még aug. 1-én előre ment Hajnal Alberttel Békésre, Arany pedig feleségével és leányával együtt 12-én indult útra Körösről. Szolnokig vasúton mentek s itt már várta őket Hajnal Albert édes atya kocsijával. Békésmegyei u. n. gyékényes ekhós kocsi volt ez, jó készített széna üléssel, három csendesen koczgó jó magyar ló volt befogva. Az idő szép derült augusztusi nap volt s az út is jó. Juliska előtt ujság volt az alföldi utazás: gyönyörködött a tiszai tájképben, az útszéli virágban stb. s olykor-olykor kezébe vette a gyeplőt. A szülőknek is jó kedvök volt, s különösen a boldog apa gyönyörködött leánya vidámságában.

A kondorosi csárdában, melyet Arany egy szép népdalban énekelt meg, kifogtak s megégették, s maguk is tarisznyából falatoztak.

Estére Szarvasra értek s itt Sipos Gábor mérnök házánál háltak meg. Másnap értek Békésre s itt éjjeli zenével tisztelték meg a költőt és családját, s Arany, bár a külső ünneplést lehetőleg kerülte, nem vette rossz néven e gyöngéd figyelmet. Sőt midőn másnap délelőtt a város értelmisége küldöttségileg üdvözölte őt, azt is szívesen fogadta.

Egy napot ugyanis Békésen töltött az Arany család. Ez alkalommal ebédre több vendéget hitt Hajnal Ábel a városi értelmiség köréből, délután pedig társas kirándulást rendeztek az akkor még szép Fekete-Körösön csolnakon a ref. egyház tulajdonát képező szőlős kertbe.

Arany és Aranyné, valamint Hajnal Ábel és neje s sógornője nem vettek részt a csolnakázásban, hanem kocsin mentek a kitüzött helyre, még pedig mind együtt egy nagy löcsös széles üléses kocsin; hátul ült Aranyné és Hajnalné, Arany velök szemben, Hajnal Ábel pedig a kocsis mellett. A szőlős kertben pedig a fiatalság zeneszó mellett mulattatta egész estig s ekkor a fiatalok ismét csolnakon, az idősebbek pedig kocsin tértek haza.

Másnap reggel ugyancsak a Hajnal Ábel kocsiján indultak tovább Szalonta felé. Az utazás innen kezdve még vidámabb volt, most már

Laczi is a kocsin volt, ő is soros volt a hajtásban, s az ő bohóskodásai is fokozták a szülőknek a kedves rég nem látott szülőváros felé való közeledéssel úgy is növekedő kedvét. — Szalontán Ercsey Sándor házánál összegyűlve várták már a rokonok s ifjúkori jó barátok Aranyékat s szíves örömmel fogadták az öt év óta nem látott kedves vendégeket.

Kellemesen eltöltött 5 heti időzés után szept. 16-ikán indultak vissza Szalontáról ismét ekhós szekéren. Első nap újra Békésen háltak Hajnaléknál, már másnap Szarvason Sipos Gábornál, hova alig jutottak be, mert a szarvasi tanyák között eltört az egyik kerék. A visszautazás különben is sokkal kellemetlenebb volt, mert az eső esett s az út rossz volt. Harmadnap délután értek Szolnokra, honnan vasúton jöttek haza.

1857/8-ik év.

Az október 2-ikán megkezdett új iskolai évben Arany ismét ugyanazon osztályokban tanított, mint az előzőben, de heti óráinak száma most csak 16 volt, mert a magyar irodalomból ez évben a VIII-ik osztályban csak két-két óra volt hetenkint. Osztálytanár ismét az V-ik osztályban volt.

Ez évben Arany még inkább visszahúzódott a társaságtól, mint előbb. Nem csupán baja okozta ezt, a mely nem lépett ugyan fel nagyobb mértékben, de mindinkább megrögzött, hanem az is, hogy a tanári karból is a bizalmasabb barátok: Szász Károly, Tomory, Salamon, Ács Zsigmond, Mentovich, egymásután eltávoztak, s az újabban jöttek nem pótolhatták Arany barátságában ezek helyét. Minden tiszt-társával jóban volt ugyan Arany, de ez időben már Szilágyin, Szabó Károlyon s Lengyelen kívül alig volt egy kettővel bizalmasabb. Ezért bár felesége és már nagy leánya épen ez időben kezdtek a társaságban gyakrabban részt venni, ő többnyire otthon maradt, s csak ritkán vett részt még a tanári összejövedeleken is. De ha ott volt, szívesen meghallgatta a *diákbandát*, a mely, részben új tagokkal, ez évben is fennállott s a tanári összejövedelekre többnyire hivatalos volt. Kedvencz nótája volt ez időben Aranynak a «Juhász legény, szegény juhász legény» s ezt sokszor elmuzsikáltatta a diákbandával.

Leverőleg hatott Aranyra Tompa fiának október végén bekövetkezett halála is. Őszinte szívvel vett részt a szeretett barát vesztességében, s a szokottnál gyakrabban fölkereste

leveleivel, s igyekezett a kétségbeesett apát ha nem is vigasztalni, legalább fájdalmát enyhíteni.

E mellett baja miatt önmagán és még inkább családjá sorsán is aggódott, s igyekezett családjá részére munkái jövedelméből egy kis tőkét biztosítani s azt lehetőleg szaporítani. Ezért ez év őszén, — nagyon olcsó lévén a gabona, Toldi-jának árából félretett tőkéjének nagy részén búzát vásárolt, remélve, hogy majd a tavasszal haszonnal eladhatja. De bizony a tavaszra még inkább lement a buza ára, s így nem adhatta el, hanem két évig tartogatta s 1859 őszén sikerült oly áron eladnia, hogy a kezelési költségek leszámitása után nemcsak befektetett tőkéjének kamata térült meg, hanem ezen felül a háztartás két évi gabonaszükséglete ingyenben maradt.

Kisebb körben s különösen otthon családjá körében azonban, — ha nem kinozta épen fejfájása, — többször visszatért jó humora. Így Wohl Janka, ki ekkor, mint Ballagi Károlyék vendége, Kőrösön időzött, s egy Szilágyi Sándor által rendezett hangversenyen gyermek leány létere mint zongoraművésznő részt vett, — írja, hogy Arany Juliskával csakhamar megbarátkozván, idejének java részét Aranyéknál töltötte s Arany vidám humorával sokszor eltréfálkozott velök, mintha csak pajtásuk lett volna.

Pesti s vidéki barátai is fölkeresték olykor-olykor, így octóber végén Szász Károly, karácsonykor pedig Gyulay és Brassay voltak nála.

1858 elején régi barátja Kovács János irt neki s tudakolta, hogy hajlandó volna-e a debreczeni tanárságot elfogadni, mert ez esetben meg fogják hívni a debreczeni kollégium magyar irodalom tanárául. De Arany, ki a tanári állás órákhoz kötött s sokszor lélekölő kicsinyes terheit óhajtotta volna más nyugodalmasabb, s lelkiületéhez jobban illő foglalkozással fölcserélni, nem kívánt csupán *helyet* cserélni, s mint a mult évben a pesti meghívást, úgy ezt sem fogadta el s ezt előre tudatván barátjával a hivatalos meghívás el is maradt.

Ez év január havában ment Arany Juliska az első nyilvános bálba, de a szerető apa, bármint óhajtotta volna is, nem kísérhette el kedvenczét, mert épen akkor nagymérvű féloldali fej rheumája volt.

Márcziusban Deák Ferencz kereste föl levelével Aranyt, s értesítette arról, hogy Kovács Lajos egy vasgyár részvényeiből négy darabot Arany gyermekeinek ajándékozott, s felhivta Aranyt, hogy az átiratás eszközölhetése végett nyilatkoztassa ki, hogy az ajándékot kiskorú gyermekei részére elfogadja. Bár Arany a maga

részére semmi olyan jutalmat, a miért meg nem szolgált, nem szokott elfogadni, — mert még az akadémiától sem vette föl főtitkári fizetését a 2 utolsó évre, mikor betegsége miatt szabadságolva volt, — ezt az ajándékot, a mit épen Deák Ferencz közvetítésével kaptak gyermekei, nem utasíthatta vissza.

A körösi élet egyhangúságában nagy esemény számba ment Albrecht főherczeg látogatása, kinél természetesen a tanári kar is tisztelgett s ez alkalommal a tanárokat egyenként bemutatták a főherczegnek. A pesti lapok hosszasán leírták, hogy a főherczeg mit beszélt Aranyval, sőt Pesten az a pletyka is elterjedt, hogy Arany a főherczegtől egy gyémánt mell-tűt kapott. Ebből mindössze annyi volt az igaz, hogy a főherczeg, midőn a szolgabíró bemutatta neki Aranyt, azt kérdezte tőle, hogy szokott-e még verseket írni? Tiltakozni azonban nem akart Arany a lapok hirlelése ellen, mert ezt könnyen demonstrációnak vehették volna.

Ez évben jelent meg Toldi és Toldi estéje népies kiadásban. E kiadás miatt egy kis kellemtelensége is volt Aranynak Heckenasttal. Midőn ugyan is pár évvel előbb Toldi második kiadására, majd Toldi estéjére szerződött Heckenasttal, a szerződésben ki volt kötve, hogy Heckenast

a műveket kétféle kiadásban adhatja ki, egy diszesebben s egy népiesben. Arany úgy gondolta, hogy a kétféle kiadás egyszerre, vagy legalább kevéssel egymásután fog megjelenni, egészen meg volt tehát lepve, midőn Heckenast a népies kiadást csak most, évek múlva akarta közrebocsátani. Csengeryhez fordult tanácsért, a ki viszont Deák Ferenczcel és több ügyvéddel közölte a szerződés szövegét, a kik mindnyájan abban a véleményben voltak, hogy a *kétféle kiadás* nem jelenthet *két* különböző időben megjelenő *kiadást*.

Minthogy azonban a szerződés további szövegében *két* kiadásról volt több helyen szó: Deák Ferencz szerint ez Heckenastnak némi támaszkodási pontot nyújt; az ügyvédek azonban azon véleményben voltak, hogy az *első* kifejezés dönt, s följánlották, hogy pör esetén Arany érdekeit ingyen képviselik. Arany azonban nem vitte. pörre a dolgot, hanem, minthogy Heckenast a művekből népies kiadást, — a mihez pedig csakugyan joga lett volna, — eddig még nem adott s minthogy Heckenast mindkét mű népies kiadásáért még 200—200 frtot ajánlott pótlólag, méltányosságból kiegyezett vele.

De bár már évek óta nem volt Pesten, mi dőn e kiadás ügyében Heckenasttal kellett tár-

gyalnia, akkor sem ment föl személyesen, hanem levélben intézte el az ügyet

A tavasz folytán ismét sok vendége volt Aranyéknak. Először Nyáry Pál járt náluk Tomoryval, azután Szentkirályi Móricz. Juniusban szalontai rokonok, azután Pestről Pákh, Gyulay s még többen és ismét szalontai ismerősök.

Juniusban volt egy pár majális, a melyen Aranyék is részt vettek, Juliska sokat tánczolt, s maga Arany is jól találta magát, s különösen a diák-majálison többször elhúzta kedvéért a *diák-banda* a »Juhász legény«t. Ugyancsak junius végén volt az a concert is, melyet Szilágyi rendezett, s melyben Wohl Janka is közreműködött.

Az egész szünidőt itthon töltötte Arany családotul — kivéve Laczit, ki Békésen át ismét Szalontára ment le. Aranyék remélték, hogy talán Tompáék eljönnek hozzájuk, de hiában. Csak két nap volt távol Arany az egész szünidő alatt, aug. 29- és 30-ikán, mikor Tápió-Szent-Mártonban Szentkirályi Móricznál időzött.

1858/9-ik év.

Az új iskolai év a tanári kar körében mindössze annyi változást hozott, hogy Ádám Gerson egy évre szabadságot kapván, külföldi egye.

temekre utazott, s ez idő alatt Miskolczy Károly helyettesítette.

Arany ez évben ismét a magyar irodalmat tanította a négy felső és a latin nyelvet az V-ik osztályban, összesen heti 16 órán s az V-ik osztályban volt osztály-tanár.

Nem sokkal az iskolai év megnyitása után Arany oly nemű irodalmi munkásságba kezdett, a mely némileg eltért eddigi működésének irányától; mert nem régen jelent ugyan meg tőle Goethe »Balladá«-jának fordítása, de mégis mint *műfordítót* alig ösmerte őt eddig a nagyobb közönség. De midőn Shakespeare magyar fordításáról volt szó, természetes, hogy Aranynak a fordítók közül nem lehetett hiányoznia.

Shakespeare műveinek magyar nyelven való kiadása Tomory Anasztáz érdeme. Ő beszélt meg íróbarátaival a tervet, s ő vállalta magára a kiadás költségeinek fedezését. — A legelsők egyike, kivel e tárgyban tanácskozott, Arany volt. Ez időben sűrűn követik egymást mind e fordítások ügyére vonatkozó leveleik. Arany készséggel vállalkozott a fordításban való részvételre; 3 darabot választott, s fordított is le: »A szent Iván éji álom«, »Hamlet és János király«t. E mellett Tomory felkérésére arra is vállalkozott, hogy Coriolánt, melyet még Petőfy, és Julius

Caesart, melyet Vörösmarty fordított le, összehasonlitsa az eredetivel s az esetleg rosszul értett helyeket kiigazitsa. Sőt elvállalta Tomory sürgetésére azt is, hogy Csengeryvel és még egy a fordítók közül esetenként fölkérendő harmadik bírálóval a készülő fordításokat megbíralja. --- Deczember elején Tomory személyesen is járt Aranynál a Shakespeare fordítások ügyében tanácskozni.

Arany azonnal hozzá is kezdett a fordításhoz, és pedig először is a »Szent Iván éji álom«-mal foglalkozott.

Deczember hónapja nagy kitüntetést hozott Aranynak.

A magyar tudományos akadémia 10 évi szünetelés után újra megkezdhette munkásságát, és az érdemleges munkásság megkezdésekor azonnal háromszoros kitüntetésben részesíté Aranyt. Deczember 15-ikén a délelőtti ülésben *Toldy estéje* nyerte el az 30 aranyos Marczibányi jutalmat, a délutáni tagválasztó ülésben pedig Aranyt levelező tagnak, s félórával később *rendes tagnak* választották. A rendes tagokat csak a levelező tagok közül lehet választani, ezért kellett Aranyt először levelező taggá is megválasztani. De arra nem volt még eset, hogy valaki egy napon részesült volna ilyen kettős kitüntetésben.

Toldy Ferencz sietett Aranyt még az nap értesíteni a választásról.

Ugyan ezen alkalommal a kőrösi tanárok közül még Szabó Károlyt és Szilágyi Sándort is levelező tagokká választotta az akadémia.

Akadémiai tagsága újabb kötelességeket rótt Aranyra, először is székfoglalót kellett készítenie s a választástól számított egy év alatt felolvasnia. Már a tél folytán foglalkozott Arany a felolvasás tárgyának megválasztásával. Először Bánk Bán aesthetikai fejtegetését választotta s már dolgozott is e tárgyon, midőn Szász Károly leveléből értesülvén, hogy ő is épen e tárgyat választotta székfoglalóul, félre akarta azt tenni Szász Károly ugyan azonnal irt neki, hogy, ha Arany megmarad szándéka mellett, ő szívesen választ más tárgyat, de ő még is félre tette Bánkot, s később «Zrinyi és Tassó»-val foglalta el székét. Birálólul is kellett működni Aranynak mindjárt akadémiai tagságának az első évében. A Teleky pályázat kiküldött bíráló bizottsága ugyanis a versenyző 8 tragédia közül *kettőt* emelt ki, mint legjobbakat, s a *kettőt* együtt ajánlotta a jutalomra. Minthogy azonban az alapító akarata szerint a díj meg nem osztható, hanem egy műnek adandó ki, az akadémia 5

új bírálót kért föl, hogy a kiemelt két darab között mondjanak ítéletet s ezek egyike volt Arany is.

Egészségi állapota a tél folytán, ha nem is volt egészen jó, de rosszabra nem fordult; ritkábban jelentkezett fejfájása és a mi legfőbb, mint Tompának írta, megszokta már baját s föl sem veszi, a mi nála, kinél baja fokozására sokat tett a képzelődés, már javulás számba mehet. Ez időben pedig már fölhagyott a hideg vízzel való dörzsöléssel és zuhanynyal, sőt — a miben pedig ezelőtt oly nagy kedve telt, a nagy sétákkal is. Néha néha visszatért jó kedve is. Így februárban, midőn egyszer felesége Juliskával bálba ment, már az ő elmenetelök után kedve támadt nekik meglepetést csinálni, s őket követni, s csakugyan alig egy fél óra múlva családja s barátai nagy örömeire ő is ott volt a bálban. Máskor azonban inkább kerülte a társaságot, így már Szilágyi sehogy sem tudta rávenni, hogy az általa rendezett diák majálisra, melyre pedig a pesti író barátok közül is többeket vártak, kimenjen.

A pestiek közül többen fölkeresték az idén Aranyt. Áprilban b. Kemény járt nála, junius 12- és 13-án, épen pünkösdkor, Gregussék. Ekkorra várta Csengery Antalt le, de ő akkor

nem jött, hanem épen az érettségi vizsgálat alkalmával aug 1-én, aug. 15-ét pedig Toldi Ferencz töltötte nálok.

Az iskolai év az érettségi vizsgálattal aug. 5-én ért véget. Aranyék a szünidőt ismét itthon töltötték, Laczin kívül, ki egy barátjának Zsiros Lajosnak meghívására vele ment Oroszlámosra Temes megyébe, s ott is maradt egész szept. 12-ig. A szalontaiak nagyon hívták Aranyékat, hogy töltsék nálok a szünidőt, de Arany ezt akarta fölhasználni székfoglalója megírására, a miben még eddig kevésre haladt s e mellett Tompáékat is várták.

Szeptember vége felé el is jött Tompa feleségével együtt, s itt töltöttek mintegy egy hetet, de ez az együtt lét nem volt olyan kedélyes és vidám, mint a pár évvel előbb Hanván együtt töltött feledhetetlen szép napok. Tompa ugyan testileg még mindig teljesen erős, egészséges volt, de a nagy csapás lelkileg csaknem egészen megtörte s vidám jó kedélye végkép oda volt. Felesége testileg is gyenge, beteges volt s egyetlen fia halálát talán még jobban szívére vette, mint Tompa maga. Férje előtt inkább titkolta fájdalmát, hogy az övét ne növelje, de midőn egy olyan érzékeny lélekre s részt vevő kebelre talált, mint Aranyné, sza-

bad folyást engedett annak. Arany régi jó humora sem volt már meg, s bár mindent elkövetett, hogy vendégeit földeritse, ez csak ritkán sikerült neki s csak Juliska gyermekes vidám bohósága szereztek legtöbb derült perczet a kis társaságnak.

1859/60-ik év.

Az új tanév, az utolsó, a mit még Arany Körösön töltött, október 1-én a szokott módon megkezdődött s a tanári karban újabb változást hozott. Ádám Gerzson, ki az előző évet külföldön töltötte, állását újra elfoglalta. Kiss Lajost pedig a kormány cs. kir. iskolatanácsossá nevezte ki, s így tanári állásáról szept. 30-ikán lemondott. Helyét az egyháztanács Dúzs Sándorral töltötte be. Arany ez évben is ugyan azon tárgyakat tanította, mint az előzőben, heti 16 órán, s az V-ik osztályban volt osztály-tanár. A körösi egyház levéltárában még van az a statisztikai táblázat, melybe a tanárok a magukra vonatkozó felterjesztendő adatokat sajátkezűleg jegyezték. Arany ez évi bejegyzése némileg eltér attól, a mit magáról e táblázatba még 1851-ben írt, s azért érdekesnek tartom ezt is itt közölni:

• Arany János, születése helye és ideje: Ma-

gyarország, Biharmegye, Nagy-Szalonta, 1817, mártius 17, nős, világi. Végzett: Bölcsészeti és jogi tanfolyamot a debreczeni reform. collégiumban. Előbbi állása: Algymnasiumi tanító Nagy-Szalontán, majd községi hivatalnok ugyanott. Nagy-Körösi tanár lett 1851. oct. 1-sején. Megerősítve az 1853. aug. 8-ikán kelt magas ministeri és 1853 szept. 6-án kelt budai cs. kir. helytartósági rendelet által. Az 1855 szept. 26-áról kelt cs. kir. ministeri decretum szerint nyilvános rendes tanár. Fizetése: 630 frt o. é. és 105 frt szállás pénz a helybeli egyház pénztárából. Tanít: Magyar nyelv és irodalmat az V—VIII. és latin nyelvet az V-ik osztályban.«

Ez év octóberében volt Kazinczy születésének századéves ünnepe. A százados évforduló megünneplése tulajdonképen Arany eszméje volt. Még mikor 1855-ben Tompánál járt, s vele együtt Széphalmon is megfordult, már akkor elszomorodva látta a nagy nyelvújító sirjának elhagyatottságát, s midőn 1857-ben a Szépirodalmi Közlönyben Lévaytól egy felhívás jelent meg a Kazinczy-émlék ügyében, ő is fölvetette az eszmét egy levélben, a mit Salamon Ferencznek írt, hogy Kazinczy születésének százados évfordulója méltó alkalom volna arra, hogy a nemzet elhunyt jelesét megtisztelje s

ennek egyik módjául ő egy Kazynczy nevét viselő szépirodalmi társaság alakítását óhajtotta. Ez időben ugyanis a Kisfaludy társaság működése szünetelt, s a szépirodalomnak nem volt tulajdonképeni központja s Arany egy ilyen központ létesítésétől várta a zilált irodalmi viszonyok jobbra fordulását. Salamon közölte Arany tervét Csengeryvel és Gyulayval is, de az akkori körülmények között ők nem tartották azt megvalósíthatónak.

Midőn azután az akadémia 10 évi szünetelés után az előző évben újra megkezdhette működését: kötelességének tekintette Kazinczy születésének százados évfordulóját országos ünnepé tenni.

Arany ez időben már a nagyobb, zajosabb társaságot lehetőleg kerülte, de ez ünnepről annyival kevésbbé maradhatott el, mert az egész körösi tanári kar fölment reá, sőt a diákok is egy pár napi szünidőt kaptak ez alkalomra. Fölment tehát ő is oct. 26-án s Juliskát is magával vitte s Csengeryhez szállott.

Az akadémia ünnepélye oct. 27-én folyt le, s mint Arany Tompának írta, inkább hazafias mint irodalmi ünnepély volt, a nagyszámú közönség, melynek soraiban nemcsak Budapest, hanem a vidék inteligentiájának java része is

ott volt úgy az ünnepi szónoklatoknak, mint Szász Károly és Tompa alkalmi költeményeinek minden erre csak legkevesebbé is alkalmas részletét hazafias tüntetésre használta föl. Az ünnepély után tartott lakomán is részt vett Arany is.

Ez alkalommal egy hétig időzött Arany Pesten. Csengery igyekezett rá nézve minél kellemesebbé tenni ez egy hetet, többször hitt társaságot kedvéért s így összejött számos notabilitással s Deák Ferenczczel, kivel már előbb is ösmerős volt, ez alkalommal jött közelebbi baráti viszonyba.

Fölkereste régibb barátjait: Jókait, Pákhót, Bérczit, meglátogatta Eötvöst, ki Arany költészetének mindig nagy kedvelője volt; s *Toldi estéje* megjelenésekor levélben üdvözölte őt. Tisztelgett gróf Desewffynél is az akadémia elnökénél.

Ez alkalommal szerződött Heckenasttal «Kisebb költeményei» 2-ik kiadására, ugyanolyan föltétellel mint az első kiadásnál volt.

Székfoglalóját is megtartotta ez alkalommal *Zrinyi és Tassó*-ról szóló nagy terjedelmű tanulmánya ugyan nem volt még befejezve, de Csengery biztatta, hogy elég lesz annak csak első részét is felolvasni, így tehát okt. 31-én hétfőn délután 5 órakor csakugyan ezt olvasta fel szék-

foglalóul. Utána közvetlenül Szász Károly tartotta meg székfoglalóját a «Műfordítás»-ról, így az először választott tárgyat «Bánk-Bán»-t egymás iránti előzékenységből mindketten félre tették s mást dolgoztak ki.

November 1-én hazajött Arany, de Juliska fönt maradt Csengeryéknél. Decz. 14-én újra fölment Arany is s az akadémia évi nagy gyűlése alkalmából újból egy hetet töltött Pesten, s ez alkalommal is a Csengery vendége volt.

Karácsony estéjén halt meg Kupai Kovács Mihály, kinek családjával Aranyék, midőn a Beretvás házban laktak, jó szomszédi viszonyban voltak s épen azért midőn az özvegy fölkerlte, hogy irjon férje sírkövére emlékverset, Arany nem tagadta meg kérését s a következő verset írta:

„A jó férjet, atyát,
Özvegye, magzatja,
Éjjeli, nappali
Bánatban siratja;
Vissza óhajtaná,
Vissza nem sirhatja:
Számláld meg könnyeit
Vigasztalás atyja!”

Januárban újból jelentkezett Arany baja, még pedig az eddigiektől eltérő alakban: 22-én éjjel a vérkeringés rendetlen volta miatt — mint

írja — annyira rosszul lett, hogy azt várta, hogy az érverés, mely rendkívül meglassúdott végkép eláll. Fájdalom azonban nem járt vele semmi, s szerencsére nem is lett semmi nagyobb következése a bajnak, csak egy néhány napi bágyadság.

A félév vége újabb változást hozott a tanári karban: Szabó Károly az Erdélyi Múzeum könyvtárnokául választatván meg, tanári állásáról lemondott s az egyháztanács el is fogadta lemondását, s a népszerű kedvelt tanártól meleg hangú határozattal vett búcsút. A megüritt görög nyelvi tanszék betöltésére nézve először azt tervezték, hogy a betöltést őszre halasztják, addig pedig a 18 görög óra ellátását 3 tanár, — s köztük Arany — vállalja el. Aranynak azonban, ki már különben is 7 év óta nem foglalkozott a görög nyelv tanításával, nem volt semmi kedve magát még jobban megterhelni, s 16 heti óra helyet 22-öt tanítani, így azután az egyháztanács rövid időn be is töltötte a tanszéket, meghíván arra Hoffer Endrét, az iskola egykori növendékét s ez időben a halasi gymnasium tanárát.

Ez év tavaszán a nemzeti szellem a külsőségekben is mindinkább nyilvánulni kezdett, s általános lett a magyar viselet. Arany azonban

nem alkalmazkodott az általánossá vált divathoz »Volt idő — írja Tompának — és pedig nyomasztóbb légkörben, (1850/2), hogy kinevettek a magyar nadrággal, megvárom most, míg kinevetnek a némettel is. Félek, hogy ha csináltatok, *kimegy a divatból*. Megvárom a lelkesedés állandóságát. Felöltönyöm mindig volt magyar is, az most is van, és hordom, — de sarkantyút nem veretek. — Később azonban, midőn már nem csak Szilágyi Sándor, hanem maga az igazgató: Warga János is sarkantyús csizmában járt, ő is megtett annyi, hogy egy kis gombot üttetett a cipőjére.

Április elején egy napig Pesten járt, s Juliskát, ki az egész telet oda fent töltötte Csengeryéknél, hazahozta.

Széchenyinek április 8-dikán bekövetkezett halála országszerte mély megdöbbenést és gyászt okozott. Az akadémia ápril 18-ikán elhatározta, hogy még ez év október havában gyászünnepélyt rendez s Aranyt kéri föl egy költemény írására. Csengery még a hivatalos fölszólítás előtt, még az nap értesítette erről Aranyt, s ő azonnal válaszolt, kérve Csengeryt, hogy eszközölje ki, hogy ne őt magát hívja föl az akadémia a költemény megírására, mert nem tudja, hogy egészségi állapota miatt is eleget tehetne-e a felhi-

vásnak, hanem szólítsa föl az akadémia költő tagjait mind, s a beérkezendő művek közül fogadja el azt, a melyik legjobban sikerült. De az akadémia megmaradt határozata mellett, s Arany rövid idő alatt megkapta a hivatalos felszólítást. Ez elől nem lehetett kitérnie, s még a nyár folytán meg is írta gyönyörű ódáját.

Széchenyi halála folytán a nemzet igyekezett a veszteség fölött érzett fájdalmát minden lehető módon kifejezni: országszerte gyász-miséket tartottak. Volt ilyen gyász-mise a körösi róm. kath. templomban is. A szolgabíró — Radácsy — ugyan be akarta ezt tiltani, s midőn a plébános nem akart elállani a gyász-mise megtartásától: őt tette felelőssé, hogy semmi tüntetés ne történjék. A tanuló ifjúság teljes számban megjelent a templomban, s a gyász-mise végeztével a »Szózat«-ot kezdte énekelni. A megijedt plébános felszaladt a karba, s az orgona hangjaival igyekezett elnyomni az éneket. Erre az ifjúság otthagyta a templomot, s a Szózatot és Hymnust énekelve kivonult a temetőbe. — Az igazgató, Warga ijedten sietett utánok, s igyekezett a tüntető ifjakat szétoszlásra és hazatérésre bírni, annyival is inkább, mert a szolgabíró rendelete folytán már a zsandárok is kivonultak a tüntetők ellen. De az ifjúság az ő szavára nem hallgatott.

s csak az ifjúság kedvenczének, Szilágyi Sándornak sikerült őket hazatérésre és eloszlásra bírni.

Arany nem volt ott a gyászmisén, de midőn a tüntetés hírére meghallotta, aggódva indult fia keresésére, ki szintén a tüntetők között volt, de már a temetőből hazatérőkkel a piacon találkozott, s Laczit kebelére ölelve vezette haza.

Május havában Reményi Ede a kitűnő hegedű művész, ki az emigrációból hazatérve országos hangverseny körútra indult, Kőrösre jött. Arany, ki annyira szerette a zenét, természetesen szintén meghallgatta őt, s bár a nagyobb társaságot ez időben már inkább kerülte, elfogadta Farkas Elek meghívását s részt vett azon ebéden, a mit ez május 18-ikán Reményi tiszteletére adott. Az ebéd jó hosszúra nyúlt, s a délután folyamán Arany eltűnt, s estefelé a »Reményihez« című költeménynyel lepte meg a társaságot. Este Arany bucsú nélkül akarta elhagyni a társaságot, Reményi észrevette, felkapta hegedűjét, az udvarra szaladt s elkezdett gyönyörűen hegedülni. Arany már a kapún kívül volt, de e hangoknak nem tudott ellentállni, visszatért, s átölelte és megcsókolta Reményit, a ki azután ott az udvaron a szabad ég alatt holdfénynél játszotta el Bethoven »Holdvilág szonátáját. Az egész társaság el volt bűvölve.

Az elérzékenyedésből Mr. Bill, Reményi kísérelője hozta a társaságot újra vidámabb hangulatba, Neki nagyon tetszett ez a magyar nóta:

Jaj be fáj, — Jaj be fáj, — Fáj a szívem, fáj fáj fáj! . . .

Ezt a nótát kezdte ő el danolni, magyar szöveggel, de a magyar szavakat a maga módja szerint angolosan ejtve ki, s ez oly nevetséges volt, hogy még Arany sem állhatta meg kacagás nélkül.

Májusban Gyulay és Salamon is Arannál töltöttek egy napot. Junius végén a Sárospataki iskola fennállásának három százados ünnepére a körösi iskola képviselőjéül a tanári kar Aranyt és Adám Gerzsont küldte volna, de Arany — nem lévén kedve ily sok emberes összejövetelekhez, — nem fogadta el a kiküldetést, s helyette Szilágyi Sándor ment el.

E közben Aranyban mindinkább megérlelődött a szándék, hogy a tanárságtól és Köröstől megválk. Nemcsak az a tapasztalás, hogy egészsége hanyatlásával mindinkább terhesebbnek érezte magára nézve a tanári pályát, hanem e mellett több apróbb kellemetlenség is, mozdította elő ezen elhatározását. Szabó Károly lemondásakor egy pár *intelligens ember* azt kezdte hangoztatni, hogy »nem kellenek az iskolához *híres*

emberek. Csupa körösi fiakkal kell megrakni az intézet tanszékeit, — az idegenek úgy sem állandók, mindjárt elmennek, ha jobb kenyérre hívják őket.« — Az egyháztanács újra szervezésekor a tanárokat az igazgatón kívül kizárták a tagok közül.

A mint a protestánsok — legalább némi részben — visszanyerték autonómiájukat, s kilátás lehetett, hogy az iskolák tekintetében szabadban, a kormánytól függetlenebbül intézkedhetnek, mindjárt akadtak olyanok, kik azt hangoztatták a nép előtt, hogy »minek az a sok ingyenélő, vissza kell térni a régi egy pár tanáros rendszerhez.« — Mindezek rendkívül bántották Arany nagyon is érzékeny lelkületét, s mind tűrhetetlenebbé tették rá nézve a körösi tanárságot.

Már Csengeryhez január 4-ikén irt levelében fölveti az eszmét, hogy szeretne Köröstől megvalni, s Pestre menni egy szépirodalmi lap szerkesztőjének, s kéri erre nézve Csengery és barátai véleményét. Csengery megbeszélte Deák Ferenczel és b. Eötvössel s Keménynyel a dolgot, mindnyájan nagyon kíváncsiak tartották, hogy Arany Pestre jöjjön s Csengery igyekszik számára a szerkesztőségen kívül más jövedelmi forrásról is gondoskodni. Már február elején meg-

küldte Csengery Aranynak Heckenast ajánlatát, melyben ő az Arany által szerkesztendő lap kiadását elvállalja 6 évre, s biztosít Aranynek évenként 3000 frt fizetést, a melyből az 52 ivnyi lap szellemi részét ki kell állítania.

Arany azonban egyelőre nem fogadta el az ajánlatot: aggodalmai támadtak, hogy valyon, ha így más lesz a kiadó-tulajdonos, nem fog-e ez majd a lap szellemi vezetésének irányába is bele szólni; továbbá a szerkesztőség magában még nem biztosított volna elég jövedelmet arra, hogy családjával Pesten megélhessen. Így már-már majdnem letett az egész eszméről, de Csengery módot keresett arra, hogy Arany Pestre jövetelét lehetővé tegye, s e módot nem sokára meg is találta. A Kisfaludy társaság ugyanis ez időben kezdte meg újra működését, s Csengery kivitte, hogy auguszt. 1-én Aranyt egyhangúlag igazgatónak választották 800 frt évi fizetéssel s a társulat kiadványainak jövedelméből jutalékkal. Csengery azonnal értesítette Aranyt, s ő sietett volna föl Pestre, hogy barátaival előszóval megbeszélje a teendőket, de egy pár nap óta gyöngélkedett.

Rosszullete miatt nem lehetett jelen az érettségi vizsgálat befejeztével tartott értekezleten sem, s ezért a Tomory által a magyar iroda-

lomban leginkább kitünő tanuló jutalmazására az évben is megküldött 5 aranyat is levélben ítélte oda egyik érettségít tevő ifjúnak.

Arany e levele így hangzik:

Nagyságos iskolai Tanácsos úr!

Tekintetes Tanári kar!

Egy kedves kötelesség van még hátra, teljesítendő részemről a Tomory-díj kiadása, mely köztudomás szerint azon ifjúnak ítélendő, ki a magyar irodalomban mind elméletileg, mind gyakorlatilag legtöbb jártasságot tanúsítja intézetünkben.

Több ifjat nevezhetnék, kik a magyar irodalomhoz szeretettel ragaszkodnak és kik irányokat szorgalmasan igyekeztek tökéletesíteni. De ha a dolgozatok alaposságát, logikai erejét, a stil — mondhatni — teljes kifejléttségét, a sok oldalú ismereteket, az érettségi vizsga eredményét, s végre azt is tekintem, hogy egy írott lap szerkesztésével tanulótársainak aesthetikai fejlődésére hatott, — mindezenetre Grosch József az, kinek az 5 arany ösztöndíjat odaitélem, s ezennel át is adom.

Kelt Nagy-Körös, aug 4. 1860.

Arany János, tanár.

Arany rosszulléte azonban csak pár napig tartott, s 7-ikén már fölmehetett Pestre s megbeszélhette barátaival az indítandó lap tervezetét. Kilenczedikén hazajöve megírta a Helytartósághoz benyújtandó folyamodvány vázlatát, megjelölve abban a lap czimét — «Szépirodalmi Figyelő» — s kifejtve programját, s elküldte Csengeryhez, Csengery be is nyújtotta a folyamodványt, még pedig, hogy minél gyorsabban megtörténjék az elintézés, a rendőrséghez, — mert a lap engedélyezéséhez ennek véleménye is szükséges volt, — s kérte, hogy a mennyiben fölvilágosításokra van szükség, Arany helyett őt hallgassák ki. A rendőrség el is fogadta ajánlatát, s kihallgatta őt, de e mellett leküldte a kérvényt véleményadás végett a körösi szolgabírónak is. A kérvény elintézése e miatt nem egyhamar történt meg, s Arany csak szept. 10-ikén kapta meg a kért engedélyt.

Az engedély megérkeztekor épen rheumatikus arcú fájdalmai voltak, s e miatt csak pár nap mulva mehetett föl Pestre a lap indítására vonatkozó előleges intézkedéseket megtenni, s szállást keresni.

Midőn Pestről visszajött, szept. 20-ikán beadta lemondását tanári állásáról.

Az egyháztanácshoz intézett s ma is az

egyház levéltárában őrzött lemondó levél így hangzik :

Nagytiszteletű Egyháztanács !

Köztudomásra van már, hogy a legfelsőbb engedély által újra működő állapotba helyezett Kisfaludy Társaság az igazgatói hivatalra engem választott meg.

Bármennyire fájlalom, hogy e miatt jelen tanári állomásomról, melyben kilencz év óta vala szerencsém a Nagytiszteletű Egyháztanács és az egész városi közönség kegyességét élvezni, le kell mondanom: mind azáltal erkölcsi kötelességemnek hívém, ama bizalmat, — mely ez esetben mintegy országszerte felém fordul és csekély tehetségemet a hazai szépirodalom szolgálatára nagyobb hatáskörrel igényli, — vissza nem utasítani, mihelyt arra, hogy családi léte-met Pesten anyagilag fenntarthassam, elegendő biztosítást nyerek.

De épen ezen kétely és bizonytalanság, mely ez utóbbi tárgy körül mutatkozott, egész mostanig halasztatá velem tanári lemondásomat; úgy hogy már most a Nagytiszteletű Egyháztanács kegyes elnézéséért kell esedeznem, ha nem ugyan egészen időn kívül, — mert az iskolai év újra kezdve még nincs, — de a szabály-

szerű lemondási idő meg nem tartásával, vagyok kénytelen benyújtani jelen alázatos lemondó iratomat.

Fogadja a Nagytiszteletű Egyháztanács és általa az egész egyházi és városi közönség, összesen és egyenkint, legforróbb köszönetem kifejezését ama nagy jóságért, melylyel engem kilencz év előtt magányomban fölkeresni és nagybecsű bizalmával megajándékozni méltóztatott; melyben azóta folyvást részeltetni meg nem szűnt, s melyre mindenkor hálásan emlékezni édes büszkeségemnek tartandom. Egerszersmind bocsánatot kérek s remélek, ha az általános emberi gyarlóságához, kivált újabb időben, testi szenvedések is járulván, kötelességim teljesítésében nem mindig versenyezhetett az erő az akarattal.

Legmélyebb tiszteletem mellett maradok a Nagytiszteletű Egyháztanácsnak

Nagy-Körös, szept. 20. 1860

alázatos szolgája

Arany János.

Szeptember végén a fölösleges és el nem szállitható bútorokat és házi szereket eladván, octóber első napjaiban végkép itt hagyta Arany Köröst, mely neki az elnyomatás legszomorúbb napjaiban kilencz évig nyújtott otthont.

De családjának egy tagja még továbbra is Körösön maradt. Laczit — ki a szünidőt ismét Szalontán töltötte — s ki ez évben a 7-ik osztályt végezte, nem vitte magával Pestre Arany, hanem még egy évig Körösön hagyta, hogy gymnasiumi pályáját itt fejezze be, s itt tegye le az érettségi vizsgálatot. Épen fia dolgában intézett Arany már Pestről 1861-ben egy levelet Wurga János igazgatóhoz, a mit, minthogy még eddig sehol közölve nem volt, érdekesnek tartok ide iktatni:

Tisztelt Igazgató Ur!

Az a hír van itt elterjedve, hogy az egyetembe a jövő iskolai év kezdetén sem léphet senki, hacsak érettségi bizonyítványt nem mutat elő. A napokban beszéltem nagytiszteletű Nagy Márton úrral, az itteni cath. gymnasium igazgatójával, s ő azt mondja, hogy megfogják tartani az érettségi vizsgát, természetesen iskolai tanácsos nélkül, a director és tanárok együtt működése alatt. Erre, mint mondja, a m. kir. helytartó-tanács intézménye utasította őket. De mit fognak tenni a protestánsok? Ment-e hozzájuk ily rendelet, s ha mint gondolom, annak, mint az önkormányzásba ütközőnek hódolni nem akarnak, miképen gondoskodtak arról, hogy

gymnasiumi növendékeik, egyetembe juthassanak? Méltóztatik tudni, hogy az én fiam is e kétséges helyzetben van; folytathatja-e majd tanulását, vagy kénytelen lesz érettségi vizsgát tenni, s miután erre — gyanitom — ez évben már elkésett, egy esztendő veszíteni? Legyen szives, kérem egy pár sorban engem ez iránt felvilágosítani, s ha lehet, megnyugtatni.

Maradván tisztelettel

Pest, jun. 26. 1861.

alázatos szolgálja

Arany János.

A levél tárgyára vonatkozólag azt jegyezhetem meg, hogy a körösi főgymnasium is megtartotta a levélben említett módon — iskolai tanácsos nélkül — ez évben is az érettségi vizsgálatot, és így növendékei akadály nélkül mehettek az egyetemre.

Hasonlóképen Pesten irta már Arany azt a két sirverset, a mely — a már eddig közlötteken kívül — tőle a nagykörösi temetőben olvasható.

Az egyik a dr. Károlyi Sámuelé, ki neki és családjának Körösön házi orvosa és jóbarátja volt, s ki 1862-ben halt meg. E sirvers így hangzik:

Óh a kimondhatatlan
Gyászt mondd ki, néma jel!
Férj, atya volt: Ma egy név:
Károlyi Sámuel.
Egyedül, hogy ne lenne
A sirnak mélyiben:
Két kis fia itt véle,
Lajos, László, pihen.
És hogy vigaszt keresve
Találjon egy nevet.
Bús özvegy és öt árva
Emelé e követ.
Orvos, ki itt lelt gyógyírat,
Itt várja, míg új nap virad.

A másik sirvers a Bordács Dániel ügyvédé,
ki 1865-ben halt meg, s kinek felesége Arany-
nénak jó barátnéja volt. Ez a sirvers pedig így
hangzik:

Azt jelenti e néma jel
Itt nyugszik:
Bordács Dániel.
Biró, ügyvéd, polgár, barát;
Sok szegény sziv áldja porát.
Mint férj, maga volt a hűség:
Ez az első keserűség,
Melylyel hitvesét illette,
Hogy bánatba öltöztette.

Arany mint tanár.

Aranyt nem belső hajlama vitte a tanári pályára. Alig foglalta el állását, mindjárt, már az első évben panaszkodik sógorához s barátaihoz írott leveleiben, hogy érzi, hogy e pálya nem neki való. S ha így igazi belső kedv nélkül is a tanításban olyan eredményt ért el, hogy aligha volt nála valaha *sikeresebb* tanár: ezt a tanításra való kiváló rátermettsége, a hosszas tapasztalás folytán szerzett gyakorlati ügyessége és páratlan lelkiismeretessége okozta. Kilencz évi tanársága alatt — ha csak betegsége nem gátolta a tanításban — egyetlen órát sem mulasztott. Pesti, vagy vidéki barátait mindig értesítette, hogy a leczkerend szerint mikor van szabad napja, vagy legalább félnapja, hogy akkor jöjjenek hozzá, s ha mégis megesett, hogy oly napon volt vendége, a mikor el volt foglalva, mikor eljött a tanítás ideje, bocsánatot kért vendegétől, s ment kötelességét teljesíteni.

A tanítás sikerét előmozdította az a csaknem határtalan tisztelet, a mivel tanítványai itánta viseltettek, Az első év kivételével csak is a felsőbb osztályokban tanított, a melyekben

a fejlettebb növendékek legnagyobb része fel tudta fogni és méltányolni azt a szerencsét, hogy a haza első költőjének lehetnek tanítványai. Az ő tanórái alatt igazán *hallgattak* a hallgatók, míg a többi tanárnak s közöttük a különben nagyon kedvelt Mentovichnak is többször volt alkalma panaszkodni a növendékek figyelmetlensége, vagy éppen nyugtalansága miatt. Ha Arany órája következett valamelyik osztályban már az előző órák közben elmaradt a különben megszokott pajkosság, hanczúrozás, példás rendben és csenben várta az osztály a szeretett tanár beléptét s még inkább óvakodott a tanítást bármi csekély rendetlenkedéssel megzavarni. Ha mégis megtörtént, hogy valamelyik a hátulsó padban zörgött, vagy nem figyelt, elég volt Aranynek a tanári asztal mellől felállani s az illetőre, vagy csak az illető felé nézni, hogy azonnal abba hagyja a rendetlenkedést. Alig egy pár eset volt egész tanári pályája alatt, hogy valakit viselete miatt meg kellett dorgálnia. Egyszer az ötödik osztályban annyira belemerült a magyarázatba, hogy nem vette észre, hogy az óra már régen eltelt, sőt a negyed is végéhez közeledett. Ekkor egyik fiú, ki az osztály leghátulján ült, a lábával dobolni kezdett. Arany meghallotta, de csak ennyit mondott: «Mit dö-

börögnek önök, mint a lovak az istállóban» s ezzel kiment. Az osztály annyira szívére vette e megrovást, hogy maga büntette meg a magáról elfelejtkezett tanulót. Egy másik eset szintén az V. osztályban történt 1855-ben. Volt ekkor ebben az osztályban egy vásott czeglédi fiú, a ki egy köves gyűrűt hordott újján, s egy szép délután midőn a nap besütött a tanterem ablakán, a gyűrűt úgy irányozta, hogy a köve által visszavert sugarak a szokása szerint egy helyben álló és nyugodtan magyarázó költő szemébe estek. A költő, először azt gondolva, hogy talán az ablakból visszavert sugarak jutottak szemébe, félre kapta fejét, de midőn a fiú másodszor is úgy irányozta gyűrűje kövét, észre vette a tettest. Felé fordult, végig nézte, s csak ez egyetlen szót mondta neki «Pimasz». Azzal megfordult és ki ment a teremből. Nagy lett az osztály haragja a tettes ellen, ki így megharagította Aranyt, nem is maradhatott meg Kőrösön, társai elüldözték maguk közül, s pusztulnia kellett innen.

A tanítványok tiszteletét csak még inkább fokozta az a nagy *szerénység*, a mit Arany mindig tanúsított. Az irodalom történelemben soha magával s a maga műveivel nem foglalkozott, ha valamely műfaj fejtegetésekor a saját mű-

veiből kellett példát felhozni, mindég hozzátette mintegy mentegetőzve »nem azért, hogy én ir-
tam«. Nem tiltotta ugyan meg, de láthatólag
feszélyezte, ha a szavaló órákon valaki az ő mű-
vét szavalta, úgy hogy tanítványai ezt észre vé-
vén, lehetőleg elkerülték. Ha valamelyik tanít-
ványa hivatkozott felelés közben az ő műveire,
rendesen félbeszakította, és ezt mondta »hagy-
ják ezt barátom, nem szorulunk ilyen gyarló
példákra, hiszen hála Istennek, ezeknél sokkal
szebbeket találunk kiváló költőinknél«. Még ha
az iskolán kívül érintkezett is valamelyik ta-
nítványával, a ki természetesen igyekezett iránta
a legnagyobb tiszteletet kifejezni: ekkor is le-
hetőleg elhárította ennek külső jeleit magától.
Ágai beszéli, hogy mikor legelőször találkozott
Aranynyal, egy sáros őszi délután az épülő va-
sút felé több diák pajtásával együtt épen szembe
jöttek vele. Nagyszárú csizmáik lévén, készség-
gel kitértek, s félre állva a sárba szabadon
hagyták a középütt lévő s már kissé megszík-
kadt keskeny gyalog utat. Arany azonban nem
fogadta el, hanem féllábbal ő is ugyancsak bele
taposott a hig keverékbe. Nyájasan megköszönte
hogy félre álltak előtte, s mosolyogva így szólt:
»Lássák, milyen fura dolog az az udvariasság,
oldalt sárba-hóba térünk ki egymásnak, a jó

út mégis csak használatlan marad a középén. — Előadási módja minden czikornya nélkül egyszerű, de tartalmassága és egyénisége varázsa miatt figyelmet lekötő volt. Halk hangon, kissé vontatottan s fejét lesütve beszélt. De midőn Csokonayt, majd Vörösmartyt s utána Petőfi Sándort tárgyalta tanítványai előtt, egész bele melegedett az előadásba, apró fekete szeme erős tüzet szórt, halovány barna arcza kigyult, úgyszólván szürke hangja szinesre, az az csengőre vált s tanítványait úgy elragadta, hogy azok könnyeztek.

Rendesen komoly volt a katedrán, de kivált az első években sokszor föl-föl csillámlott előadásközben is humora, sőt egy párszor vidám kacajra is fakadt. Mikor Tompának »Az én lakásom« című verse megjelent, Arany bevitte magával a VIII-ik osztályba s ott felolvastatta s az általános derűtségben ő is egész hangos nevetéssel vett részt.

A másik esetet Ágai Adolf beszéli el. Egy időben elterjedt a tanulótság körében az a hír, hogy az igazgató ki fogja adni rendeletbe, hogy ezentúl a tanulóknak nem szabad pörge kalapot viselni, hanem a mesterlegényektől megkülönböztetésül czilindert kell hordaniok. Ez annyival inkább hitelre talált, mert tudomá-

sukra esett, hogy kevésel előbb egy felsőbb rendelet még a tanárok szakál viselését is szabályozta. Volt ekkor a fiatalság között két bolondosan vig fiu: Balla Zoltán (később Zádor néven színész) és Nagy Sándor. Ezek fölhajszolták a várost rossz köcsögkalapokért, s egy jó csomót össze is szedtek s vállalkozóbb pajtásaikkal együtt fejükre téve abban járkáltak a városban nem kis feltűnést keltve. Másnap reggel az iskolába is köcsög kalapokkal jöttek a fiúk, s a különféle alakú, kopottnál-kopottabb ócskaságokat a kathedra mellett egymás fölé rakták, s a jókora magasságú, meglehetősen ingatag oszlop tetejébe még egy piczi nemzeti zászlót is tűztek papirosból. Első órája Aranynak volt. A mint belépett a terembe — minthogy kissé rövid látó volt — nem ösmerte föl azonnal a különös alkotmányt. Közelebb lépett tehát s megakarta tapogatni, de ebben a pillanatban dörögve, koppanva omlott szét az oszlop. Az ifjuság elfojtott derűtsége erre visszatartatlanul kitört, de Arany nem vette rossz néven, sőt maga is jó ízű kacajra fakadt.

Több ízben alig látták kacagni Aranyt tanítványai. Derűtsége máskor legfeljebb csendes mosolyban nyilvánult, a mit csak nagy fekete bajúszának rezgése árult el. Pedig — ki.

vált az első években — sokszor fűszerezte humoros megjegyzésekkel előadását, a melyek azután, s velük együtt a magyarázott részletek is jobban bevésődtek tanítványai emlékébe. Egy ízben épen Bootesről fordítottak. Arany kérdezte hogy ismerik-e? Senki sem ösmerte. Ekkor azután így szólt: A gönczöl szekeret ismerik ugy-e? No hát ha szekér van, ökörnek is kell lenni, az ökör mellett béresnek is. Nézzék meg jól a gönczöl szekér rúdjának középső csillagát, ott csoszog a mellett nagy csizmában az öreg béres, az a Bootes.

A komoly dorgálás helyett is sokszor csak humorosan megszégyeníté az illetőt. Így 1853/4-ben volt a nyolczadik osztály növendékei között egy meglehetősen könnyű vérű, hanyagabb ifjú Hegedüs Vincze, s volt ennek egy épen olyan könnyelmű, de e mellett nagyon gyors felfogású és ügyes pajtása Jakab Jóska. Egy alkalommal midőn Arany a magyar dolgozatokat kiosztotta és szokása szerint a jobbakat külön is megdicsérte, kiemelte, hogy feltűnő jó munka az a vers, a mit Hegedüs Vincze beadott, úgy hogy azt érdemes felolvasni; s ezzel felolvastatta Magyar Sándorral a dolgozatot »Az én szerelmem« című verset. A vers szépen gördült s a tanuló társak bámulva néztek Hegedüsre, a ki lesütött

fejjele hallgatta. »Ugy-e elég szép vers?» mondta Arany. Ezután magyarázni kezdett a lyrai műfajokról, s azután a magyarázott műfajra példát akarván felolvastatni, átadott egy könyvet egyik tanítványának, hogy olvassa fel abból a megjelölt verset. Az illető olvasni kezdi a vers címét: »Az én szerelmem«, a tanulók meglepetve figyelnek, s mindjárt az első soroknál fölismerik, hogy ez szórol-szóra a Hegedüs Vincze által beadott vers, s fokankint erősödő nevetéssel hallgatják. Arany maga is mosolyog bajusza alatt. Hegedüs Vincze elvörösödik, s majd föld alá süllyed szégyenében, de Arany nem szólt neki semmit, hanem kiment a teremből. Ekkor Hegedüs dühösen neki ugrott Jakab Jóska-nak, s meg akarta verni, Jakab Jóska azután úgy derité föl a kaczagó osztálytársaknak a dolgot, hogy neki egy pár nap előtt egy este kedve lévén mulatni, elment Hegedüs Vinczéhez, hogy magával hívja. De Hegedüs nem akart menni, mert másnap be kellett adni a magyar dolgozatot Arany-nak, s ő még nem készítette el. Jakab Jóska azonban biztatta, hogy majd megcsinálja ő helyette, s Hegedüs kapott rajta mert tudta, hogy Jakabnak az könnyen megy. De bizony másnap reggel Jakab is elaludta az időt, s nem volt ideje elkészíteni a dolgozatot,

s ezért az első keze ügyébe eső könyvből leirt egy verset, s Hegedüs lemásolta és jó hiszeműleg beadta azt.

Későbbi években egészsége hanyatlásával mind jobban fokozódott Arany komolysága, úgy hogy a kik csak az utolsó években voltak tanítványai, alig tapasztalták már az ő humorát, s a kathedrán csaknem a merevségig komolyan ismerték.

Az első évben Arany görögöt is tanított a III-ik és V-ik osztályban, s ekkor leereszkedett a kisebb gyermekek felfogásához s felébresztette érdeklődésüket az új, ismeretlen nyelv iránt. Mindjárt az első órán, a mint bement az osztályba, így szólt hozzájuk »Üljenek le és ismerkedjünk meg egymással«. Felolvasta neveiket, s minden felszólítottat hosszasan megnézett, mintha egy látásból akarta volna megismerni; és valóban többször sohasem kérdezte egyiktől sem »hogyan hívják«, hanem már a következő órán néven szólított néhány feltünőbb ruházatú vagy arcú tanulót, s egy hét alatt mindegyiknek nevét tudta. A névsor felolvasása után e szavakkal kezdett hozzá előadásához: »No én most már megismertem önöket, most meg önök ismerjék meg az ismeretlen görög betűket«. Nagy volt erre a várakozás, hogy milyen lesz

hát az a görög betű. Erre fölirta a táblára az A-t és B-t, s folytatta: »No ezek még nem egészen ismeretlenek«. Felirta azután a Γ-t. »De ez már nem egészen ismeretes, ugy-e?« Magyar F volna, ha közepén fűró volna, de nincs; a görögben a neve Gamma, hangja: G, az alakja emlékeztet a gamóra, erről a neve is, eszökbe juthat«. Ezen módon ösmertette meg a többi görög betűt is, s hogy jobban a tanulók emlékezetébe vésődjenek, mindeniknél mondott ily jellemző, alkalomszerű hasonlatot.

Latint minden évben tanított Arany, egy évben az 5-ik és 6-ik osztályban, más években csak az 5-ikben. A 6-ik osztályban Salustius Catilina összeesküvését, Cicero Catilina elleni beszédét, s Virgilius Georgiconjából és Bucculicajából egyes részeket fordítottatott. Az 5-ik osztályban T. Livius-ból és Ovidius »Metamorphosis«-ából fordítottatott egyes kiválasztott részeket. Minden héten egy órát stilgyakorlatokkal töltött, s minden két hétben íratott velük ott-hon egy stilust. Az olvasott részeket grammatikai, syntaktikai, régiségtani és költői szempontból is elemeztette, földolgoztatta; e végből maga is minden órára előre alaposan készült; alkal-mam volt megtekinteni, hogy milyen részletes, minden apróságra kiterjedő jegyzeteket készített magának a fordítandó részletről.

A magyar irodalmat mind a kilencz éven át a négy felső osztályban tanította Arany, s magától érthető, hogy épen ezen előadásai voltak a legtanulságosabbak és élvezetesebbek tanítványaira nézve. Az V-ik osztályban verstant és iránytant tanított *gyakorlatilag*, t. i. nem adott semmi kézi könyvet tanítványai kezébe, a melyből ezek betanulhatták volna a §-ba szedett szabályokat, hanem megtanulták ezeket alkalmilag, olvasmány példákából s az ő páratlanul világos, könnyen érthető és épen azért a figyelmet mindig lekötő magyarázatai után. Heti 2 órája lévén, egyiken prózát, a másikon verset olvastatott velök. A vers olvasásakor figyelmeztette őket a formákra: mértékre, rimre, versalakokra. A mértékes verseket először scandálta ő az osztály előtt, azután táblára irván a mértéket, scandáltatta a növendékekkel, s hogy jobban megmaradjon emlékülükben, mindenik alakra, a mely az olvasókönyvben előfordul, egy-egy példát könyv nélkül is megtanultatott velök. A kinek azután kedve és hajlama volt hozzá, a tanult versalakokat dolgozatában megpróbálta alkalmazni. Mert a versírásra nem kényszerített senkit. Egyik — különben nagyon ambitiosus — tanítványa sehogy sem boldogult a versírással, elment tehát Aranyhoz s elmondta,

hogy ő nem tud verset írni, s kérdezte, hogy mit csináljon. «Kedves barátom — szólott Arany — ne írjon soha verset, írjon prózát.» »Nem akarom bottal verni ki belőlök az isteni lángot» írja Lévyaynak. De azért buzdította őket a versírásra, s a nagyobb rész meg is próbálkozott vele, s mindég akadt egy-kettő, a ki a formákat ügyesen kezelte. Két hetenkint egy órát szavalásra fordított. Egy órán át 3—4 fiú szavalt magok által választott, de Aranynak előre megjelölt darabot. A szavalás után rendszeren magokat a fiúkat hívta fel, hogy tegyék meg megjegyzéseiket, s azután a fiúk bírálata után ő maga is megtette észrevételét, a mi rendszeren rövid és találó volt. Egy alkalommal, midőn Járai Péter az »Örült«-et szavalta, a fiúk észrevételei után Arany csak ennyit mondott: »Nagyon józan örült volt.« A prózai felolvasásoknál először a mondatok és körmondatok összefüggését fejtegette, szóval a helyességre figyelmeztetett; azután vette sorba az előforduló tropusokat és figurákat, szóval ekkor fejtegette az előadás ékességét.

A VI-ik osztályban hetenkint 3 órája volt; ebből kettőt irodalomtörténetre, egyet pedig itt is szavalásra, felolvasásra s a dolgozatok kiosztására fordított. Az irodalomtörténetből ez

osztályban a legújabb kort kezdték, mert Arany azt tartotta, hogy ez könnyebb és vonzóbb is a fiatalabb növendékeknek, mint a régibb irodalom. A tárgyalt írók műveiből lehetőleg sokat olvastatott, és pedig nem csak a fiúk által is használt Lenkei-féle olvasó könyvből, hanem lehetőleg az író munkájának eredeti kiadásából.

A VII-ik osztályban ismét 3 órája volt hetenkint, ebből egyet szintén szavalásra, stb. használt föl, kettőt pedig az irodalomtörténet tanítására. Ez osztályban az ó-, közép- és ujkor irodalmával foglalkozott s begyakorolta növendékeit a régi nyelvbe, kezdve a »Halotti Beszéd«-en. Itt is nagy súlyt fektetett az olvastásra, különösen Zrinyiből olvastatott sokat, mindég fejtegetve. A nevezetesebb könyveket, ha csak szerét tehette, eredetiben vitte be és mutatta meg a tanulóknak, mert azt tartotta, hogy sokat tesz, ha a növendékek látják valamely régibb munkának formáját, kötését, czimlapját.

Az irodalomtörténet tanulására rövid, ön-maga által készített kéziratot adott a növendékek kezébe. E kézirat eredeti példánya ma is meg van Szilágyi Sándor birtokában — ki Arany eltávozása után a magyar irodalomtörténet tanítását átvette. Az egész Arany gyöngy-

szem betűivel írva 54 sűrűn írott lapot tesz. Szilágyi közölte belőle a »Nemzet«-ben a Petőfíre és Tompára vonatkozó részleteket. E kéziratnak az egykori tanítványoknál több másolata maradt fent; ezek egyikéből érdekesnek tartom itt közölni a Kisfaludy Károlyra vonatkozó részleteket. Kisfaludyval két helyen is foglalkozik Arany, először mint lyrikussal, azután, mint színműíróval. Az első cikk így hangzik:

27. §. Kisfaludy Károly.

Kisfaludy Károly, Sándornak öccse, kiválóan drámai költő, mint lyricus is jeles helyet foglal el a magyar Heliconon. Született 1788-ban Tét-en Györmegyében. Iskoláit a győri gymnasiumban végezte, 16 éves korában hadi szolgálatba lépett és részt vőn a Napoleon elleni táborozásban. Mint 22 éves ifjú hadnagy oda hagyta a sereget és honába tért, de atyjávali viszállya miatt kénytelen vala egy ideig Bécsben — hol később letelepedett — festészettel keresni kenyerét. Lelke azonban a költészet, főleg a dráma felé vonta, s 1817-ben Pestre költözék, hol azután állandó lakása volt. Itt bocsátá színre drámai szerzeményeit, melyekről alább szó lesz; itt írta beszélyeit és szerkeszté az *Aurórát* egész haláláig. A lantos

nemre tartozó költeményei, noha aránylag kisebb mennyiségűek, szinte nagy becsűnek. Ki ne ismerné románczait, balladáit, »Mohács« című elégiáját, ki ne olvasná örömmel a »Sötét olajfák illatos hűségben ülő vándor« édesbús panaszát? Azonban Kisfaludy *népköltő* is volt. 33 csinos népdala közül a »Rákosi szántó«, a »Mohácsi dal« minden magyar ajkon zengett. A kérlelhetetlen halál 1830-ban pályája közepén ragadta el a dicsőt. Sirkövén Vörösmarty sorai állnak.

A másik helyen mint drámai költővel foglalkozik Arany Kisfaludyval; az előző cikkben pedig általában szól a drámai költészetről, s azért érdekesnek tartom azt is közölni:

C) Drámai költészet.

39. §. Tájékozás.

Azon kísérletek után, melyek a múlt század vége felé (1790) megalakult magyar színi-szetet részint eredeti, de leginkább fordított darabokkal ellátták: jelen időszaknak jutott a szerencse, hogy benne a drámai irodalom is magasabb szárnyalást vegyen. Mert noha már előbb is számosan voltak, kik erejüket a drámai írás mezején megkísérlék: ezek nem any-

nyira a művészet, mint a színház napi igényeinek s a közönség fejletlen izlésének kívántak s birtak eleget tenni. A műizlést e kezdő korban főleg Kazinczy képviselte fordított drámáival. A színpad számára maguk a színészek irtak s forditgattak oly darabokat, melyekkel a sokaság tetszését megnyerni reménylették. Kisfaludy Károly volt az első, ki az eredeti drámai irodalomnak magasabb lendületet adott. Az ő példáján kezdett az nemesebb irányban fejlődni; buzdítva később a tudós társaság, majd a nemzeti színháznak 1837-ben történt megnyitása után ennek kitűzött jutalmai által is. Azonban ha drámai irodalmunkat Kisfaludy felléptétől a legújabb időig áttekintjük: kétféle irányt látunk abban képviseltetni. Egyik a régibb classikai irány, mely nem annyira a színpadi hatás mint költői belbecs után törekedett. Másik az újabb romantikai irány, mely a színpadi hatást mindennek elébe teszi, s nálunk Szigligetivel kezdődik. Sem egyik, sem másik irányt nem lehet helyeselni, mert a legköltőibb színmű sem felel meg céljának ha, míg az olvasót elbűvöli, a nézőt hidegen hagyja; viszont az oly dráma, mely érdekes helyzeteivel, bonyolult szerkezetével, csattanós jelenéseivel a nézőt csiklandoztatja ugyan, de letűnván egyszerre a színpadról s kimenván a divatból, nem

érdemli, hogy továbbra is az irodalom kincse maradjon: az oly dráma sem üti meg a kellő mértéket. E két irány egyesítése teszi az író igazi drámai költővé.

40. §. Kisfaludy Károly.

Kisfaludy Károly első darabja »A tatárok Magyarországon« 1819-ben adatott elő Pesten s ettől fogva számítják felléptét a drámaírói téren. És bár e darab mai szempontból tekintve gyenge, roppant hatást idézett elő, mi a költőt páratlan termékenységre buzdította. Négy nap alatt elkészült a 4 felvonásos »Ilka«, jámbusokban; még azon év folytán »Stibor vajda«, a »Kérők«, a »Pártütők« színpadra kerültek s hírét megalapították. Következő évben ismét több darabot írt, melyek közül legkitünőbb »Irène« szomorú játék 5 felv., mely a költő haladását ujólag tanúsítja, bár ebben sem hiányzanak az elsietés nyomai, melyek Kisfaludy korábbi műveit a későbbiektől megkülönböztetik. Eleinte egyforma tüzzel látott mind a komoly, mind a vig színművek írásához; de azután hajlama egy időre a vigjáték felé vonta, s e nemhez tartoznak legsikerültebb darabjai, melyek közül a »Csalódások«, »Leányörzö«, »Hűség próbája« a nevezetesebbek. Halála előtt nem sokkal visszatért

a szomorú játékhoz, s hogy e nemben mily jelesekét várhattunk volna tőle, mutatja be nem végzett legutolsó darabja »Csák Máté.«

Kisfaludy határozott nagy drámai tehetség volt; művei nincsenek ugyan hiány nélkül, nem egy helyen lehet azokban szerkezeti hibát mutatni fel; s a jellemzés néha túlzott; de ép egészséges jellemek is bőven találhatunk, s a mellett, hogy bennök minden iz költői, a szin-padi hatás titkaival is birnak, habár nem is oly mértékben, mint az a mai elkényeztetett közönség óhajtaná. Comikai ere kifogyhatatlan, s műveit általában gazdagság s tömörttség jellemzi.

Ez a kis kézirat, a mit így az irodalom-történetre növendékeinek kezébe adott, természetesen csak váz volt, a mit az ő remek előadása töltött ki. Hosszasan, részletesen foglalkozott egyes írókkal, például Csokonayval; Katona Bánk-Bánját egy egész órán át fejtegette, rámutatva különösen annak erőteljes *drámai nyelvére* szemben Vörösmartynak drámaiban is inkább lyrai nyelvével. De a legrészletesebben, a legmelegebben foglalkozott Petőfivel, s többször megtörtént vele, hogy az elvesztett barát utánni bánkódás annyira erőt vett rajta, hogy magyarázat közben kicsordult

a könnye. Elmondta róla, hogy épen nem volt olyan korhely, mulatni szerető, mint a hogy vidám bordalaiból lehetne gondolni, mert azokat a legtöbb esetben olyankor írta, mikor még csak bort sem látott. Elbeszélte, hogy midőn Petőfi egyszer nála időzött, kedvéért ebédre meghívta jobb embereit. Egyszer csak midőn legjobban mulattak, Petőfi eltűnt. Ő keresésére indult, s a kertben egy terepélyes fa árnyékában találta meg, a hol épen egyik legszebb költeményét írta. Hogy Petőfi kézírását megmutassa, Petőfi hozzá intézett levelei közül is bevitt egyet az osztályba.

A VIII-ik osztályban, tekintettel arra, hogy növendékei között rendesen voltak olyanok, kik más intézetből jöttek, a hol a legújabb irodalom történetét nem tanulták a VI-ik osztályban, hogy az érettségi vizsgán ezek is tudjanak e részből is valamit: elismételte a legújabb kor irodalomtörténetét, de nem annyi olvasással, mint a VI-ikban, hanem rövidebben összevonva, s többnyire összehasonlító módszerrel. Heti két órájából az egyiket erre, s 3—4 hetenkint szavalásra fordította. A másik heti órán széptani elemzés folyt; a hazai és külföldi irodalom remekműveit olvastatta és elemezte előtők széptanilag, s ezekből vonta el az aesthe-

tica főbb szabályait. Ezek összefoglalására szintén egy saját maga által készített rövid kéziratot adott tanítványai kezébe, s minthogy abban az előző magyarázatokból elvont szabályok röviden és szabatosan voltak összefoglalva, megkívánta, hogy tanítványai felelés közben ahhoz lehetőleg ragaszkodjanak.

Igyekeztek is tanítványai az ő tantárgyaira, de különösen a magyar irodalomra jól elkészülni, úgy hogy ritkán volt rá eset, hogy még ha a gyengébbek, vagy hanyagabbak közül szólított is fel valakit, az teljesen készületlen lett volna. Annyival inkább meglepte tehát Aranyt, midőn egyszer pár napi szünidő után a 7-ik osztályban felszólítván egyet a gyengébb tanulók közül, az a feltett kérdésre semmit sem tud felelni; felszólít erre egyet a középszerű tanulók közül, de az sem tud semmit. Felszólít végre egyet a legjobbak közül, de az is csak hallgat. Erre Arany nem szólt egy szót sem, összeszedte a katedrán levő könyveit és iratait, miközben szemei megnedvesedtek, s egy dorgáló szó nélkül ott hagyta az osztályt. A tanulók erre megdöbbenve tekintettek egymásra, hogy mit csináljanak most, mert azt mindenki tudta, hogy a tantárgy az a része, a miből Arany kérdést tett, nem volt feladva nekik

azon órára. Hamarosan elhatározták, hogy küldöttséget küldenek az iskola tözsomszédtségában lakó tanárhoz, s felvilágositják, hogy nem emlékezik közölök reá senki, hogy a tantárgy azon része ki lett volna hagyva, s azért nem készült arra senki, s fölkérik egyszersmind, hogy folytassa előadását. A küldöttség el is járt, — még pedig sikerrel — a kiküldetésben, mert mintegy 10—12 percz múlva a szeretett tanárral együtt tért vissza. Az ifjuság szünni nem akaró éljenzéssel fogadta a belépő Aranyt, ki annyira megvolt hatva a ragaszkodásnak ezen szívből jövő nyilvánulásától, hogy alig birta előadását megkezdeni.

Már a latin nyelvi tanításban is, annyival inkább a magyarban, nagy sulyt fektetett Arany az írásbeli dolgozatokra. A kidolgozandó tárgyakat gondosan megválogatta; rendesen magyar vagy latin irodalmi olvasmányaikat kellett a tanulóknak más alakba öntení, néha latinból, sőt görögből is fordítani, olykor-olykor pedig valamely ismereteik körébe eső tárgyat önállóan is kidolgozni. Legtöbbször 2—3 tételt is adott föl, s azok közt volt könnyebb és nehezebb prózai és verses kidolgozásra alkalmas is, hogy így minden tanuló a hajlamának és tehetségének megfelelő tételt dolgozhassa ki.

Azt hiszem, nem lesz érdektelen ha közlöm itt az 1858/9. évben föladott magyar írásbeli dolgozatok tételeit, úgy a mint azokat Arany a tanárszéki jegyzőkönyvbe saját kezűleg bejegyzte, még pedig, minthogy a tanárszéki jegyzőkönyvet latin nyelven kellett vezetni, e bejegyzés is a feladatok czimének kivételével latin nyelven történt a következőleg:

T h e m a t a

A studiosis Gimnasii majoris Nagy Körösiensis
Anno scholastico 1858/9 Hungarico idiomate
elaborata.

In classe V-ta.

1. Az ifjú kort jól kell használnunk Periodi.
2. Az aranykor. Ex Ovidio carmine hexametro translatum.
3. A négy kor. Descriptio prosaica.
4. Párbeszéd az ősz és tél között. Colloquium.
5. A roszra való hajlamot csirában kell elfojtani. Periodi.
6. Az özönviz. Descriptio metrica, simul prosaica.
7. »A ki téged hajít kövel, hajtsd te azt kenyérrel.« Elaboratio prosaica.

8 »Mohács.« Imitatio Elegiae Kisfaludyaneae.

9. Mindenben mértéket kell tartanunk. Elab. prosaica.

10. Karácsonyi üdvözlés. Epistola.

11. Béke és háború. Descriptio antithetica.

12. Fösvénység és takarékoság. Eadem.

13. Phaëton. Imitatio Ovidiana.

14. »Fohászkodás«. Paraphrasis Odae Bersenyianeae.

15. A rest a földnek terhe. Charecteristica.

16. A közelítő tavasz. Poëma.

17. Anyagi erő — szellemi erő. Comparatio.

18. A tűz ártalmai és hasznai. Prosaica elaboratio.

19. A pazarló és fösvény. — Az élet egy tengeri utazás. Allegoria.

20. Mit olvashatunk a természet könyvéből? Elab. prosaica.

21. Szondi hős halála. Egy tűzvész. Egy égi háború.

22. Romulus. Descriptio historica. Higy, de megnézd kinek. Sokat hallj, keveset szólj. Paraphrasis adagiorum popularium.

23. Próbafordítás az *Illiasból*, Horátius Cocles vitézsége Narratio historica.

24. Egy majális. Descriptio. A gondatlan.

Characteristica. A bűvár Kurd. Imitatio carminis Vörösmartyiani.

In classe VI-ta.

1. Az irigy. Charecteristica. »A holdhoz« Imitatio carminis Anyosiani.

2. A földmives élet dicsérete Tenore carminis Orcziani. »A bugaczi csárda« Aeque.

3. A szokás természetté válik. Proverbii paraphrasis.

4. Imitatio partis orationis 1-ae in Catilinam Ciceronianae.

5. »Minden ország támasza, talpköve a tiszta erkölcs.« Sententiae Bersenyianae explanatio et applicatio ad historiam imperii Romani.

6. A diófa. Imitatio Baróthyi. — Lassan siess. Adagii explicatio.

7. Hannibal. — Attila. — Narrationes historicae.

8. Egyben légy tökéletes. Elaboratio prosaica.

9. A hizelgő. A szokásos hazug. A vitatkozó. Characteristica.

10. A föld gömbalakjának bebizonyítása. Elab. prosaica. A vas becse. Eadem.

11. Az utazás gyönyöre és haszna Descriptio.

12. Kevély ember, miben kevélykedel? — Occasione mortis unius condiscipuli. Egy tanuló halálakor. Carmen lugubre, eadem occasione,

13. Mohamed és az izlam. Narratio historica.

14. Paraphrasis Carminis Kölcseyani. Szükség fejt erőt. Elab. prosaica.

15. Hannibal buzdító beszédet tart katonáihoz az Alpeseknél. Eleboratio Oratoria.

16. »Kazinczy emlékezete». Ad historiam Literariam hung. »Principiis obsta».

17. Volt-e a hajózás feltalálása befolyással az emberiség fejlődésére? Elab. prosaica.

18. A tengeri vész. Imitatio Libri I. Aeneidos. Feledd a bántalmakat. Paraenesis.

19. Az emberi élet folytonos harcz. Allegoria. Balszerencsében tűnik ki az igaz barát. Reflexiones A gözerő csodái. Elab. prosaica.

20. Lycurgus törvényeinek jó és rossz oldalai. Nagy Károly Elaborationes historicae.

In classe VII-ma.

1. Nagyobb, ki önmagát, mint ki elleneit legyőzi. Elaboratio prosaica. A sovány szüret. Descriptio comica.

2. Csaba mondája Elaboratio fabulae hungaricae in historia literaria occurrentis.

3. Attila és Árpád. Parallela historica.

4. Hector búcsúja Andromachetól. Ex Illiade Aeneas. A fiúi szeretet szép példája. Elaboratio prosaica.

5. A kitartó szorgalom csodákat mivel. Elab. prosaica.

6. Tell Vilmos. Nagy Károly. Narrationes historica.

7. »A kincsvágy« Carmen epico-lyricum, vulgo *Balata* vocatum. A becsület mindennél drágább. Elab. prosaica.

8. Gondolatok az év utolsó napján. Bucsú az ősztől. Prosaica, vel metrica elaboratio. Új évi üdvözlés. Epistola.

9. Miért kell a régi classicus nyelveket tanulni. A barátság. Dissertationes.

10. Mely okok idéznek elő változást a föld színén? Dissertatio.

11. A könyv sajtó feltalálásának következményei. Dissert. »Ubi bene, ibi patria«. »Az élet egy nagy iskola«.

12. Az ember folytonos harczban áll az elemekkel. A társadalomban született ember nem önmagáé. Dissertationes.

13. Mi hatással volt a betűírás feltalálása az emberiségre. Dissertatio. »Prudens futuri temporum exitum etc«. »Per aspera ad prospera«. Elab. pros.

14. Javára volna-e az emberiségnek, ha most is a költők által magasztalt aranykorban élnénk? Dissert.

15. A keresztes háborúk. Narratio historica.
Az orleánsi szüz. Eadem.

16. Kálmán magyar király jellemzése. Diss
historica.

In classe VIII-a.

1. A bántalmakat elfeledni, a jótételekre
megemlékezni kötelesség. Dissert.

2. A közelítő tél. Descriptio. »Translatio
Odes. III-ae Libri ae Horatiani eadem metro.

3. Egy égő hajó a tengeren. Descriptio
graphica.

4. Mi befolyással voltak Európa jövőjére
a) a keresztes háborúk?

5. b) A népvándorlás?

6. c) America fölfedezése? Dissertationes
historicae.

7. Themata ad arbitrum eligenda. Elabo-
rata sunt inter caetera: II-ik József. Attila; Ár-
pád; Hunyady Mátyás; »Ifju korban kell tanulni«.
»A tölgy«. Allegoria. »Mohács«. Jasonis fabula.
»Fájdalom édesíti a boldogságot«. »Rosamunda«.
tragoedia in Vactis et. caet.

8. A fönséges a természetben. Dissertatio.

9. Historia est magistra vitae. »Mennyiben
van igazok azoknak, kik a régi kort magasz-
talják a mai felett?« Dissert.

10. »Önérzet! te vagy a diadalmas bére, nem a díj«. Dissert. Mutat-e föl a historia olyan egyéneket, kik *szellemi* fönséget tüntettek ki? Dissert.

11. A győzhetetlen hajóhad elveszése. Descriptio historica.

„Durum, sed levius fit patientia
Quidquid corrigere est nefas“ Elab. prosaica.

A beadott dolgozatok javítására nagy gondot és sok időt fordított Arany. Szigorúan megkívánta először is mindenkitől, hogy írása tiszta és rendes legyen, s igyekezett is minden tanítványa e kívánságnak eleget tenni. Sokkal több baja volt már a helyes írással. Azon időben nem csak az elemi, hanem még a gymnasium alsóbb osztályaiban is sokkal nagyobb súlyt fektettek a könyv nélkül tanulásra, mint az írásra s így arra, hogy a növendékeket a magyar helyes írásban kellőleg begyakorolják, alkalom sem volt. Arany több tanítványa beösmerte előttem, hogy csakis Aranynak köszönhetik, hogy ma helyesen irnak. Ő ugyanis egyetlen helyes írási hibát sem hagyott megjegyzés és kiigazítás nélkül s tanítványai igyekeztek az egyszer elkövetett és kiigazított hibát jövőben elkerülni.

A dolgozatok javításánál azt az eljárást követte Arany, hogy először is a hibákat színes

czeruzával aláhuzogatta, a hiányzó írásjeleket fölrakta, a helyesírási hibákat kiigazgatta, azután az egyes hibás helyekre oldalt veres tentával megjegyzéseket tett, s végül az egész alá rövid szavakban összefoglalt bírálatot írt. E megjegyzések és bírálatok rendesen komolyak voltak, de nem ritkán tréfásak és humorosak is.

Sok tanítványa még ma is kegyelettel őrizi ezen dolgozatokat, melyeken az ő észrevételei és megjegyzései vannak. Több ilyen füzetet alkalmam volt átolvasni s ezekből az érdekesebb megjegyzéseket a következőkben közlöm.

Az V-ik osztályban körmondatot kellett írni ezen tételről: »A tudomány becsesebb a muló földi vagyonnál«. Erre Hajnal A. dolgozatában igen nagyot mondott helytelenül, mire Arany ezt jegyezte meg »Kissé sok! Igaz, hogy tudományos nemzet túlnyomó befolyást gyakorolhat a műveletlenre, de egyes emberek nem annyira«. A végbírálat pedig ez volt rá »Több van a körmondatban, mint a propositióban. Így vette fel: ha igaz, hogy a tudomány becses; ha igaz, hogy a *gazdagságnál* becsesebb: tehát tanuljunk. Így, a mit megkellett volna mutatni, már az előrészben mint kétségtelen mondatik el«.

Ugyancsak Hajnal »Zrinyi halála Szigetvárnál« czimű hexameterben írt dolgozatában e

kifejezés fordul elő: *A czár ele vinni*. Erre Arany megjegyzése: »*ele* rossz szó, elé vagy eléje, vagy elébe. Czárja meg csak az oroszoknak van.«

Az arany, ezüst, vaskor verses leírására ez a bírálat: »A formát nehéznek érzi, az értelem sokat szenved, a mértéket sem mindenütt találta el.« »Egy tavaszi reggel classicus mértékes versre pedig: »Nehezen jár a nem is könnyű formában; több gyakorlat segít a dolgon.« Így buzdítja Arany a kezdő versíró, ha csak némi kis ügyességet vesz is észre nála. Például Hegedüs Endre első verse alá, melynek czime »Gyalog utazó legátus télen,« ezt írta: »Sok ügyes hely van benne, néha jó rimek is, de rosszak sem hiányoznak. A vers próbának jó könnyen foly, de gyakorlani kell magát.« Csak ha oly gyöngye volt a vers, hogy semmi kilátást sem nyújtott arra, hogy írója valaha még jobbat is nyújthat, akkor róttta meg szigorúbban, mint például K. Zs. Daedalus és Ikarus című versét, a mi alá ezt írta: »Nagyon gyenge rimek, többnyire csak egy betűsők; a vers úgy foly, mintha próza volna, az sem igen derék.« Volt egyik osztályban egy ösdiák Veres Pista, már egész szakállas, bajuszos ember, de nagyon korlátolt tehetségű. Rettentő gyarló verseket írt, s Arany

végre ezt írta egyik alá: »István! kísértse meg a prózát, talán jobban kifizeti magát.« Erre aztán Veres István csakugyan prózát írt, de az egészben sehol egy írásjegy sem volt föltéve; erre Arany ezt írta alá: »Pont már, Pisti!«. Annyira hatott Veresre ez egyszerű megjegyzés, hogy ezután mindig felrakatta valamelyik tanuló társával az írásjeleket; de a dolgozat értelmetlenségén és nehézkességén ez sem segített, úgy hogy Arany egyiknek ezt írta alá: »Jól van Pista! jól van; de az értelem vasbocskorban jár.«

Hajnalnak »*Az árvíz*« cz. dolgozata alatt ez a megjegyzés áll: »Igen jó leírás, de még *nem igen jó orthographia*.« »A középszerűség dicsérete« alatt pedig: »Többnyire jól van, de a helyes írásban, vagy inkább helytelen írásban mindig új hibákat talál föl. Ilyen az most, hogy az elváló utójárókat a szóhoz ragasztja, így: körülményekközt.«

»Salamon aestheticai fejtegetésé«-re ezt írja bírálatul Arany: »Többnyire jól fogta fel; maga Salamon patheticusból ünnepélyesbe megy át; a képek körülte majd fenségesek, majd kellemesek.«

Hegedüs Endre egyik dolgozatában ez a kifejezés volt: *hajai rendezettek*, Arany ezt je-

gyezte meg rá: A magyarnak csak haja van, nem hajai. »A falusi lakodalom« leírására ez az észrevétele: »Násznagyos stylus így *ván és*.« »A közelítő tavasz«-ban e kifejezésre: *kékes eget* ezt írja: »Nem kékes az, hanem kék, vagy ha rövid a versbe: kéklő.« *Cyrus* című dolgozatában ez a mondat fordult elő: De ő e parancsot nem teljesíté, hanem egy pásztornak adta oda, a kit őt nem ölte meg. Erre Arany ezt írta: »No ime: ő (t. i. Harpagus) egy pásztornak adta oda, ki őt (Harpagust) nem ölte meg. Jó ez így?« Ugyanezen dolgozatban volt ez a kifejezés: *Cyrus* Médiát visszafoglalta, mire ez a megjegyzése: »Vissza nem foglalhatta, mert nem volt az övé.«

Dömötör János egy szép tehetségű, de korán elhunyt ifjú »Emlékek« cz. verse alá ezt a bírírta: »Szép érzelmek; de a kidolgozás még szebb volna, ha a jámbus sorokat mindenütt megtartaná, nemcsak néhol: például, ha minden versszak úgy folyna, mint a megjegyzett helyek.« »Szondi« című versére pedig ezek a megjegyzései: Drégely felé megy egy. »Rosz hangzat. A várfalon imigy kiált a jó vitéz, — És megtelik mihelyt — Percz mulva szerte néz: »A vitéz? az volt az alany.« Csillagcsapásokat. »Szokatlan kifejezés.« Olyan csapást adott —

A tarnak, hogy fülét — Heverní látja ott. »Nevetséges«. Barát! a sors... »Mönch? így magában nem tanácsos e szót használni.«

Ugyancsak Dömötör János Iliásból való próbafordítására ez a bírálata Aranynak: »Kissé szabadabb, mint műfordításnak szabad lenni. Több helyen körülírással segít magán, néhol az értelmet is változtatja: különben szorgalmas, dicséretes munka. A »Téli est« című versre pedig: Egyhangú rímek. Szép ha a rím változik, ha nem olyan mint az előbbi volt.« Ebben fordul elő ez a kifejezés: »'Sz nem tesz az ő nekik semmiféle kis kárt« erre csak ennyit jegyez meg: »hát nagyot?«

»A piperkőcz« című satirában ezt írja Dömötör: »Ha őseid selyem helyett — Vadak bőrét viselhették... — Te nem vehetnéd-e fel azt?« Erre Arany ezt jegyzi meg: »No már a vad bőrre épen nem szorulunk, van szép magyar viselet e nélkül is«; a végére pedig ezt írja bírálatul: »A satirának csipősnek kell lenni: ez komoly szemrehányás, de nem satira.« A »Hunyadi Jánoshoz« című ódának ez a bírálata: »A mérték jó; a nyelv nem oly választékos még, milyet az óda fensége kíván. De gyakorlatnak jó ez.«

Kaszap Zsigmond egyik dolgozatában ez a

kifejezés jő elő: kudarczot vallott hivalkodás; Arany megjegyzi: »Furcsa kifejezés.« A »Lelkedes minden nagy dolog szülőanyja« cziműben pedig ez fordul elő: (azt mondja a példabeszéd, hogy amely kutyát bottal kell hajtani a nyúl után, sohasem eszünk annak fogásából). Erre Arany észrevétele: »Jó is hogy berekesztette, mert nagyon parasztos.« Egy másik dolgozatra szintén ez a bírálata: »Többsnyire helyes. Óvakodjék a néhol itt is előforduló nagyon köznap kifejezésektől. »A vásár« leírásában ezt írja Kaszap: a vidéki és városi urak mindenfelől összegyűlnek; erre csak ennyi a megjegyzése: »csak urak?«

Mészöly Pál: »A tavasz« czimű versben így ír: Olvadnak már a jégtáblák — S a patakok erei megnyílnak, és hangoztatják — A madarak ezrei — Énekjüket. Erre Arany megjegyzi: »Az ilyes átvitel nem jó. A rím az értelmet is bezárja kisebb-nagyobb mértékben. Ugyanennek »Tárnokvölgyi ütközet«-ére ez a bírálat: »Igen jó, de a Zeiselmauri győzelemmel vigabban kellett volna bevégezni«. »Magyarhon megvételére« pedig: »Mérték, verselés, nyelv, mind igen jó. Ortographia hibátlan«. A »Párbeszéd a város és falusi élet fölött« cziműre (A és B közt): »Hamar megadja magát B úr, különben jó.«

Ilka (unokahugom) halálára: »Olvastam; szép ömledése az ifju kebelnek«.

»Az istenség félelme, minden bölcsesség kezdete« című dolgozatban fordul elő *kevésbé* így egy b-vel írva Arany kiigazítja: »bb«, kevésb, kevésbvé, kevésbbé«. »A hű nő című *Balladában* jön elő e kifejezés: »Hát elveszél szerette férj«. Erre Arany ezt jegyzi meg: »ez 3-ik személyi participium; szerettem férj, szeretted férj, szerette férj. A »Juranics és Radivoj« című költeményt megdicséri Arany: »Csinos, jó vers, tiszta mérték, tiszta rim, költői nyelv«; szintén így a »Tél van« című verset is, a melynek végsorai ezek: »Még csak sötét bánatomnak, Zord fenyői állanak»: «Szép a bezárás, Az egész jó téli dal«.

»Cserhalomnak, mint éposznak jellemzésében ezt írja Mészöly: «. . . pedig csak úgy élvezhető teljesen minden költemény, ha együtt meg van benne e három: kezdet, bonyodalom, s azután a csattanós kifejlés«. Arany erre ezt jegyzi meg: «Nem szükség épen csattanósnak lenni, sőt, mivel természetes, a nagyon csattanós még ártana«. Ugyanebben fordult elő »Ezen mese eléggé ki van kerekítve«, mire Arany észrevétele: »Ezt jól fogta föl! kevesebb az epizod, mint a főcselekmény« Hátrább ezt írja

Mészöly: . . . mindjárt az elején vészt jósolnak Ozulnak a kun vezérnek a felette röpkedő ragadozó madarak«. Arany megjegyzése erre; »Csakhogy ez inkább némi balsejtelem, mint világos nyilatkozata a végzésnek. Ilyet Kisfaludy is használ regéiben: a nyúl, mely az uton átfut, stb.« Végül ezt írja Mészöly: »A jellemzésre nincs mit mondani«. »De igen — jegyzi meg Arany — Ernyei bánatos öreg hű szolgája királyának stb. Géza okos hadvezér, László már hevesebb dalia, Salamon meggondolatlan merész ifju. Árbocz, Etelka, mind különböző jellemek. A jellem nem fejlődik tovább, nem is kell«.

Néha tréfás megjegyzéseket is irt a dolgozatok alá Arany. Ágai egy »Balladát« irt, melynek tárgya az volt, hogy egyik tanárukat, Szász Károlyt, ki beteg feleségével Pestre utazott, a czeplédi csárdánál kirabolták a betyárok. A vers alá azt a kérdést írta, hogy valyon beküldheti-e ezt a »Divatcsarnok«-ba. Arany ezt felelte rá: »Bátran, jelent már meg ott rosszabb vers is ennél«.

Erős Dánielnek egy gyarló verse alá ezt írta: »Dániel ugyan erős, de a vers gyenge«. Ugyancsak Erős egy versét így írta alá: írta Erős Dániel, poéta. Erre Arany csak ennyit irt: »Poéta? No, no!«

Egy másik tanulónak nagyon kiczikornyázott aláírása volt. Arany ezt jegyezte meg: »Nagyon kápláros«.

Medgyessy Zsigmondnak, a ki igen jól hegedült, s a diákbandában többször muzsikált, Orfeusról irt dolgozata alá ezt irta Arany: Igen jó! azt hiszem azonban, hogy hegedün még jobban elhúzta volna.

Egyik 7-ik osztálybeli tanuló valóságos versmániában szenvedett. Bár mi tárgyat adott fel Arany: lett legyen az bár elmélkedés, történeti elbeszélés vagy élet és jellemrajz, ő mind ezt versbe szedte. Egy alkalommal Nagy Sándor élet és jellemrajzát kellett megírni, s ő ezt is distichonokban dolgozta ki, s így kezdte:

»Trácia félszigetén születék Sanyi, nyalka szülőktől« Arany csak ennyit irt a margóra: »Jaj! Szegény Sanyi!«

Egy másik morva eredetű, de magyar érzelmű izraelita ifju, a »Honfoglalás« című dolgozatában ezt irta Árpádról: »Árpád a magyarok hazáját alapítá meg Ő volt az, ki mint *vad tigris* rakásra tépte, mint erős *medve* agyon zúzta a tótokat s egyéb *szemét népet*«. Arany a *vad tigris*t aláhúzta, s ezt irta fölé »*huh!*« a *szemét népet* fölé pedig: »Na-na!« oldalt pedig »Ne neked, Árpád!«

A dolgozatok kiosztásakor a kiválóbbakat külön is megszokta dicsérni Arany, a feltünőbb hibákra pedig az osztály előtt rámutatni s e végből egy pár dolgozatot rendesen fel is olvastatott. Egy alkalommal az V-ik osztályban épen a legelső dolgozat tárgyául Nagy-Kőrös leírása volt feladva. A kiosztáskor egyik növendék dolgozatát felolvastatta Arany, s az így kezdődött »Nagy-Kőrös város leírását fogom véghez vinni«. Erre a tanulók közül az egyik — Szilády János — elnevette magát. »No hát — kérdi Arany — mondja meg, hogy mi ebben a nevetséges?« A már akkor is szellemes fiú feltalálta magát: »Az — felelte, — hogy nagy feneket kerített neki«. »Igen — hagyta helyben Arany — úgy tett mint az öreg béres a ki megdörgölte a markát, neki veselkedett, hogy milyen nehéz lesz neki felemelni azt a teli zsákokot, s mikor megfogta, akkor vette észre, hogy hiszen nem búza van abban, hanem csak korpa.«

Ha valamelyik tanítványában egy kis hajlamot és képességet vett észre, azt buzdította, hogy csak dolgozgasson magán szorgalommal, s bátorította, hogy mutassa be neki dolgozatait s a nagyszámú iskolai feladatokon kívül nem restelt még ezek átnézésével és kiigazításával is bajlódni. A VIII-ik osztály naplójába, ezt

jegyezte be Arany sajátkezűleg 1853. decz. 16-áról: »A magyar pensum visszaadatott; a nagyobb rész jó. Bolyó verse megdicsértetett. Galgóczy jeles önszorgalmáért, verselési kitűnő ügyességéért szinte dicséretet érdemelt ki«. Hátrább, 1854. febr. 10-éről pedig ezt írja: A magyar prózai dolgozatok visszaadattak, s nagyobb rész dicsérletesnek találtatott . . . Galgóczi a rendes feladaton kívül egész drámákat költői beszélyeket, több verset s balladát szokott magán szorgalma jeléül beadni, melyek jó költői érre mutatnak«. Később is voltak Arany-nak ilyen tanítványai, kik magán szorgalmából sokat irogattak, néha egy osztályban több is mint például az 1856-ban érettségít tevők között Szilády János és Hagymássy Lajos. Az ilyen magán szorgalmából irt munkákra néha hosszabb, részletesebb bírálatot is irt Arany. Az »Egyetemes Philologiai Közlöny« 1883. évi első füzetében Háhn Adolf két ilyen bírálatot is közöl, a melyek közül az egyik egy novellára, a másik pedig egy vigjátékra vonatkozik.

Arany buzdításának eredménye lett az is, hogy a felsőbb osztálybeli növendékek írott lapot szerkesztettek. Először »Gyom« czimvel indult ez meg, s mikor ennek első számát meg mutatták Arany-nak, ezt jegyzé meg: »Nagyon

helyes, csakhogy a *gyomot* nem szaporítani, hanem inkább irtani kell». Az utolsó évben Grosch József szerkeszté »Szépirodalmi kísérletek« czim-mel a lapot, s ezen működését is figyelembe vette Arany a Tomory-féle jutalom oda ítélésénél. Így pótolta Arany ezen ifjusági lap pártolása, s a rendes órákon való rendszeres szavaltatás által tanítványainak némileg az Önképző-kört, a mit akkori viszonyok között nem volt szabad megalkotani.

Arany az első évben a VII-ik, a többi években pedig az V-ik osztálynak volt osztálytanára, s mint ilyen, vezette osztályának névjegyzékét. E katalogusokba azonban az akkori rendszer szerint minden tanárnak sajátkezűleg kellett bejegyezni a maga tantárgyából a növendékek osztályzatát, még pedig rövid jellemzéssel. Arany is tehát nem csupán a saját osztályának névjegyzékébe, hanem a többi 3 osztályába is maga jegyezte be az osztályzatokat a magyar irodalomból, rövid jellemző megjegyzésekkel. Talán nem lesz érdektelen, ha ezekből közlök egy-nehányat, még pedig többnyire olyan növendékekre vonatkozókat, a kik az irodalom egyik vagy másik ágában utóbb maguknak jeles nevet vívtak ki.

a) 1853/4. évről.

Péter Dénes VIII. o. (ez évben a Tomory jutalom nyertese) osztályzata: »Kitünő. Fogalmazása értelmes, folyékony, ékes és bő. Éles és termékeny elme, magát magánszorgalommal is műveli. Előadása igen kellemes és jól hangsúlyozott.

Ugyan ő róla a 2-ik félévben ezt mondja Arany: Osztályzata: Kitünő. Fogalmazása igen folyékony, érett és ékes. Előadása szónoki. Bő irodalomtörténeti és aestheticai ismerete van.

Szilády János VII-ik o. Osztályzata: kitünő. Úgy a prózai, mint a mértékes fogalmazásban kitűnik. Az irodalomtörténetben igen jól halad. Előadása élénk, kellemes és tárgyhoz alkalmazott. A 2-ik félévben: osztályzata kitünő. Prózai fogalmazása összefüggő, folyékony és ékes; a költőiekben feltűnő tehetség és igyekezet látszik. Az irodalomtörténetben is igen jeles.

Hajnal Albert V-ik o. Osztályzata: jeles. Fogalmazása folyékony és összefüggő. Csinos verseket készít. Olvasása és előadása tehetségre mutató és jól hangsúlyozott

b) 1855/6. évről.

Hagymási Lajos VIII. o. Osztályzata: Jeles. Szabatosan fogja fel és jegyzi meg a magya-

rázatot. Előadása élénk. Verseket is szépen ír. A 2-ik félévben: osztályzata: kitűnő. Felfogása éles. Ékesen és verseket is nagy könnyűséggel fogalmaz.

Mészöly Pál VII. o. Osztályzata: kitűnő. Felfogása éles, emlékezete jó, előadása a tárgyhöz alkalmazott. A 2-ik félévben: Osztályzata: kitűnő. Felfogása gyors, emlékezete jó; még a költőiekben is ékesen fogalmaz, jól ad elő.

1856/7. évről.

Almási Balogh Tihamér VIII. o. Osztályzata: kitűnő. Felfogása könnyű, emlékezete alapos; folyékonyan, ékesen s egyes művecskéket nyomtatásra méltóan fogalmaz; előadása jó.

1859/60. évről.

Bessenyei Ferencz VIII. o. Osztályzata: kitűnő. Irálya kifejlett, széptani haladása jó.

Grosch József VIII. o. Osztályzata: kitűnő. Fogalmazása igen értelmes, irálya teljesen kifejlett, széptani előmenetele jó. A 2-ik félévben osztályzata: kitűnő. Igen értelmesen, csinosan és sok tárgy ismerettel fogalmaz.

Arany László VII. o. Osztályzata: jeles. Irálya ügyes, csinos. Az irodalomtörténetben eléggé jártas.

Baráth Ferencz VII. o. Osztályzata: kitűnő. Írálya ügyes. A versírásban is gyakorlott. Az irodalomtörténetben jártas.

Széll Farkas VII-ik o. Osztályzata: kitűnő. Írálya csinos, gyakorlott; a verselésben is ügyes. Az irodalomtörténetben jó készültsége van.

Dömötör János VI-ik o. Osztályzata: kitűnő. Írálya prózában s versben egyaránt jeles. Az irodalomtörténetben felfogása kitűnő, szaválása igen jó.

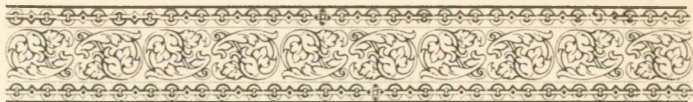
Ha átvizsgáljuk az osztály könyveket s azokban a növendékek osztályzatát: azonnal föltűnik, hogy aránylag milyen soknak van a magyar irodalomból jó osztályzata s viszont alig egy-kettőnek elégtelenje. Ez is azt mutatja, hogy a tanulók legnagyobb része felfogta és méltányolta azt a szerencsét, hogy hazánk első költője volt e tárgyból a tanára, s igyekezett magát erre méltóvá tenni. De ha megtekintjük e 9 évről a *nagykőrösi főgymnasium* növendékeinek névjegyzékét, az is föltűnik, hogy mily sokan vannak közöttük, a kik később a közélet egyik vagy másik terén kitűntek. Ott találjuk közöttük a mai karlóczaei pátriarchán és az evangélicus egyház főfelügyelőjén kívül az ev. ref. egyház, a legfőbb bíróságok, a minisztériumok, a közigazgatás, az orvosi kar, az

országgyűlés és az irodalom számos kitünőségét s a tud. akadémia számos tagját.

Ha e jelenség egyik okául azt kell is tekintenünk, hogy eleinte főgymnasiumunk volt az egyetlen nyilvánossági joggal bíró protestáns tanintézet, s mint ilyen természetesen a haza legtávolabbi részeiből is vonzott magához jeles tanítványokat: de kétségtelen, hogy nagy része volt ezen eredmény elérésében azon hirneves tanári karnak, a melynek főbüszkesége Arany volt. Alig hiszem, hogy lenne hazánkban oly középiskola, mely tanári karában egyszerre annyi kitűnő férfit egyesített volna, mint Nagy-Kőrös azon időben. A tanárok között egyszerre 4 tagja volt a magyar tudományos akadémiának, de nem volt egy olyan tanár sem, ki vagy a szépirodalom, vagy saját szakjának tudományos irodalma terén sikerrel ne működött volna!

Valóban, az a 9 év a mit Arany ez intézetnél töltött, ennek igazi *aranykora* volt!

FÜGGELÉK.

Arany tanítványai közül soknak volt vágya a nagy költőtől valami kéziratot birhatni. De Arany többnyire megsemmisítette fogalmazványait, s csak kevés került a papirkosárba. Némelyeknek még is sikerült a papirkosárból valamit megkeríteni s ezek ma is kegyelettel őrzik ezeket a papirdarabkákat. Ilyen papirdarabkákról való az az egy pár töredék, a mit alább közlök. Az első Göthe »Balladá«-ja 2 első versszakának fordítása, a mi több helyen eltér a későbbi végleges fordítástól; a második és harmadik pár sorból álló töredék. Végre a negyedik 6 sorból álló töredék »A fülemile« eredeti kéziratában van, de Arany ezt később kihúzta s máskép írta meg.

I.

Göthe Balladájának két első versszaka:

Oh jöszte be, jó öreg énekesünk
 Itt lenn a terembe, magunkra leszünk
 Csukjuk be reteszszel a zárat.
 Anyánk könyörög, s az atyánk oda künt
 Farkasra vadász, tova fárad.
 Mondj szép regedalt —, Óh többször is ám!
 Mig jól tudom azt kis öcsömmel.
 Régóta vigyázunk dalnok után.
 Gyerek azt hallgatja örömmel.

Rémületes éjben, ölő hadon át
 Hagyá oda termeit, ősi honát.
 Kincsét idejében elásta.
 A gróf tova illan a kis kapun át
 Mit rejthet ölébe, palástja?
 Mit rejteget, és viszen oly szaporán?
 Kis lánya, szegény az, aludva korán.
 Gyerekek hallják nagy örömmel.

.

II.

Csaba királyfiról mondok új éneket,
 Attila fiáról egyszerű verseket.
 Hogyan vitte vissza amaz őshazába . .

.

III.

Frithjof és Ingeborg.

Nőtt egyszer Hilding telekén
 Hű gond alatt két szép növény;

Szebb két fa nem volt Észak tájon
Nőttek, virultak zöld virányon.

Az egyik, mint tölgy, büszke szál
Karesún a törzs, mint kopja áll. —

.

IV.

A fülemile

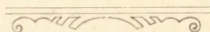
eredeti kéziratában e sorok után:

(Bal felől üt) s nekem füttyül :
Elmehetnek.

* * *

ez a 6 sor állott:

Mire dőlt az apelláta
Megmondhatná, a ki látta.
Én csak azt tudom, hogy már ma
Össze egy szomszéd se zördül
Rokonok közt nincsen lárma.
A magyar nép fél a pörtül.

Arany arczképehez.

A műhöz mellékelte arczképet Arany egyik tanítványa *Szojka Emil* rajzolta 1857-ben a Barabás rajza után, s ő volt szives ezt közlés végett átengedni. E képnek az ad becset, hogy Arany tanítványa rajzát sajátkezű aláírásával látta el.

Ára 80 kr.

A TISZTA JÖVEDELEM FELE RÉSZÉ A HELYBELI ARANY-
SZOBOR ALAP NÖVELÉSÉRE FORDITTATIK.

Benkó

Arany J.

Nagy-

Kőröscsön

N. M.

